

2016/2

XXV. évfolyam

POLITIKATUDOMÁNYI SZEMLE

Az MTA Politikatudományi Bizottsága
és az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont
referált folyóirata

© MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2016
© A kötetben publikáló szerzők, 2016

Kiadja az MTA TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
A kiadásért felel az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont főigazgatója

MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont
1014 Budapest, Országház utca 30.
Postacím: 1399 Budapest, Pf. 694/115

ISSN 1216-1438

Megjelenik a L'Harmattan Kiadó gondozásában
Tördelő- és olvasószerkesztő: Kardos Gábor

Nyomdai munkák: Robinco Kft.
Felelős vezető: Kecskeméthy Péter

A szerkesztőség címe: 1014 Budapest, Országház utca 30.
Postacím: Budapest, Pf. 694/115
1399
Telefon: 224-6724
Honlap: www.poltudszemle.hu
E-mail: posze@mtapti.hu
Szerkesztőségi titkár: D. Nagy Judit

Szerkesztőségi fogadóóra: kedden 9–13 óra között

*A folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia
és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelenik meg*

nka

TARTALOM

POLITIKA ÉS TÁRSADALOMKRITIKA

- *Kiss Viktor*: Politika a spektakulum korában.
(Guy Debord, Jean Baudrillard, Douglas Kellner és az ideológia
látszat/valóság-modelljének válsága) 7

KINEK SZÓL A SZAVAZAT?

- *Papp Zsófia*: Inkumbens-hátrány (Helyi kötődés és a személynek szóló
szavazat Magyarországon) 31

POLITIKA ÉS KOMMUNIKÁCIÓ

- *Bajomi-Lázár Péter*: Semlegesség és elkötelezettség között
(Politikai újságírás Magyarországon) 59
- *Bene Márton*: Virális politika (Állampolgári reaktivitás
a képviselőjelöltek Facebook-oldalain) 84
- *Merkovity Norbert*: Az önmediatizáció jelensége
az online politikai kommunikációban 111

KITEKINTŐ

- *Csizmadia Ervin*: A tranzitológiának vége, felejtjük el? Az átmenet
tervezett intézményeitől a tervezetlen hibridizációig 135

RECENZÍÓ

- *Flick László*: „Okos globalizáció” – egy paradoxon feloldása
(Dani Rodrik: A globalizáció paradoxona. Demokrácia
és a világgazdaság jövője) 157

KÖNYVFIGYELŐ 163

ÖSSZEFOGLALÓK 167

SZERKESZTŐK

Boda Zsolt (főszerkesztő)
Szabó Andrea
Szűcs Zoltán Gábor

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Szabó Márton (elnök)
Ágh Attila
Balogh István
Bayer József
Bozóki András
Csizmadia Ervin
Enyedi Zsolt
Ilonszki Gabriella

Kende Péter
Körösényi András
Kurtán Sándor
Lánczi András
Pálné Kovács Ilona
Szabó Máté
Tóka Gábor

POLITIKA ÉS TÁRSADALOMKRITIKA

Kiss Viktor

Politika a spektakulum korában
Guy Debord, Jean Baudrillard, Douglas Kellner és az ideológia
látszat/valóság-modelljének válsága

POLITIKA A SPEKTÁKULUM KORÁBAN

Guy Debord, Jean Baudrillard, Douglas Kellner
és az ideológia látszat/valóság-modelljének válsága

Kiss Viktor
(Budapesti Corvinus Egyetem)

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány kiindulópontja szerint a radikális társadalomkritika napjainkban tapasztalható elbizonytalanodásának okai között központi helyet foglal el a „valóság válságának” problematikája. A radikális társadalomkritika egyik első számú politikaelméleti pillére az ideológia látszat/valóság-modellje volt. A látszat eszerint ideológiakritikai fogalom: eredetileg azokat a tapasztalatokat, gondolatokat, képeket és érzületeket jelenti, amelyekre az adott kor önmagával kapcsolatos illúziói épülnek. Ez a szemléletmód nagy népszerűségre tett szert a szélesebb társadalomtudományi értelmiség és a politikával foglalkozó elméletek körében is. Vonzerejét az adta, hogy radikális reményei a valóság intellektuális feltérképezéséhez, annak leleplező erejéhez kapcsolódtak, vagyis ahhoz a feltételezéshez, hogy a nagybetűs Valóság tényeinek és folyamatainak előbb-utóbb meg kell törniük a látszat nevében épülő közös társadalmi illúzió, a „látszat valóságának” uralmát. Az elmúlt évtizedekben az ideológia látszat/valóság-modelljének vonzereje látványosan csökkent a társadalomtudományokban, aminek véleményem szerint három oka van. Először: a posztmodern ismeretelméleti székspszise a valóság megismerhetőségével kapcsolatban. Másodsor: a társadalomelmélet interpretatív fordulata, amely az ideológiaelmélet középpontjába a valóság elfedése és konstrukciója helyett a realitástól „független” diszkurzív, imaginárius és jelentésformációk (meaning formations) elemzését állította. A tanulmányban az ideológiakritikai látszat/valóság-modell elbizonytalanodásának harmadik fő komponensét kívánom a középpontba állítani. Eszerint napjainkra a valóság leleplező erejébe vetett általános hit veszett el, vagyis megerősödött az a meggyőződés, hogy a későkapitalizmusban/posztmodern társadalmakban a valósággal „valami történt”. Írásomban Guy Debord, Jean Baudrillard és Douglas Kellner teoretikus innovációit kívánom bemutatni a valóság problémássá válásának kérdésköre kapcsán. Arra a kérdésre keresem a választ, hogy elgondolásaik szerint napjainkban hogyan fogalmazható újra a valóság és a látszat viszonya. Elsősorban elemzéseik politikaelméleti vonatkozásaira koncentrálok: a tanulmány fő tézise szerint ugyanis Debord, Baudrillard és Kellner elsődleges célja, hogy alkalmassá tegyék az ideológia látszat/valóság-modelljét a politika folyamatainak és működésének megértésére saját korukban, illetve lehetővé tegyék a radikális politizálás újraalapozását ennek alapján.

Kulcsszavak: ideológia, látszatvalóság, posztmodern politika, posztmodern kapitalizmus, hegemonia, médiapolitika, marxizmus, fogyasztói társadalom

Az elmúlt közel két évszázad radikális társadalomkritikai intellektuális és impulzív erejüket sok esetben kétségtelenül a leleplezés aktusából, a valóságnak a látszattal szembeni bemutatásából merítették. Ez elsősorban egyfajta realista tudományos irányultságot jelentett: az egyre inkább teret nyerő, a felszíni

összefüggésekre koncentráló pozitivistá tudományeszménnyel szemben úgy vélték, hogy a mélyebb folyamatokat, a dolgok valódi lényegét csak az elmélet, a kritikai kívülről állás pozíciója mutathatja föl. A radikális társadalomkritika etalonja ebben a tekintetben Marx politikai gazdaságtana volt, amely „abból indult ki, hogy a társadalom tudományára van szükség, az emberek közötti kapcsolatok ugyanis társadalmi viszonyok, tehát a kifejtés alapjának ezeknek és nem biológiai, pszichológiai, eszmei-erkölcsi, vagy fizikai kiindulópontoknak kell lenniük” (Howard, 1988: 68.). Ezzel a látszatot a lényeggel szembeállító intellektuális pozícióval párhuzamosan azonban egyre inkább a középpontba került az, a radikális baloldal politikai ambícióit megalapozó kiindulópont, amely a látszat és a valóság szembeállításán alapult. Az ideológiakritika ezen formája szerint miközben minden korban létezik egy „magában való” társadalmi-gazdasági realitás, a társadalom szintjén létrejön ennek kollektív reprezentációja, az a látszat, amely „szükségszerű illúzióként, hamis tudatként elfedi a társadalom tényleges életfolyamatait” (Mendoza, 2010: 51.).

A RADIKÁLIS TÁRSADALOMKRITIKA ÉS A VALÓSÁG VÁLSÁGA

Az ideológiakritika látszat/valóság nézőpontja véleményem szerint azért tekinthető eredeti ideológiai modellnek, mert az ideológia kérdését dinamikus folyamatként ragadja meg. Eszerint létezik egy objektív valóság, amely a maga törvényei és adottságai szerint működik. Nem csak az objektív gazdasági-termelési-társadalmi viszonyok valóságáról (a nagybetűs Valóságról) beszél azonban ez a nézőpont, de – Marx *A Tőke* című művének lukácsi értelemben vett fetiszmus-központú olvasataként – a valóság látszatáról is, amely közös társadalmi illúziók alapjaként a kapitalizmus korának emberei számára az élet élésének intellektuális alapját nyújtja. Ez az illúzió, amely köré a társadalmi kiépül, nem ideológiai operációk, hegemónikus hatalmak, ideológusok, vagy valamifajta manipuláció eredményeként születik meg, hanem a látszattal való affirmatív kölcsönhatásként. A társadalmi alapja a marxi értelemben vett fétis: a kapitalizmus átlagembere (a tőkéstől a proletárig) olyan gyakorlatokba kényszerül bele, amelyek között csak az eldologiasodott és passzív tudat lehet adekvát és amelyeknél az eldologiasodott és passzív tudat nem képzelhet el otthonosabbat és boldogítóbbat (Rehman, 2010; Haug, 1986).

A látszat tehát ideológiakritikai fogalom: eredetileg azokat a tapasztalatokat, gondolatokat, képeket és érzületeket jelenti, amelyekre az adott kor önmagával kapcsolatos illúziói épülnek – ezek fontos szerepet töltenek be a hegemónikus és igazságtalan társadalmi-gazdasági-politikai viszonyok, az egyének által választható célok és stratégiák „kínálatának” fenntartásában, megkonstruálásában is. Fontos tehát megérteni, hogy nem önmagában a látszat „hamis tudat/tévedés”, hanem a korszak öntudata az, köszönhetően a

„látszatnak, mint ideológiának”: a látszat Bhikhu Parekh megfogalmazása szerint „olyan alapja a társadalom gondolatainak, amely illúziók elfogult értelmezése és kifejtése során marad fenn”. Az a látszat például, hogy a társadalomnak az individuumok jelentik (és jelentették mindig is) az alapját, azért ideologikus, mert figyelmen kívül hagyja az egyének tényleges osztálykötődését, ehelyett pedig egy szabad, versengő, piaci és fejlődő társadalom képe épülhet rá. A látszattól nő ki tehát az a gondolat, amely a társadalmi illúziókat táplálja és igazolja, így tehát a látszat maga az ideológia (Parekh, 2015: X–XI.). „Marx számára a látszat hamis világa jóval többet jelent, mint a fetiszmus nézőpontjába zártágot. Arról van szó, hogy a mindennapi emberek számára a munka és tőke közötti viszony a csere általános formájának tűnik, ez pedig olyan illúziók sokaságához vezet, amelyek a polgári társadalom ideológiai struktúráját hozzák létre. A látszat végső soron optikai csalódás, ködképzet, mindaz ami miatt egy korszak önmagát éppen olyannak látja – mindaz, amiért nem láthatja másmilyennek.” (Howard, 1988: 80)

Ebből két dinamikus folyamat ered: egyrészt, hogy a látszat az adott társadalom számára egyre inkább valóságként kezd hatni, hiszen erre épülnek az egyének gondolati sémái, életstratégiái és univerzális elgondolásai, valamint a társadalom intézményei és terei (például a metropolisz) egyaránt. A látszattól születő társadalom az idő előre haladtával mindinkább létrehozza saját illúzióinak megfelelő gyakorlatát, így egyre inkább egy saját integráns ködvilágot teremt. Másrészt a marxisták komolyan hitték, hogy ez a „ködképzet” állandó erózióknak van kitéve a tényleges Valóság részéről (Howard, 1988: 78.). A radikális társadalomkritika arra a folyamatra alapozta politikai várakozásait, amelynek során a nagybetűs Valóság tényeinek és folyamatainak előbbutóbb meg kell törniük a látszat nevében épülő közös társadalmi illúzió, a „látszat valóságának” uralmát (Kiss, 2011).

Véleményem szerint az ideológiakritika látszat/valóság-modelljének elbizonytalanodása az elmúlt évszázad ötvenes éveitől alapvetően ásta alá a baloldal elméleti és gyakorlati pozícióit, ezzel párhuzamosan intellektuális vonzereje is csökkenni kezdett a szélesebb társadalomtudományok körében. Úgy gondolom, hogy ennek az elbizonytalanodásnak alapvetően három oka volt. Egyrészt a posztmodern ismeretelméleti szkepszis általános hatásában keresendő, ami az objektív valóság megismerhetetlenségének tézisével alapvetően ásta alá a kritika egyáltalánban lehetőségességét (Laclau, 1985; Larsen, 1990; Lyotard, 1993). Másrészt döntő szerepet játszott benne a társadalomelmélet (Charls Taylor és Cornelius Castoriadis nevével fémjelzett) interpretatív fordulata, amely az ideológiaelmélet középpontjába a valóság elfedése és konstrukciója helyett a realitástól „független” diszkurzív, imaginárius és jelentésformációk (meaning formations) elemzését állította (Celikates, 2006). Ebben a tanulmányban az ideológiakritikai látszat/valóság-modell elbizonytalanodásának harmadik fő komponensét kívánom a középpontba állítani, mert véle-

ményem szerint leginkább ez felelős a radikális baloldali társadalomkritika reményeinek és várakozásainak összeomlásáért. A „valóság válságának” harmadik összevetője az ideológiaelmélet szempontjából annak a látszatot aláásó és a radikális politikát megalapozó leleplező potenciálnak a problémássá válása, amelyet korábban az objektíve adott realitásnak tulajdonítottak. Nem a valóság megismerése, nem az ideológia természetének megváltozása jelentette tehát az elsődleges problémát, hanem hogy a valósággal „valami baj történt”. Álláspontom szerint az elmúlt évtizedekben a látszat/valóság-modell „újrapozicionálásán”, ennek érzékelésének nevében kísérletező teoretikusok koncepciói közül nem csak hatásában emelkedik ki Guy Debord, Jean Baudrillard és Douglas Kellner munkássága. Jelen elemzéseimben amellettt érvelek, hogy nézeteik egymás folytatásának, kritikai továbbfejlesztésének tekinthetők, amelynek során tulajdonképpen a valóság és a látszat közötti viszony megváltozásának három, párhuzamosan jelen lévő dinamikáját tárták fel a posztmodern kapitalizmus korszakában.

A FOGYASZTÓI TÁRSADALOM ÉS A SPEKTÁKULUM GYŐZELME: A DEBORD-I FORDULAT

A posztmodern fordulat című könyvében Steven Best és Douglas Kellner úgy véli, Guy Debord munkássága úgy érhető meg, mint a marxizmus átpozicionálása a második világháború után egyre inkább karakteressé váló új típusú kapitalizmus körülményei közé. Véleményük szerint Debord ennek során három nagy törést alapozott meg a marxizáló elméletekben – ezáltal a posztmodern kor baloldali analízisének első számú előfutárává vált. Az első szerint míg a marxista elméletben a termelés állt a kapitalizmus analízisének középpontjában, a „debord-i” szituacionista elmélet számára a társadalmi reprodukció és a média, a fogyasztói társadalom ehhez kapcsolódó működése lesz a tőkés világ megértésének a kulcsa. Másodsor: míg a klasszikus marxizmus a gyárat, a munkahelyet tekintette a mai társadalom fő életterének, Debord számára a város és a mindennapi élet (mágán) szinterei tesznek szert központi jelentőségre. Harmadszor: Debord számára nem kérdés, hogy az osztály mint objektum nem lehet többé a kapitalizmus analízisének alanya, a politikai várakozásokat a kulturális forradalom és a mindennapi élet átalakításához kell kapcsolni, a munkásságnak egyszerre kell a politika alanyává és önmaga reprezentációjává válnia. A forradalmat nem alapozza meg többé a történelem és az általa generált diszkontinuus idő – a forradalom a tér és a közösség konstitúciójának állandóan változó tere maga, vagyis a forradalom a szituációk dialektikus közegében zajlanak – ez pedig a kapitalizmus elmélete helyett a forradalom tervét követeli (Best–Kellner, 1997).

Elemzéseim során abból indulok ki, hogy Debord a Best és Kellner által felvázolt fordulatokon túl egy negyedik nagy törést is jelent a marxizmus elméletörténetében, amely kulcsszerepet játszik a spektákulumról szóló elgondolásaiban. Mintegy a másik három fordulat valamifajta kvintesszenciájaként Debord újragondolja az eredeti marxi koncepciót az ideológiáról, mint látszatról. Véleménye szerint a látszat korábban az eldologiasodásként volt leírható: a kapitalizmus központi jelensége eszerint az „áru”, hiszen a pénzből még több pénz előállítására a termékek piaci sikerére-keresletére és az aktuálisan adott csereviszonyokra (azok befolyásolására) alapoz, a munkaerőt áruként veszik és adják, minden megvásárolható és nem találni fontosabb helyet a társadalmi érintkezésben, mint a piacot. Csakhogy időközben az áru eluralkodása a társadalom és az emberi lét felett nem látszat többé, hanem ténnyé vált (Goldway, 1967; Smith, 2010: 158.). Anselm Jappe szerint Debord spektákulum koncepciója Marx árufetisizmus-koncepciójának újraértelmezésén keresztül már nem a látszat tudatáról beszél, hanem a látszatvilágról, mint valóságos absztrakcióról, látszatról, mint az áru elidegenedett valóságáról (Jappe, 1999). Véleményem szerint Debord a spektákulum fogalmában megfordítja az ideológiának mint látszatnak azt a hagyományos felfogását, amely leginkább az eldologiasodás lukácsi koncepciójában öltött testet korábban. (Lukács, 1971) Az eldologiasodott tudat az áru fétis jellegéhez kapcsolódott: a társadalom tagjai számára az élet, az emberi kapcsolatok, a tevékenységek és aktivitások úgy látszanak, mintha áruviszonyok volnának, mintha igazából minden az áruvilág része volna. A spektákulumban ellenben Debord szerint úgy látszik, mintha az élet, az emberi kapcsolatok, a tevékenységek és aktivitások az áruvilágban öltöttek volna testet, oda helyeződtek volna át, tehát az áru valóságos absztrakcióként ezek manifesztációja volna. *Az eldologiasodás társadalmában az élet árunak látszott, a látványtársadalomban az áru életként jelenik meg.* A spektákulum korában a mindent elárasztó képek, a reklámok és a televízió műsorfolyama azt a látszatot kelti, mintha az emberi élet az áruk világában zajlana, mintha ezen kívül nem létezne semmi: az áru valóságát tehát az élet illúziója tartja egyben, amely a spektákulum imázsain (látszatán-ideológiáján) nyugszik.

Véleményem szerint tehát Debord számára a spektákulum elsősorban ideológiai elméleti konstrukció. Míg ugyanis a klasszikus marxizmus számára az ideológia elleni tudati harc volt a mozgalom sikerének és radikalizmusának központi terepe, addig Debord az ötvenes-hatvanas évek légkörében meg van győződve arról, hogy a forradalom esélye és szükséglete az ideológia elleni gyakorlati harc. Megszűnt az a naiv-patetikus időszak, amikor az árufetisizmus, a kapitalista látszat, a polgári kultúra volt az az ideológia, amely elfedte a lényeg által mozgásban tartott (gazdasági) realitást, illetve annak központi mozzanatát: a kapitalizmus termelési folyamatának értékdimenzióját. A spektakuláris kapitalizmusban – véli Debord – a látszat nem a valóság elfedése lesz többé, hanem a látszat maga lesz a valóság. A spektákulum tehát az ideológia

új korszaka, nem marxista terminusokban fogalmazva az a helyzet, amikor a kapitalista termelés (realitás) szférája mellé épül a fogyasztói világ (látszat) valósága. Debord szerint ebben a helyzetben mindent újra kell gondolni a forradalmi praxist illetőleg, ami korábban az aktivizmust a valóság nevében konstruálta meg (Gilman–Opalsy, 2008). Debord az elsők közt érzékelte a kapitalizmus strukturális átalakulását, amely – W. F. Haug szavaival – abban érhető tetten, hogy az értéktöbblet központi szerepét az „áruesztétika” kulcsszerepe váltotta fel, „a valóság átalakult a hasznos dolgok világából az áruk világává, ösztönös reakciókat idézve elő [...] az emberi érzékelés állandó újrakonstruálása által” (Haug, 1986: 11.). A fogyasztói kapitalizmusban a „társadalom élete” a látszatvilágba helyeződik át, a spektakulumba. A szabadidő, a szórakozás, a fogyasztás, a magánélet, a közös terek és az elit távoli világa olyan elkülönült valóságként jelenik meg, amely mellett a gyár és az iroda avított és mechanikus világa mellékes immár, amit ki kell és érdemes bírni.

De mit is jelent pontosan a látvány, a spektakulum, amiről Debord beszél? Napjainkra szinte közhelyszámba megy a kijelentés, hogy a látvány társadalmában élünk. Mindenki tudja, hogy a reklámok elárasztják hétköznapjainkat, hogy képernyők néznek ránk az otthonainkban, az utcán és a középületekben, hogy a gyerekek már egészen kis koruktól órákon át a televíziót bámulják, hogy megfigyelnek bennünket és magunk is megfigyelünk. A jól tájékozottak már azt is tudni vélik, hogy a látvány fogalmát Guy Debord és Marshall McLuhan vezették be a társadalomtudományi szakirodalomba, mint a manipuláció eredményeként létrejövő pszeudorealitás fogalmát. Egyet kell érteni azonban Anselm Jappével abban, hogy a látványnak ez a popularizált megközelítése egészen távol visz az eredeti debord-i fogalom, a spectaculum megértésétől. A látványnak ez a konform és leíró jellegű értelmezése ugyanis alapvetően a média- és reklám-manipuláció határozott jelenlétéhez, mint az egyik korunkat „visszafordíthatatlanul megváltoztató” jelenségéhez kötődik, amely morális alapon ugyan támadható, de alternatívájaként csak egy technika előtti konzervatív-romantikus antikapitalista utópiát lehet elképzelni (Jappe, 1999).

A debord-i értelemben vett spektakulum társadalomelméletként szemlélve nem más, mint a fogyasztói társadalomnak áruból kreált és képek által közvetített világként történő bemutatása. „Az igazi fogyasztó illúziókat fogyaszt. Az áru erre alkalmas, valóságos, tényleges illúzió. A spektakulum pedig annak általános megjelenése. Az álszükségletek termelése a reklámok és értékesítők elsődleges célja, ami egy hatalmas képfolyamot generál. Ezek a képek egy ideális fantáziavilágot mutatnak, amely a jelenlegi tapasztalat-világ lecserélésére szólít fel.” (Gardiner, 2002: 109.). A spektakulumot ideológiaelméleti koncepcióként kezelő nézőpont – véleményem szerint azonban – azért kiemelt jelentőségű Debord szövegeinek megértésében, mert egyértelművé válik általa, hogy a „látvány” fogalmában egy történeti és egy társadalomkritikai leírás fonódik egybe, tehát a spektakulum leírása számára politikai projekt, amely a

politikai gazdaságtan marxi kritikáját tekinti mértékének. Úgy vélem tehát, hogy a spektákulumnak, mint történelem-elméletnek és mint társadalomkritikának a kettőssége nélkül egyszerűen értelmezhetetlenek a debord-i radikalizmus és politikai program összefüggései. Debord elemzéseinek alapját annak a történelmi folyamatnak a bemutatása adja, amelynek során „a spektákulum objektiválódott világlátássá” (ST, 5. §) vált, vagyis „az ideológia a spektákulum formájában materializálódott” (ST, 212. §). A spektákulum „az árufetisizmus elvének tökéletes beteljesülése” (ST, 36. §), a valóságos absztrakcióként egyszerre jelen lévő és távol lévő világ: amelyet a spektákulum láttat, az áru, amely a minden megélt tapasztalat felett uralkodik (ST, 37. §; ST, 40. §). Az áru a társadalmi lét valóságos leigázására tör (ST, 41. §): az árufetisizmus nem más, mint az áruterelés elvének mint ideológiának a materializációja, vagyis az áru, mint a valóság egyetlen konstruálója, az egyetlen látható, amelyhez igazodni lehet, amelyhez az egyének szubjektivitásukat és tevékenységüket igazítják (ST, 42. §).

Debord a spektákulum létrejöttének okait pontosan azonosítja be a későkapitalizmus valóságában: 1. az árubőség megjelenése, a mérhetetlenül felhalmozódó kínálat a fogyasztói piacokon; 2. a fogyasztás, a szabadidő és a szórakozás színtereinek megjelenése, tulajdonképpen az embert körülvevő környezet (a város) olyan mesterséges konstrukciója, amely egy látszatvalóság tereként szolgálhat; 3. a média és a reklám előretörése, amely azt kínálja, hogy ennek a látszatvalóságnak az imázsaival bombázhassák a széles tömegeket: mintha folyamatosan egy filmet néznénk és arra vágynánk, hogy magunk is szereplői lehessünk, és ez egyszer csak lehetségessé válna (Kaplan, 2012: 461–462.). Debord mindennek esszenciájaként a szeparáció tézisével a kapitalizmus átalakulásának objektív folyamatát vázolja föl: a munkás a tőkés folyamaton belül olyan termékeket teremt, amelyekhez nem lesz köze, amelyek áruként jelennek meg. A termelékenység növekedésével felszámolódik a szűkösség, a dolgok végtelen mennyiségű felhalmozódása jön létre a termelés végpontjaként. A munkás munkája végeztével (a szabadidő megjelenésével) ezekkel a dolgokkal elidegenedett formában találkozik, vagyis a kapitalizmus fogyasztói korszakában nem egyszerűen árukként, amelyek segítségével a gazdagság materializálható (megvásárolható), hanem spektákulumként, az áruvilágról szóló végtelenített imázsok, a fennállót igénylő monológ, a látszatakaktivitások és látszaterzések sokaságát felkínáló képfolyam formájában. Az árufetisizmus ideológiája történelmi értelemben annyiban materializálódik tehát, hogy ténylegesen áruk lesznek a „társadalom teljes életének” alapkövei, tehát kizárólagos szerepük nem érzéki csalódás többé, hanem a társadalmi lét alapja. Hiszen a munkásnak munkája végeztével nincs saját valósága – egyetlen valóságként csak a rá özönlő képek által „láttatott”, árukból kreált világ, a spektákulum tűnik elé. Ahogyan Naomi Klein ezt NO LOGO című könyvében nagyszerűen mutatja be, egy árukból konstruált valóságban az emberek is az áruvilág

részévé válnak (Klein, 2004). Az áruvilágban a fogyasztás révén „egy olyan áruérték merül fel, amely önmagában elégséges”: a spektákulum a fogyasztó emberek boldog közösségét mutatja, amelynek a fogyasztáson keresztül lehetünk részei. A spektákulum „saját pozitívizmusát dicsőíti”, amennyiben az áru világában az értékesítés az egyetlen gazdasági viszony, és a fogyasztás lesz egyre inkább az egyetlen társadalmi viszonyulás (ST, 67. §).

ÁRU ÉS FORRADALOM: A POLITIKA ÚJRAALAPOZÁSA A DEBORD-I SPEKTÁKULUMBAN

Debord koncepciója a spektákulumról mint ideológiáról, egyrészt egy történeti analízis, amely bemutatja, hogyan valósul meg a tökéletes szétválasztás és elidegenedés a kapitalizmusban, hogyan materializálódik az árufetisizmus a valóság deprivációjával párhuzamosan, hogyan válik a látvány totálissá és a fogyasztói társadalom képében hogyan lép a látszat a reális helyébe. A fő kérdés azonban még válasz után kiált: a totális győzelmet arató látvány hogyan győzhető le a valóságra alapozva? A spektákulum társadalmának első két fejezetében Debord a látványt olyan világnézetnek tekinti, amely terjesztése és igazolása annak a gondolatnak, hogy „ami látható az jó, és ami jó, az látható”. Debord társadalomelméleti kiindulópontja az elkülönülés társadalmi tényének ontológiai szintű rögzítése. A modern társadalmat minden szinten ez hatja át: az egyének elszeparálódnak egymástól, az atomizáció olyan végzetes helyzetet hozva létre, amelyben a kommunikáció, a közösség, a társadalmiság, az önmegvalósítás minden formája lehetetlenné válik. Ez a megosztottság minden szférát áthat: a terek az izoláció, a tevékenységek a fragmentáció, a munka a specializáció révén válik végzetesen szeparálttá. Azonban az egyének és tevékenységeinek ez a szeparációja egy makroszintű elválasztásnak is részét képezi, amennyiben a spektákulum leválik a piaci társadalmak valóságáról. „A piaci társadalmak elszeparálódnak önmaguktól azáltal, hogy elidegenítik magukat a spektákulumban, a valóság feje tetejére állított képében, a jelenlegi életmodell azon formájában, amelyben életmegnyilvánulásaink során hatalmunkat önmagunk ellen fordítva gyakoroljuk. A szituacionisták és maga Debord szóról szóra megismétli Feuerbach 1841-es elemzéseit és használja fogalomkészletét – ami 1967-re megváltozott, az az elemzés szociológiai alapja, vagyis ami miatt a »társadalom« fogalma váltotta föl az »emberiség«, a „spektákulum” pedig a »vallás/ideológia« fogalmát” (Debray, 1995: 135–136.) Régis Debray szerint tehát Debord alapkonceptiója a spektákulumról, mint ideológiáról azon az alapon érhető meg, ha leszögezzük: a „spektákulum társadalma” címként tulajdonképpen azt az állítást sűríti magába, hogy a kapitalizmus új korszakában a társadalmiság a valóságból a látszatba helyeződött át. Ennek alapja, a világ végzetes megosztottsága Debord szerint az ember és képesség-

geinek végzetes elvesztését hozza magával, az egész ember és a társadalmi egész létrehozatalának esélye nélkül. Mindez a levezetés azt célozza, hogy Debord levonhassa erre a kvázi elidegenedés koncepcióra alapozó ideológia-elméletének végső alapvetését: az egész csak a spektákulum képében van jelen, és csak ebben az elidegenedett társadalmi formában létezik az, amit emberiségnek neveztek volna. A spektákulum ezáltal kijelöli a szerepeket: ő beszél, a társadalmi atomok hallgatnak. A spektákulum legfontosabb üzenete pedig nem más, mint hogy mindaz, ami elveszett, ami nincs, csak benne található meg. A spektákulum tehát az önmagát elvesztett ember önmegtalálása elidegenedett formában.

Ötven év távlatából már világosan látszik, hogy a debord-i társadalomkritika és a belőle születő politikai program hasonlóan drámai sorsra jutott, mint Marx Kommunkista Kiáltványa. Ahogyan ugyanis Marx az 1847-es szabadversenyes kapitalista állapotok fogságába esett, úgy Debord a hatvanas évek későkapitalizmusának viszonyait abszolutizálta. Mindkettőjük pontos volt és magával ragadó – és mindkettőjük „fő műve” pár év múltán egy letűnt pillanat dokumentumává vált. Ennek oka Debord esetében, hogy társadalomkritikája a kapitalizmus végzetes szétválasztódását tette meg alapjává, vagyis azt a momentumot, amelyben úgy tűnt, hogy az ipari termelés, a gyár és a munka világa lesz továbbra is a kapitalizmus Valósága, ami mellé épül egy másik világ, a fogyasztásé – a látvány, amit a munkás előbb szemlél, majd fogyasztóként maga is szereplőjévé és részesévé válik. A későkapitalizmus nagy szétválasztását vette észre Debord: a termelés és a fogyasztás közötti demarkációt, amely oly látványosan tűnt el néhány év leforgása alatt a kapitalizmus posztmodernizációja során. Mindez a hajdani ifjúhegeliánus ideológiakritika politikai oldalának áttemelését tette lehetővé Debord számára a fogyasztói kapitalizmus időszakába. Debord úgy véli, a látvány hasonló módon működik, mint a hagyományos vallások, Feuerbach valláskritikája szerint. A régi vallások nem tettek mást, mint a mindenhatót antropologizálták, vagyis mindazt a tulajdonságot, aminek az emberiség híján volt, egyszerűen belevetítették az isteni személybe. Az Isten a mindenható ember volt. A fiatal Marx ezt a nézőpontot társadalomkritikai pozícióvá tágítja, amikor a vallási képzeteket a szegény rétegek nyomorúságos valóságának átfordításaként értelmezi egy kvázi funkcionális elgondolás keretében (Kiss, 2011).

Debord ezt követve jelenti ki: hasonló történik az emberekkel az atomizáció és szeparáció korában: az egyének, akik saját valóságukban gyengék és erőtlenek, nem rendelkeznek kontrollal és elidegenedettek, belevetítik magukat abba a valóságba, amit a látvány kínál föl nekik. A modell szerint tehát a „föld” a kapitalista termelés és a teljes elszeparálódás helye, a „mennyország” (materializálódott formában, tehát a földre szállva) a fogyasztói társadalom, ahol az emberek megtalálni vélnek mindent, amit az igazi valóságban elvettek tőlük.

Az egyének, akik saját valóságukban elnyomottak, kontrolltalanok és boldogtalanok voltak, az áruvilágban mindettől megszabadulnak (Bunyard, 2011).

A látvány antropológizált látszatként az emberi teljesség elidegenedett valóságát teremti meg. A folyamat bemutatása során Ranciere *Az emancipált néző* című írásából az úgynevezett szemlélődő attitűd eluralkodásából indul ki. Ennek lényege, hogy „az emberek minél többet nézelődnek, annál kevesebbet cselekszenek”, tehát annál inkább a képeknek való önálávetés válik központi stratégiájukká (Ranciere, 2011). A látvány ugyanis a vízió uralma. A vízió pedig kettős természetű: egyrészt a vízió külsődleges, vagyis tulajdonképpeni önmegfosztás. Másrészt azonban a vízió, amit az egyén szemlél a látványban, az a tőle elrabolt lényeg, az a saját tevékenysége, az ember-imázsokból és termékekből kreált emberi valóság képe. A vízió, ami a reklámokban, a filmekben, a magazinokban látható, az egyén számára egy idegen, távoli világ, ugyanakkor közeli és saját is, hiszen mind az, amit tőle elraboltak megpillantható – összerakva egy látványvilággá. Ranciere szerint a spektakulum a látszat világának színháza, hiszen a jó színházban a néző és a színész elválasztása az alap persze, de a néző megszüntetve érzi ezt az elválasztást azáltal, hogy úgy érzi, ő is része a színdarabnak, a történéseknek. A spektakulumban felkínált víziókat nézzük és magunk is a vízió részévé válunk. Ahogyan a színházi közönség egy jó előadásban közösséggé kovácsolódik, éppen úgy cserél helyet az imázs és a valóság, az aktivitás és passzivitás, ember mivoltától megfosztott önmagunk és elidegenedett emberi másunk.

A spektakulum víziója olyan kollektív látszatvalóság tehát, amely az egyének igazi, csak éppen nem létező fragmentált valóságának helyére léphet.

Hogyan szerezhetné vissza a Valóság leleplező és felforgató erejét a látszat valóságával, a mindent elárasztó spektakulummal szemben? Debord válasza – természetesen saját politikai-művészi mozgalmának, a Szituacionista Internacionálénak legtöbb hívéhez hasonlóan – az utolsó forradalmár szürrealizmusba hajló avantguard portréjának megrajzolása. A spektakulum korában a deprivált, visszamaradt és darabjaira hullott Valóság eszerint nem képes leleplezni a földre szállt mennyországot, a fogyasztói társadalom világát. A leleplezés esztétikai-politikai projekt egy olyan korban, amely tagadja a forradalmárok lehetőségességét és szükségességét. Az utolsó forradalmár – ahogy Plant fogalmaz – kívülről érkezik a „bőség társadalmába”, egy olyan világba, ahol „a fizetések, az oktatás, a biztonság, a technikai fejlődés magasabb foka szinte elképzelhetetlennek tetszett, a politikai, szexuális és művészi szabadság szinte teljessé vált, az egyenlőtlenségek tompultak és mindenkinek volt pénze és szabadideje fogyasztani és szórakozni. A sokszínűség, a lehetőségek és a kényelem világa volt ez, ahol a krízisnek és a szociális forradalomnak nem maradt többé hely.” (Plant, 1992: 48.). Plant jól látja, hogy míg a szituacionalisták legtöbbje erre a helyzetre „a mindennapok forradalmával” válaszolt, vagyis egy olyan avantguard programot kívánt követni, amely a játék, a szenvedély,

az erotika, a spontaneitás gyakorlatában, gyakorta individualista és spiritua-
lista formában kívánta megélni az élet teljességét, ami a spektákulumban csak
elidegenedett formában van jelen. Debord ellenben úgy vélte, egy olyan teo-
retikus alapvetésre van szükség, amely a „jólétben való elidegenedés” (általa
meglehetősen helyesen alulértékelt) energiáit képes kiaknázni és egy társa-
dalmi forradalom alapjává tenni. Ennek a politikai programnak véleményem
szerint szintén a korai Marx valláskritikája adja alapját: Debord szerint, ha át-
alakítjuk azt a Valóságot, amelynek állapota a fogyasztói társadalom karjaiba
löki a munkásokat, akkor azzal véget ér a spektákulum látszatának uralma és
egyben létrejön a kapitalizmus megdöntésének egyetlen potenciális ereje, a
saját valósága nevében fellépő proletaritáus. Szubjektíve tehát a munkásosztály
és az ideológia véget ért, de objektíve léteznek munkások és az ideológia is
jelen van: hiszen a későkapitalizmus szerkezete maga az ideológia. Debord
szerint tehát a kapitalizmusban a fogyasztói paradicsom elleni küzdelem nem
a spektákulum leleplezése és kritikája, hanem a látványtól mentes valóság új-
jáépítése: a munkástanácsok, amelyek átveszik a termelést, amelyekben létre-
jön az emberek saját világa és tevékenységeik, kapcsolataik emberi formája,
amelyekben új szituációk jönnek létre, új helyek, visszafoglalva a várost, az
időt és a történelmet. A látszatvalóság ideológiakritikai modell értelmében
tehát a politika alapja az a felismerés, hogy a spektákulum totalitárius diada-
la a realitás „kiürülésén” alapszik, de a valóság helye attól még ott marad a
fogyasztói társadalom „alatt”, amelyet ha „újrátöltenek”, azzal helyreáll a ko-
rábbi kritika potenciálja: a proletárforradalom jelenidejűsége.

TÚL A MARXIZMUS REMÉNYEIN: A HIPERREALITÁS ÉS A LÁTSZATVALÓSÁG MEGKÜLÖNBÖZTETHETETLENSÉGE

Debord munkássága a forradalmi baloldal válságára adott válaszként érthető
meg, mint a „látszat monopóliumának” elmélete, amely szembe kíván nézni
a marxi kapitalista univerzum eltűnésének sokkjával (Frederico, 2010). A ka-
pitalizmus „valósága” és a tőkés társadalmak kollektív illúziói, vagyis a lényeg-
et elfedő látszat kettőssége azt megelőzően évszázadnyi ideig olyan pillérnek
számított, amelyre a marxizmus osztályharcos ambíciói alapvetően épülhettek.
Debord szándéka, hogy helyreállítsa a látszat társadalmának átmenetiségébe
és aláásásába vetett hitet: az áruvilágból kreált mindent elfedő spektákulum
megdönthető a szituacionalista forradalmi esztétika programja, a valóság ma-
radványaiából kinövő munkástanácsok politikája és a nagy visszafoglalás (de-
turnement) aktusai által. Nem véletlen, hogy Jean Baudrillard – aki maga is a
szituacionalista mozgalom és Debord szellemi köréből indult – éppen ezen
a ponton válik szkeptikussá a hetvenes évek: azt mondhatjuk, hogy ezen a

ponton megszületik a radikális baloldal legújabb nagy korszakos vitája a „ké-sőkapitalizmus vagy posztmodern?” kérdésfeltevés képében.

Míg Debord ideológiakritikai nézőpontjából szemlélve korunk kapitalizmusában továbbra is (bár új formákban) érvényes a látszat/valóság modell: a spektákulum egyszerre materializálódott ideológia (árufetisizmus), a valóság helyére lépett illúzió (áruvilág) és inverzió (a nem-valóság tűnik valóságosnak és a valóság nem reális), addig Baudrillard számára korunk posztmodern világában inkább úgy jelenik meg a probléma, hogy a reprezentáció szerepei végérvényesen összezavarodnak. Míg az ideológiakritika látszat/valóság-modellje szerint a látszat a valóság reprezentációja volt, a posztmodern kapitalizmusban azért veszt el a valóság leleplező erejét, mert a valóság a másolat másolatává, a reprezentáció reprezentációjává lesz. Már Baudrillard korai írásaiban feltűnik ennek a „szerepcserének” az elméleti mozzanata. A *The Consumer Society* című könyvében amellet érvel, hogy a fogyasztói társadalom azzal találja magát szembe, hogy elvileg a végtelenségig növekszik a termelékenység és az előállítható áruk köre, ugyanakkor egyre nagyobb nehézségekbe ütközik ezeknek elhelyezése a fogyasztói piacokon. A fogyasztói kapitalizmus ezért szakít a válságba jutott „szükséglettel” és helyére a „vásárlást” állítja. Az áruk „termékekből” jelekké válnak, a fogyasztásuk pedig egyfajta jelölő folyamattá, mint a nyelvi rendszer, vagy mint a rokoni viszonyok a régi népeknél” (Baudrillard, 1998: 72.).

A fogyasztói társadalom ezért a „megveszem, mert szükségem van rá” ideológiáját a „megveszem, hogy létrehozzam önmagam általa” ideológiájára cseréli, vagyis a végső kielégülés helyett a permanens fogyasztás társadalmi imperatívuszát hozza létre. „Nem jelenti ez azt, hogy a fogyasztói társadalomban nincsenek olyan valóságos dolgok, mint a használati érték, a kielégülés, vagy a szükséglet. Arról van szó, hogy a rendszer ezt az elsődleges szintet egy magasabb fokon szervezi újjá. A cirkuláció, a szerzés, az eladás, a különböző dolgoknak, jeleknek és tárgyakkal a felhasználása ma a nyelvünket hozza létre, a kódunkat, a kódot, amelyben az egész társadalom kommunikál és összekapcsolódik. A fogyasztás tehát nyelv, beszéd, amely kiegészül a fogyasztás élvezetével, mint beszédaktussal.” (Baudrillard, 1998: 83.)

Baudrillard elemzésében immár nem a debord-i áruvilág, hanem a technokapitalizmus kiépülésének folyamata játssza a döntő szerepet. Véleménye szerint három párhuzamos folyamat eredményeként jön létre a hiperrealitás, vagyis a posztmodern tér, amelyben élünk. 1. a technikai fejlődés révén felszámolódik az a homogén és az egyént direktben maga képére formáló munka (az ipari kapitalizmus világa), amely fátumként nehezedett a tőkés univerzura: ennek biztos jele, hogy a profit nem kötődhet többé az értékhez, a tőkének új utakat kell találnia. Nem létezik többé a Valóság a hagyományos marxista értelemben. Az egyén az eleve adott valóságba illeszkedés helyett a valóságkonstrukció helyzetébe került. 2. A technikai fejlődésnek köszönhetően lehe-

többé vált az élet (a valóság) darabjainak sokszorosítása (Walter Benjamin), ám ez a posztmodern korban már a szimuláció objektív alapjává is vált. Baudrillard szerint a másolat tökéletesebbé válik még az eredetnél is, illetve a mesterséges elemek valóságosként építhetők be az élet szövetébe. A kapitalizmus tehát a valóság elemeit megsokszorozza, egyszerre mind a valóságot újabb és újabb elemekkel egészíti ki. 3. Végül – szintén a technikai fejlődés eredményeként – a posztmodern korszakban megváltozik a média természete: míg Debord úgy vélte, a média az áruvilágból kreált illúziót valóságként reprezentálja, addig Baudrillard szerint a valóság lesz az, ami a média tökéletesen valóságosnak látszó képeit reprezentálja – főleg a filmek és a reklámok hatására. A média és a képek immár máshogy szólhatnak a valóságról, mint korábban. Mivel a valóság reprezentációjának helyét a valóság modelljeinek bemutatása veszi át, a média nem a valóság látszatát kínálja többé, hanem annak térképét, vagy kézikönyvét, hogyan állítsuk össze saját valóságunkat. Baudrillard szerint tehát a valóság hipervalósággá lesz: a valóság olyan másolatává, amely azonban megkülönböztethetelen a valóságtól, amely modelljeként szolgált (Smith, 2010: 199.). A technokapitalizmusban tehát a valóság és a róla szóló kép (a látszat) közötti ellentmondás (ami az ideológia leleplezésének alapját adta) megszűnik, mert a posztmodern korban a kép az egyén valóságának tökéletes másolata, amihez előbbit még hozzá kell alakítani. A Simulations megfogalmazásában a szimuláció során: „az absztrakció többé nem térkép, nem megkettőzés, tükör, vagy koncepció. A szimuláció többé nem vonatkozik referenciapontra, területre, vagy lényegre. Pusztá generálás, a valóság, vagy bármilyen eredet nélkül: a hiperreál. A realitás többé nem előzi meg a térképet és nem is éli túl azt. Jelenleg a térkép az, amely megelőzi a territorialitást, a térkép az, amely előidézi azt. Ha újra akarnánk írni a mesét az örült uralkodóról, aki akkora térképet akart készíttetni, mint a valóságos birodalma, ma inkább úgy kanyarítanánk a történetet, hogy a valóság darabkái ott rohadnak a hatalmas térképben. Ez azonban már nem térkép, hanem a valóság, amelynek darabjai tovább élnek ebben a sivatagban. Ez a valóság sivataga.” (Baudrillard, 1983: 2–3.). A valóság szimulációja tehát nem mása, hanem kézikönyve, tervrajza lesz a valóságnak. „A hiperreális az a mód, ahogyan az egymással kapcsolatban nem lévő és mesterséges kulturális elemek sokaságát megértjük és ahogyan beszélünk róluk. Ennek során azonban az egyén nem a társadalmi kapcsolatok valóságával burkolja be önmagát, hanem hazug stimulációkkal. Ennek a szimulákrumnak a példái mesterséges karácsonyfák, a műmellek, a pincérnősködő Playboy nyuszik, a mesterséges italok és ételek, amelyek nem léteznek és így tovább. Természetesen a szimulákrum legjobb példája a valóságshow, az a tökéletesen műhelyszínen zajló sorozat, amelybe »valódi« embereket helyeznek. Az érdekes ezekben a műsorokban az a hatás, amelyet a kívülállókra, a nézőkre gyakorolnak, ahogyan a néző világának részévé és referenciájává válnak.

Baudrillard szerint a szimulákrumban a nem valódi hiperreálissá lesz.” (Allan, 2011: 310–311.)

Baudrillard maga nem fejt ki konzekvensen elméletének következményeit a radikális politika megújítására vonatkozólag. Kommentátorai – különböző megjegyzéseit és politikai tárgyú elemzéseit számba véve – alapvetően két álláspontra helyezkednek ezzel kapcsolatban. Az egyik szerint Baudrillard nem hitt abban, hogy a posztmodern kapitalizmussal szemben bármifajta radikális politika lehetséges volna. Douglas Kellner is azok közé tartozik, aki szerint Baudrillard a „kritikai kritika” egyik mai képviselőjének tekintendő, aki ugyan mélyen bírálja korának viszonyait, de az uralkodó ideológiáknak, a legyőzhetetlennek tetsző hatalmi-gazdasági-politikai viszonyoknak, illetve a konzervatív korszellemnek engedve elképzelhetetlennek tartja bármifajta baloldali történelmi fordulat bekövetkeztét, vagy radikális politikai ágens felemelkedését (Almond, 2007; Kellner, 1989). Ennek a fajta posztmodernnek gyengeségként róják föl, hogy miközben maradéktalanul elvégzi a baloldal dekonstrukcióját, nélkülözi a fennálló gyakorlati ellentmondásainak feltárását, így politikai programja megmarad a logikai absztrakció szintjén (Kellner, 1989). Hiszen „míg a politika időszaka az anómia kora volt: krízis, erőszak, örület és forradalom, a transzpolitika, a hiperreális politika korában csak az anomáliák maradnak: következmények nélküli események állandó jelenidejűsége”. Nem marad többé tere a radikális politikának, hiszen a szabadság és az egyenlőség követelése egy olyan determináló valósághoz kötődött, amiről a politika, a hatalom nem akart tudomást venni, vagy fenn akarta tartani azt. A hiperreális politika ellenben maga a jelentéseknek, a politikainak és a valóságosnak látszó dolgok és események olyan túltermelése (szimuláció), amelynek az ellenzéke nem tagadása, hanem része a játéknak (Redhead, 2008: 40).

A másik értelmezői körbe azok tartoznak, akik szerint Baudrillard valamifajta „posztmodern anarchizmus” keretében az 1968-as gyökerekhez visszanyúlva egyfajta értelmiségi-intellektuális resistance programját dolgozta ki egy objektív értelemben létező „fatalisztikus” ellenállás lehetőségét nélkülöző világban (Call, 2002; Zerzan, 2014). Ezeknek a szerzőknek annyiban mindenképpen igazuk van, hogy Baudrillard saját maga posztmodern konstrukciójában valamifajta radikális kívülállás pozícióját vélte megtalálni. Ez a kívülálló pozíció pedig minden kétséget kizáróan alapvetően azon a politikaelméleti alapvetésen alapul, miszerint „a politika feladata ma nem a valóság elfedése, hanem a valóság hiányának (absence) az elfedése”. Nagyon fontos megérteni, hogy az „anarchista” Baudrillard szerint a politika sajátos módon hiperreális, amennyiben önmaga szimulációjának során egy olyan valóságnak a konstrukcióját hozza létre, amelyben tökéletesen megvalósíthatja a politika valamely modelljét. Vagyis a politika (a gazdaság hegemon csoportjaival koordinált módon) a valóság egészének olyan szimulációja, amelyben betöltheti a neki megfelelő

szerepeket és belakhatja a játékszabályokat, így „konstruálta újra” szerinte Amerika a világot háborús övezetként az első Öbölháború idején, hogy eljátszhassa benne a Jó és a Rossz végzetes küzdelmének konfliktusát, mint a politika apokaliptikus modelljét/forgatókönyvét (Baudrillard, 2012). Baudrillard szerint egyetlen ellenállás lehetséges a hiperreális politika világában, amely abból indul ki, hogy ami van az annyira valóságos, hogy már nem lehet valóság. Konceptiója ezen a ponton kapcsolódik újra az ideológia látszat/valóság-modelljéhez: ha a radikális társadalomkritika nem leplezheti le többé a látszatot a valóság alapján, akkor az a kérdés, hogy leleplezhető-e a nem-valóság nevében a valóságos, a tulajdonképpeni virtuális. Szerinte ez egyfajta „intellektuális terrorizmust” követel meg, amely azt tűzi ki célul, hogy destabilizálja a valóság masszívna és objektívna látszó konstrukcióit illékonyna, alap nélkülinek, hologrammikusna, mátrixna, idillisztikusna, fluidna, mesterségesna, bug-osna (az alapvető programhibát hívják így – K. V.) stb. mutatta (Gane, 2002: 16). Baudrillard szerint ebben a helyzetben tehát a nihilizmus a legradikálisabb politikai pozíció, amely nála a posztmodern szociológia, a cinikus kritika és a polgárpukkasztás esztétikájána keverékévé változik a kilencvenes évektől kezdődően (King, 1998).

DOUGLAS KELLNER ÉS A MEGASPEKTÁKULUM: AZ ANTI-LÁTVÁNYOSSÁG POLITIKÁJA

Debord és Baudrillard a társadalomelméleti absztrakció szintjén ragadja meg a „valóság válságána” posztmodern problematikáját, amikor „előbbi azt a folyamatot mutatja be, ahogyna a reprezentáció spektákulumként a reprezentált helyére lép, utóbbi pedig azt állítja a középpontba, ahogyna a technológiai fejlődésnek köszönhetően a szimulációban eltűnik a valóság és a nem-valóság megkülönböztetésének lehetősége”. A probléma továbbgondolása szempontjából azért fontosak a fenti összefoglalást nyújtó David Weberman elemzései, mert hozzásegítenek bennünket annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy ez a két leírás hogyna képes helyreállítani a valóságlátszat ideológiaelméleti modelljének hagyományos politikai reményeit? Vagy másképpen megfogalmazva: hogyna fordítható át Guy Debord és Jean Baudrillard koncepciója politikaelméleti vízióvá az új évezred első évtizedeiben. Weberman szerint ehhez az 1999-ben bemutatott Matrix című filmet kell segítségül hívni, amely explicit módon is referenciális pontként kezeli a két szerzőt és azok filozófiáját. A film ugynas alapvetően tematizálja a radikális politika legfőbb dilemmáját a posztmodern kapitalizmus korában: hogyna működhet a leleplezés és a valóság átalakításána politikája egy olyan korban, amikor a reprezentáció önálló életre kelve kívánatosabbá lesz, mint a valóság (fogyasztói társadalom) és ami-

kor a nem-valóság az átállított személy számára már minden tekintetben „igazibb”, mint a „tényleges” valóság (posztmodern kultúra) (Weberman, 2005). Véleményem szerint azonban a Mátrix azért is tökéletes választás a politikai problematika felvázolására, mert ennél még direkter formában is tartalmazza a debord-i és baudrillard-i modell politikai átíratát. Debord az aktuális sci-fi szintjén a Mátrix-szal (spektákulum) szemben visszamaradt Zion, a felporzelt és fény nélküli Föld realitásában tér vissza, egy élehetetlen és deprimált világ víziójában, amelynek újra kellene kezdenie a történelmet, megszabadulnia a vele szemben álló „látvány paradicsomtól” és létrehoznia egy új társadalmat új valóságát. Baudrillard ezzel szemben maga a Mátrix (a hiperrealitás): a politika itt a piros és kék kapszula kérdéseként tér vissza, vagyis az egyének problémájaként, akiknek radikálisan szakítaniuk kellene mindazzal, amit eddig valóságnak hittek, önmagukkal, életükkel és egész szellemükkel és vissza kellene találniuk ahhoz a képességhez, hogy felszabaduljanak az őket elbutító és fogságban tartó szimulációk uralma alól, megtalálják egy valóságoson túli világ reális, demokratikus és emberi működésmódját. Ennek fényében persze nem lehet kérdéses a konklúzió: az új évezredből visszatekintve Debord és Baudrillard kísérlete inkább ígéri a kétségbeesés fokozódását a látszatvalóság ideológiakritikájának alapján álló radikális politika számára, mint az aranykor visszatértét.

Douglas Kellner a kilencvenes évektől éppen annak a meggyőződésnek a nevében fogott hozzá a spektákulum koncepciójának az újrafogalmazásához, hogy alkalmassá tegye a radikális politikai praxis megalapozására – szemben az általános Mátrix-pesszimizmus érzületével. Számára Debord és Baudrillard elméletei (mint a szemlélődő fogyasztás és a virtuális techno-kapitalizmus központi szerepét hangsúlyozó koncepciók) olyan absztrakt megfogalmazásai voltak a későkapitalista és a posztmodern kornak, amelyek a francia radikális filozófia és a marxizmus leginspirálóbb fatalisztikus és monumentális teljesítményei közé tartoznak ugyan, de ténylegesen nem többek totalitárius vízióknál egy reménytelen és elnyomó fennállóról. Kellner szerint, ha negatív utópiába hajló politikai víziójuk továbbgondolása helyett a politikai praxis újraalapozására alkalmas elméletet kívánunk találni, akkor a spektákulum koncepcióját három irányból is újra kell gondolni velük szemben. Először is: a spektákulum nem tekinthető a kapitalizmus olyan új korszakának, amely a fogyasztás, a digitalizáció és az imázsok köré szerveződő pszeudovalóságként lebeg. A társadalom tagjai továbbra is „tényleges” társadalmi, nemi, gazdasági, regionális stb. viszonyok között élnek, és bár ezek a viszonyok a posztmodern korban végzetesen komplexekké és flexibilisekké váltak, a látványt ezekhez képest és nem ezek helyett kell vizsgálni. Másodszor: a spektákulum és a szimuláció nem tekinthető a kapitalizmus olyan tényének, amely saját szerkezetéből, sorsából és felismeréséből adódóan magában hordozza a vele szem-

beni politika konzekvenciáit és feltételeit, vagyis a spektákulum/hiperrealitás nem az új kapitalista totalitás neve, amely az ideológia formáját veszi fel, hanem olyan ideológia, amely arról beszél, „hogyan értelmezzük a világot, amiben élünk és hogyan működünk benne”. Végezetül: Kellner szerint mind Debord, mind Baudrillard a spektákulum és a szimuláció kapitalizmusának olyan triumfalista elgondolását kínálja, amelyben a „valóság válsága” objektív és visszafordíthatatlan folyamatként jelenik meg. Debord és Baudrillard számára a radikális politika bizonyos módja objektíve kerül végválságba, a valóságot felváltó reprezentáció, illetve a reális/nem reális közötti határ leomlása pedig ennek ontológiai magyarázata és bizonyítása. Kellner szerint ezzel szemben a valóság válsága csak szubjektív problémának tekinthető, amelynek a „kiküszöbölése” elvezethet a radikális politika reorganizációjához. Úgy gondolja, hogy a spektákulum és a szimuláció nem egy korszakot markukban tartó jegyek, hanem a kapitalizmus aktuális működési elvei, illetéknéppen pedig szükségképpen ellentmondásosak, korlátokba ütköznek és megváltoztathatók, éppen úgy, ahogy a klasszikus kapitalizmus értéktöbblet-elsajátításra alapozó működése is folyamatosan változott (Kellner, 2005).

Kellner szerint a látszat és a valóság közötti kapcsolatot értelmezni próbáló ideológiaelméletnek a posztmodern kapitalizmusban nem az áru központi szerepéből, illetve a technológiai fejlődésnek a realitásra gyakorolt hatásából kell kiindulnia, hanem a mediatizáció egyre fontosabbá váló jelenségéből. Ahogyan *Media Spectacle* című könyvében kifejti: a korszakban egyre több helyről árasztanak el bennünket a média látványosságai: a televízió, a reklámok, a filmek, az internet, vagy éppen a nyomtatott kiadványok és könyvek sokasága elárasztja az életünket. A média azonban nem csupán közvetítő közeg, amely speciális lenyomatot hagy a világon. Kellner szerint tehát nem a média a spektákulum, hanem a kapitalizmus működik a látványosságok termelésén keresztül. A sport, a politika, a kultúra, a szórakozás, a munka tehát egyaránt spektakuláris jellegű. A média pedig egyszerre hármas meghatározottságú: 1. a valóság reprezentációjának egyik elsődleges helye, 2. a spektákulummá változtatás eszköze és 3. önálló látványossággyár is egyben. Szerinte a mai kapitalizmusban három folyamat segíti elő a megaspektakularizációt. 1. A globalizáció korában a valóság közvetlen tapasztalata elvész, miközben a média a technikai fejlődés révén minden korábbinál látványosabb és impulzívabb imázsokat közvetít. 2. Az értékesítési verseny a termelők között a termékek extrém kiemelését és látványossággá változtatását követeli meg – gondoljunk a *Csillagok háborúja* filmek bemutatóira. 3. A politika hegemónikus csoportjai a mediatizáció, a tabloidizáció és perszonalizáció korában szintén a látványosság-konstruálás eszközéhez kénytelenek nyúlni a kommunikációban, amit köznapian a „populista illúzió” létrehozásának szokás nevezni. A megaspektákulum tehát a kapitalizmus látványosságait jelenti, amelyekkel kapcs-

latban a média hármas meghatározottságának köszönhetően kiemelt helyet foglal el. A spektakuláris kapitalizmusban ugyanis immár nem pusztá termékeket, hanem megalátványosságokat hoznak létre. A megalátványosság a valóság és a reprezentáció új viszonyát jelenti: a valóság valamely eleme kiemelkedik a többi közül és önálló életre kelve, felnagyítva és átírázva a valóság reprezentációjává válik. A megalátványosságok gyártása a kapitalizmus értékesítési folyamatának új szintje: a „tényleges” történések, helyek, személyek, dolgok olyan kiemelését és felnagyítását jelenti, amelynek során azok „látszatként” nem csak központi jelentőségre tesznek szert, de eközben magnetizálják a valóság többi elemét, befolyásolják az emberek viselkedését és újrapozicionálják őket (Kellner, 2003).

A folyamat szerinte leginkább az adorno–benjamini textus–kontextusformáció mentén érhető meg, vagyis ahogyan a valóságos a megalátványosság fényében újrakontextualizálódik. A megaspektáculomok olyan központi jelentőségű tényekké válnak, amelyekhez képest minden mást értelmezünk, amelyek kiemelkedő fontosságúak lesznek számunkra, amelyekhez igazítjuk életstratégiáinkat, gondolatainkat és identitásunkat és amelyek mellett ártékeljük közvetlen realitásunkat. „Megaspektáculummá válnak az olyan központi események, mint az öbölháború, vagy 9/11, gyilkosságok, mint az O. J. Simpson-per, celebritások, vagy politikusok szex botrányai, egy új film, márka, vagy termék körüli történések, egyszerűen minden olyan dolog, amely alkalmas arra, hogy dominálja a mi tabloidizált és szórakoztatva informáló kultúránkat. A megaspektáculum szórakoztató látványosságként elvonja az emberek figyelmét az őket nyomás alatt tartó konkrét hétköznapi ügyektől, véget nem érő figyelmet és rajongást generálva sportesemények, bűntények, politikai botrányok, hírességek tevékenységei, természeti katasztrófák, háborúk, emblemikus ügyek vagy éppen a média által létrehozott események iránt. Ahogyan a technokapitalizmus egy új, informáló-szórakoztató szakaszba lépett át, a média központi helyet kapott a látványosságok termelésében és a profitért folytatott versengésben. A médiakultúra ugyanakkor a megaspektáculumok létrehozása során döntéseket hoz politikai és társadalmi kérdésekben, eldönti, hogy mi a valóságos, fontos, vagy életképes.” (Kellner, 2003: 59.) A média a megaspektáculum bemutatása során tárgyalja meg a társadalom konfliktusait, erkölcsi dilemmáit, értékviszonyait, kilátásait és az egyének pozicionálásának, illetve stratégiáinak problémáit. Ezáltal a média és a megalátványosságok összjátéka olyan ideologikus folyamatnak tekintendő, amelynek során az egyének közvetlen tapasztalatait és aktivitásait rekontextualizálják, vagyis a látványosság bűvköréből kikerülve, a „szürke hétköznapiak” időszakában is használható iránymutatással látják el őket. A spektakulom a média segítségével olyan interaktív térré válik, amelyben a valóság valamely elemének reprezentációja visszahat a realitás egész szerkezetére. Kellner Debord-t idézi ezzel kapcsolatban: „Ahol a valóság pusztá képekké válik, ott a képek

valóságos létezésre tesznek szert, fantazmákká lesznek, amik hipnotikusan hatnak a viselkedésre. Mivel a spektákulumnak az a dolga, hogy a világot, amely közvetlenül már nem tapasztalható, különböző eszközök és elvek közbeiktatásával láttassa, elkerülhetetlenül a legkönnyebben félrevezethető érzéket hozza kivételezett helyzetbe.” (ST, 18. §).

Kellner szerint a megaspektákulum fogalma mentén újradefiniálható körkben a politikai-ideológiai mező, ami egyrészt a spektakuláris politika és gazdaság megértését jelenti, másrészt az ezekkel szakítani akaró radikális baloldali politika meghatározását is lehetővé teszi. Ha a látványosságok termelése a posztmodern kapitalizmus profitjának forrása, a politikai küzdelmek alapja és a média ennek maga is része, egyben legfontosabb eszköze, akkor a „valóság” mint az egyén társadalmi-gazdasági viszonyainak és tevékenységének összessége és a „látszat” mint a valóság felett uralkodó látványossággá formált valóság – tehát a szabad és demokratikus élet és a spektákulum, mint ideológia – közötti harc a politika új értelmezési keretét kínálja. Az ideológia már nem egy „hamis tudat”, amely a valóság reális imázsával szemben áll, hanem olyan politikai operáció, amely a valóság bizonyos elemeinek felnagyításával, fokozásával és imázsolásával akarja stabilizálni és igazolni a politika extrém, túlegyszerűsítő és egyoldalú állításait a valóság állásáról, illetve mozgósítani a politika – szándéka szerint – többek közt a hegemon csoportok támogatására. A megaspektákulum tehát – ahogyan a Rambo filmek „realisztikus” valóságábrázolásának példáján Kellner ezt kimutatja – olyan látványosságok sokasága, amelyek a gazdasági és politikai erők érdekében álló gondolatokat állítják a középpontba, igazolva és stabilizálva őket (Kellner, 1995 59.). Douglas Kellner a kétezres években azok közé a teoretikusok közé tartozott, akik az alterglobalizációs mozgalmak felemelkedésében saját politikai reményeik újrászületését vélték felfedezni. Számára az új, hálózati alapú szerveződési forma, az interneten a közvetlen valóság spektákulumtól mentes reprezentációját nyújtó ellen-nyilvánosság születése, a globális új generáció valóság felé fordulása (nemzetközi civil társadalom, békemozgalmak, ökopolitika, szegénységellenes fórumok stb.) a látványosságok büvkörében tartó szórakoztató kapitalizmus elutasításával párhuzamosan (tudatos vásárló, márkaellenes, multiellenes, fair trade, szövetkezeti, fenntartható-etikus gazdasági kezdeményezések stb.), vagy éppen a politizálás nem mediatizált, nem perszonalizált, nem közvetett formáinak előtérbe kerülése egy olyan radikális cselekvés és gondolkodás csíráit jelentette, amely méltó kihívója lehet a spektakuláris kapitalizmusnak. Hogy azután a 2010-es évek elején az arab tavasz és az Occupy Wall Street mozgalmak kapcsán az anti-látványosság problémája kerüljön figyelmének középpontjába: szerinte ezek a mozgalmak azért tudták megtörni a fennálló megaspektákulum uralmát, mert képesek voltak bizonyos értelemben önmagukat látványossággá változtatni. Ezek a mozgalmak olyan anti-látványosságok

lettek, amelyek elfoglalták a spektakuláris alapon működő médiában a helyet, ezzel felszabadították és üressé tették a hegemonikus operációk színterét.

Kellner szerint a kétezres évek első évtizedében nyilvánvalóvá vált, hogy nem a valóság leleplező potenciája veszett el: a globális kapitalizmus egyenlőtlenségei, ökológiai és gazdasági konzekvenciái, az erőszak és a háború viszatérése, a posztmodern társadalmak mentális és politikai feszültségei, a régi (faji-, nemi-, osztály)problémák krónikus megoldatlansága miatt a nagybetűs Valóság szilárdabb bázisa az ideológia leleplezésének, mint az elmúlt évtizedekben bármikor. Csakhogy a valóság (a tőke és a politika számára kívánatos) látványossággá változtatott és mediatizált elemei a látszatok olyan sokaságát hozzák létre, amelyek a valóságot a fenálló igenlésének illúziói mentén maguk alá rendelve egyesítik újra. A feladat tehát az új évezredben a spektakulum politikájának megalapozása: a valóság látványossággá változtatását a valóság leleplező erejének visszaszerzésére kell használni. Azzal, hogy ezek a mozgalmak saját térfoglalásaikat, rendőrökkel verekedésüket, emberi történeéseiket, stb. spektakularizálták, Kellner szerint lehetővé tették, hogy a globális egyenlőtlenségek, a hatalmi erőszak, a korrupció, a kapitalizmus válsága, vagy éppen a generációs problémák kerüljenek a társadalom érdeklődésének középpontjába és megvalósulhasson a spektakulummentes demokratikus, társadalmi és egyéni gyakorlatok promóciója. „2011 úgy vonul majd be az emlékezetbe – írja ezzel kapcsolatban –, mint az az év, amikor a média-spektakulum először vált az ellenállás és a populáris akció eszközévé azzal a céllal, hogy megtörje a megaspektakulum rendszerét.” (Kellner, 2012: 242.)

IRODALOM

- Allan, Kenneth (2011): *Contemporary Social and Sociological Theory. Visualizing Social World*. New York, Sage Pub.
- Almond, Ian (2007): *New Orientalism. Postmodern Representation from Foucault to Baudrillard*. London, I P Tauris Co.
- Althusser, Louis (1970/2000): *“Lenin and Philosophy” and Other Essays*. London, Verso.
- Baudrillard, Jean (1987): *A tárgyak rendszere*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Baudrillard, Jean (1983): *Simulations*. New York, Semiotexte.
- Baudrillard, Jean (1998): *The Consumer Society: Myths and Structures*. London, Sage Pub.
- Baudrillard, Jean (2012): *The Gulf War Did Not Take Place*. Sidney, Power Pub.
- Best, Steven – Kellner, Douglas (1997): *The Postmodern Turn*. London, The Guilford Press.
- Bunyard, Tom (2011): *A Genealogy and Critique of Guy Debord’s Theory of Spectacle*. Doctoral thesis, Goldsmiths, University of London. [Thesis]: Goldsmiths Research Online.
- Call, Lewis (2002): *Postmodern Anarchism*. London, Lexiton Books.
- Celikates, Robin (2006): From Critical Social Theory to a Social Theory of Critique: On the Critique of Ideology after the Pragmatic Turn. *Constellations*, Vol. 13, No. 1. 21-50. pp. 2006.

- Debord, Guy (2006): *A spektákulum társadalma*. Budapest, Balassi Kiadó (a szövegben az idézeteket az ST rövidítéssel, majd az szövegben megtalálható paragrafus számának megjelölésével hivatkozom).
- Debord, Guy (2008): *Kommentárok a Spektákulum társadalmához*. Budapest, Trafó.
- Debray, Régis (1995): Remarks on the Spectacle. *New Left Review*, Vol. New I, no. 214., November–December.
- Éber Márk Áron (2007): *Élménytársadalom*. ELTE Társadalomtudományi Kar.
- Frederico, Celso (2010): From spectaculum to simulacrum. *MATRIZES*, Vol 4. No. 1., 179–191.
- Gane, Mike (2002): *Live Baudrillard: Selected Interviews*. New York, Routledge.
- Gardiner, Micheal (2002): *Critiques of Everyday Life: An Introduction*. New York–London, Routledge.
- Gilman-Opalsky, Richard (2008): Guy Debord and Ideology Materialized: Reconsidering Situationist Praxis. *Theory in Action*, Vol 1., No. 1., 5–15.
- Gilman-Opalsky, Richard (2011): *Spectacular Capitalism: Guy Debord and the Practice of Radical Philosophy*. London, Autonomedia.
- Goldway, David (1967): Appearance and Reality in Marx's "Capital". *Science & Society*.
- Haug, Wolfgang Fritz (1986): *Critique of Commodity Aesthetics: Appearance, Sexuality, and Advertising in Capitalist Society*. Minnesota, Minnesota Univ. Press.
- Hawkes, David (2002): *Ideology*. London–New York, Verso.
- Howard, Michael Charles (1988): *The Political Economy of Marx*. New York, New York University Press, 1988.
- Jappe, Anselm (1999): *Guy Debord*. California, Univ. Of California Press.
- Kaplan, Richard J (2012): Between Mass Society and Revolutionary Praxis. *European Journal of Cultural Studies*. Vol. 15., No. 4., 457–478.
- King, Anthony (1998): Baudrillard's Nihilism and the End of Theory. *Thelos*, Vol. 42., No. 112., 89–106. Summer.
- Kiss Viktor (2011): *Marx&Ideológia*. Budapest, L'Harmattan Kiadó
- Kellner, Douglas (1989): *Jean Baudrillard. From Marxism to Postmodernism and Beyond*. Stanford, Stanford University Press.
- Kellner, Douglas (1995): *Media Cultura*. London–New York, Routledge.
- Kellner, Douglas (2003): *Media Spectacle*. New York–London, Routledge.
- Kellner, Douglas (2005): Media Culture and the Triumph of the Spectacle. In: King, Goeff (ed.): *The Spectacle of the Real: From Hollywood to the Reality TV*. Bristol, Intellect. 23–37.
- Kellner, Douglas (2012): *Media Spectacle and Insurrection, 2011*. London–New York, Blumberry.
- Klein, Naomi (2004): *Nö Logo! Márkák, multik, mostrumok*. Budapest, AMF-Tudatos Vásárlók.
- Koch, Andrew M.–Rick, Elmore (2006): Simulation and Symbolic Exchange: Jean Baudrillard's Augmentation of Marx's Theory of Value. *Politics and Policy*, Vol. 34., No. 3., 556–575.
- Laclau, Ernesto–Mouffe, Chantall (1985): *Hegemony and Socialist Strategy*. London, Verso.
- Lane, Richard J (2000): *Jean Baudrillard*. London–New York, Routledge.
- Larsen, Neil (1990): *Modernism and Hegemony. A Materialist Critique of Postmodern*. New York, University of Minnesota Press.
- Lukács György (1971): *Történelem és osztálytudat*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- Lyotard, Jean-Francois et. al. (1993): *A posztmodern állapot*. Budapest, Századvég Kiadó.
- Mendoza, Daryl J (2010): Commodity, Sign and Spectacle: Retracing Baudrillard's Hyperreality. *Kritik*, Vol. 4., No. 4., 45–59.
- Parekh, Bhikhu (2015): *Marx's Theory of Ideology*. London–New York, Routledge.
- Plant, Sadie (1992): *The Most Radical Gesture. The Situacionalist International in Postmodern Age*. London–New York, Routledge.
- Ranciere, Jacques (2011): *The Emancipated Spectator*. London, Verso.
- Redhead, Steve (2008): *The Baudrillard Reader*. New York, Columbia University Press.
- Rehmann, John (2007): Ideology Theory. *Historical Materialism*, Vol 15., No. 1., 211–239.
- Rosen, Michael–Wolff, Jean (1999): The Problem of Ideology. *The Aristotelian Society*, Supplementary volume, Vol. LXX, No 1., 209–241.
- Schulze, Gerhard (2000): Élménytársadalom: a jelenkor kultúrszociológiája. Részlet az I. fejezetből. *Szociológiai Figyelő*, 1-2. szám, 135–157.
- Smith, Kenneth (2012): *A Guide to Marx's 'Capital'*. Vols I–III. New York, Anthem Press.
- Smith, Richard G (2010): *The Baudrillard Dictionary*. London, Edinburgh University Press.
- Weberman, David (2005): The Matrix Simulation and Postmodern Age. In: Irwin, William: *Matrix and Philosophy. Wellcome to the Desert of the Real*. London, Perfect Baund.
- Zerzan, John (2014): *The Catastrophe of Postmodernism*. New York, Anarchist Library.

KINEK SZÓL A SZAVAZAT?

Papp Zsófia

Inkumbens-hátrány

Helyi kötődés és a személynek szóló szavazat Magyarországon

INKUMBENS-HÁTRÁNY*

(Helyi kötődés és a személynek szóló szavazat

Magyarországon)

Papp Zsófia

(MTA TK Politikatudományi Intézet)

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány Magyarország kontextusában vizsgálja, hogy az egyes személynek szóló, szavazatot erősítő tényezők, mint az inkumbencia és a helyi politikai tapasztalat hogyan befolyásolják az egyéni képviselőjelöltek választási eredményeit 1994 és 2010 között. Amellett, hogy ezek a tényezők nem változtatják meg a pártok közötti erőviszonyokat, a hierachikus regressziós modellek azt támasztják alá, hogy még erős pártcentrikusság mellett is megfigyelhető a fenti tényezők hatása. Érdekes módon az inkumbenciának a szavazatok arányára gyakorolt hatása negatív. A választók nem csak a kormányokat, de pártállástól függetlenül a jelölteket is retrospektív módon értékelik.

Kulcsszavak: jelöltek ■ választás ■ personal vote ■ helyi háttér ■ inkumbencia

A kelet-európai rendszerváltásokat gyakran kísérte a parlamenti elit kicserélődése (Higley és Lengyel, 2000; Higley, Pakulski, és Wesolowski, 1998). Lengyelországban például a képviselők 91,6 százaléka először került a parlamentbe (Jackiewicz, 1994), míg Magyarországon 5 százaléuk szolgált az 1985–1990-es parlamenti ciklusban (Ilonszki és Kurtán, 1999). Az azóta eltelt időben a tapasztalatlan képviselők aránya drámaian lecsökkent, azonban még mindig magasabb, mint a nyugat-európai átlag (Best és Edinger, 2003). Öt választási ciklussal a rendszerváltások után az újonc képviselők aránya átlagosan 50 százalék Közép- és Kelet-Európában (Edinger, 2010). Annak ellenére azonban, hogy a parlamenti elitek cserélődése viszonylag magas szintet ér el, és nagysága országról országra változik, az egyes képviselők által a parlamentben töltött ciklusok átlagos száma növekvő tendenciát mutat. Mindezen túl, a korábban szerzett politikai tapasztalatok is növekvő mértékben jellemzik a kelet-európai képviselőket: amellett, hogy megválasztásuk előtt különböző pozíciókat töltenek be a pártokban, kiterjedt tapasztalatokat szereznek a helyi politikában is (Semenova, Edinger, és Best, 2013). Mindezek arra engednek következtetni, hogy a kelet-európai parlamenti elitek a 90-es évek eleje óta átестek a pro-

* A kutatást a PD 115747 sz. projekt keretében az NKFIH támogatta.

feszionalizáció folyamatán (Cotta és Best, 2000), és viszonylag magas azoknak a képviselőknek az aránya, akik ambicionálják az újraválasztást.

A fentiekből kiindulva, megalapozottnak tűnhet azt feltételezni, hogy a pártok a jelöltállásnál is figyelembe veszik a korábbi képviseleti és helyi politikai tapasztalatokat, és ezek a jelöltek egyre sikeresebbek a parlamenti helyek megszerzésében. A kérdés az, hogy mindez jelentheti-e azt, hogy az országgyűlési és helyi politikai tapasztalatok valós előnyt jelentenek a választás napján, és hozzájárulnak-e a személynek szóló szavazatok arányának növeléséhez? Cain és szerzőtársai (1987) szerint a személynek szóló szavazat az egyes jelöltek által gyűjtött szavazatoknak az a része, amely független a párthovatartozástól, a fix szavazói jellemzőktől és a gazdasági helyzetétől. Következésképp, minden, ami a jelöltek személyes jellemzőihez, tapasztalataihoz kapcsolódik (*personal vote változók*), összefüggésbe hozható a személynek szóló szavazattal.

A *personal vote* változók és a választási eredmények közötti kapcsolatot legnagyobb mértékben a választási szabályok befolyásolják. Számos szerző érvel amellett, hogy az egyéni választókerületi (EVK) jelöltek nagyban apelálnak helyi bázis létrehozására, pusztán abból az okból kifolyólag, hogy a megválasztásuk csak ezektől a szavazatoktól függ, és a rájuk leadott szavazatok nagyságát nem módosítja a párt többi jelöltjének teljesítménye (Curtice és Shively, 2009; Mitchell, 2000). Ennek következtében, a többmandátumos választókerületekben az arányosság elvei szerint versenyző jelöltekkel szemben, az EVK-jelöltek jelentős ösztönzést kapnak a személynek szóló szavazatok arányának maximalizálására.

A rendszerváltó kelet-európai országok nagy része a többségi választási formulával szemben az arányosat választotta a 90-es évek első felében. Azóta számos próbálkozás történt a többségi irányba történő elmozdulásra, ám egyik sem nevezhető kifejezetten sikeresnek. Ennek fő oka abban keresendő, hogy a konszenzuális demokrácia intézményei nem kompatibilisek a többségi választási szisztémákkal. Tehát maga a konszenzuális demokrácia a gátja a kelet-európai választási reformoknak (Nikolenyi, 2011). Habár Románia 2008-ban vegyes választási szabályokat vezetett be, a rendszer nagyrészt arányos maradt.

Mindezek fényében, a magyar vegyes választási rendszer kelet-európai kontextusban atipikus esetnek számít. Annak ellenére, hogy 1990 és 2014 között a képviselők kevesebb, mint felét választották EVK-kben, a választások kifejezetten aránytalan eredményeket produkáltak, amelyek a nagy pártoknak kedveztek. A többségi politikai rendszer irányába történő elmozdulás sikere éles határvonalat húz Magyarország, és a többi kelet-európai ország közé. Mindezt tovább erősíti, hogy a választási logika 2002-ben egy kétblokk-rendszert (Soós, 2012) hozott létre, amelyet 2010-ben egypárti hegemonia váltott fel (Tóka és Popa, 2013). A pártrendszer egyre koncentráltabb lett, és az EVK-beli választási szereplés egyre fontosabbá vált a választás kimenetele szempontjára.

ból. Következésképp megnőtt a személynek szóló szavazatok arányát növelő tényezők szerepe is.

A tanulmány arra keresi a választ, hogy az országgyűlési és a helyi politikai tapasztalat növeli-e a képviselőjelöltekre leadott szavazatok arányát Magyarországon. Másképpen megfogalmazva, rendelkeznek-e a tapasztalt jelöltek bármiféle választási előnnyel az újoncokkal szemben? A kérdés megválaszolásához egy olyan jelöltszintű panel adatbázist használok, amely az 1994 és 2010 közötti választások eredményei mellett a jelöltekkel kapcsolatos alapvető információkat tartalmazza. A helyi politikai tapasztalat hatását egy hasonló, az országgyűlési képviselőkre kiterjedő adatbázison tesztelem. A tanulmány felépítése a következő. Elsőként a szakirodalom alapján megfogalmazom a hipotéziseket, amelyet a magyar eset rövid ismertetése követ. A harmadik részben bemutatom az adatokat és a legfontosabb változókat, a negyedikben ismertetem azokat a többváltozós modelleket, amelyek a szavazatarányt magyarázzák a jelöltek választókerületi és helyi szintű politikai tapasztalatával. A tanulmányt a következtetésekkel zárom.

ELMÉLETI KERET ÉS HIPOTÉZISEK

A képviselők és a választók közötti kapcsolattal összefüggésben a nemzetközi szakirodalomban leggyakrabban a többségi és az arányos választási formulák hatására szokás utalni. A két fő választási típus közötti különbség az eltérő filozófiai alapokból (területi vs. arányos képviselet) és az egy- illetve többmandátumos választókerületek alkalmazásából adódik. Az egyéni választókerületi rendszerek egyik leggyakrabban hivatkozott aspektusa, hogy megteremtik az egyértelmű elszámoltatás lehetőségét (Lancaster, 1986; Norris, 2000, 2004; Scholl, 1986). Miután minden választókerületnek egy képviselője van, a választók könnyen azonosítani tudják, hogy kit kell jutalmazni vagy büntetni a pozitív, illetve negatív eredményekért (Lancaster, 1986; Lancaster és Patterson, 1990; Norris, 2004). Mivel az egyéni választókerületi jelöltek megválasztása technikailag csak azon múlik, hogy a szavazatoknak hány százalékát kapják az adott kerületben, az extra szavazatok gyűjtése növeli a meg(újra)választási esélyeket. A személynek szóló szavazatok gyűjtésének legkézenfekvőbb módja a jelöltek személyéhez köthető sikerek és bizonyos tulajdonságaik (*personal vote változók*) hangsúlyozása. Ahhoz, hogy a párt növelje az egyéni választókerületi siker esélyét, ebben sikeres jelölteket érdemes állítania.

Ezzel szemben a többmandátumos választókerületekben (mint amilyenek 1990 és 2010 között a területi és országos listás ágak voltak), a képviselők és jelöltek közötti területi átfedés elhalványítja a jelölt és a választó közötti kapcsolatot (Heitshusen, Young, és Wood, 2005). Mivel a választók csak nehezen tudják eldönteni, hogy kit jutalmazzanak szavazatukkal, a potyautas-stratégia vonzó

lehetőséggé válik a képviselők szemében (Cain et al., 1987; Lancaster, 1986; Scholl, 1986). Az ilyen választási rendszerekben, a képviselők inkább a pártvezetés felől, mint a választók részéről lesznek elszámoltathatók (Norris, 2004). Ebben az esetben a meg(újra)választásért folytatott küzdelem az (újra)jelölésért folytatott hajszává válik (Curtice és Shively, 2009). Mindez zárt pártlisták esetén jelenik meg a leghangsúlyosabban, ahol a szavazóknak egyáltalán nincs beleszólásuk abba, hogy ki kerüljön a parlamentbe. Ilyen körülmények között nincs értelme az egyes jelöltek vonzerejére építeni, mert hatásuk a választás kimenetére minimális. Az egyes jelöltek sorsát csak az fogja eldönteni, hogy hány helyet nyer a pártlista, és az adott jelölt ezen a listán hányadik helyen állt.

A vegyes választási rendszerek különösen érdekesek lehetnek a személynek szóló szavazattal foglalkozó kutatók számára, mert lehetővé teszik, hogy két merőben eltérő logika hatását vizsgálják azonos politikai kontextusban. Shugart és Wattenberg (2001) szerint a vegyes választási rendszerek megteremtik a lehetőségét annak, hogy a szavazók közvetlenül válasszák meg a lakhelyükhöz tartozó képviselőket, de emellett biztosítják az arányos képviselet elvét is. A kettős szavazat biztosítja azt, hogy a választók kifejezhessék párt-, illetve személyre vonatkozó preferenciájukat is. Abban az esetben, hogy ha ez a kettő nem esik egybe, megoszthatják – a legtöbb vegyes választási rendszerben – a szavazatot: az egyik párt listájára leadott szavazat mellett támogathatják egy másik párt jelöltjét a többségi ágon. Moser és Scheiner (2005) öt vegyes választási rendszerű országban vizsgálják, hogy a választók stratégiai okokból osztják-e meg a szavazataikat, vagy azért, hogy a számukra szimpatikusabb jelöltet válasszák. Arra a következtetésre jutnak, hogy azokban az országokban, ahol a választási ágak nincsenek összekapcsolva¹ (Oroszország, Litvánia és Japán), a személynek szóló szavazat nagyobb részben határozza meg a jelöltek eredményeit, mint a stratégiai megfontolások. Karp és szerzőtársai (2002) Új-Zéland esetében mutatják ki a jelölt jellemzőinek hatását a szavazatmegosztásra. Németország esetének vizsgálata vegyes eredményekhez vezet. Egyfelől Moser és Scheiner (2005) szerint a pártközponitú német választókra inkább jellemző stratégiai szavazás, amelyet Bawn (1999) eredményei is megerősíteni látszanak. Másfelől azonban Klingemann és Wessels (2003) amellett érvelnek, hogy az egyéni választókerületi jelöltek helyi tevékenysége nagyban befolyásolja a választási szereplésüket, ami a személyes hatásokra utal inkább. Scheiner (2005) Japán vegyes választási rendszerében igazolja a jelölt kvalitásainak jelentőségét. A német (Klingemann és Wessels, 2001) és az új-zélandi (Barker, Boston, Levine, McLeay és Roberts, 2001) példákra támaszkodva Shugart (2001) azt írja, hogy a vegyes választási rendszerek inkább tekinthetők az „arányos rendszerek perszonalizálódásának”, mint a „többségi rendszerek pártosodásának”, vagyis hangsúlyosan jelenik meg a személyes aspektus is a pártképviselet mellett. A fentiek alapján tehát megalapozott lehet azt gondolni, hogy a jelöltek

személyes jellemzői valamilyen szerepet játszanak a választási eredmények alakulásában a vegyes választási rendszerekben is.

A szakirodalomban találunk néhány példát arra, hogy hogyan befolyásolja a személynek szóló szavazat mennyiségét az, ha vegyes választási szabályokat vezetnek be. Taiwanon 2008-ban a nagyon perszonalizált egyszerű, át nem ruházható szavazat rendszeréről álltak át a vegyes rendszerre, amely azzal a következménnyel járt, hogy lecsökkent a párton belüli személynek szóló szavazatok jelentősége. Ugyanakkor kimutatható, hogy az új rendszer többségi ágán továbbra is megtalálható a személynek szóló szavazat pártok közötti változata (Batto, 2009). A kelet-európai országok nagy részével szemben (Nikolenyi, 2011) Romániában sikerrel járt a választási rendszer reformja, amely során a tisztán arányos rendszer helyében vezettek be vegyes szabályokat. Az átalakításnak az volt a célja, hogy kiostálja azokat a képviselőket, akik nem érdekeltek a képviselői munkában (Marian és King, 2010), ezáltal elősegítsék az elit cirkulációját. Marian és King (2010) adatai szerint a 2008-ban megválasztott parlamenti képviselőknek mindössze 40 százaléka szolgált a megelőző ciklusban. Coman (2012) szintén az optimisták táborát erősíti: szerinte a korrupt képviselők aránya nagyban lecsökkent 2004-ről 2008-ra. Roescu (2014) eredményei is azt támasztják alá, hogy a román választók hajlandóak megváltoztatni a szavazatukat, amennyiben egy másik párt jelöltje szimpatikusabb nekik. Végül, de nem utolsó sorban, a román választási rendszer reformja nem csak a szavazók viselkedését változtatta meg, de a pártok jelöltállítási stratégiáit is: Chiru és Ciobanu (2009) szerint a jelöltkiválasztás közelebb került a helyi szinthez a 2008-as változás következtében.

Jelen tanulmány fő kérdése, hogy az egyéni választókerületi választási tapasztalatnak és a helyi politikai háttérnek van-e szerepe a személynek szóló szavazat alakulásában egy olyan kelet-európai országban, amely lehetőséget nyújt a választói számára, hogy jelöltek között válasszanak. Ahogy korábban arról már volt szó, a régióban egyre nagyobb azon képviselők száma, akik a politikai rendszer valamelyik szintjén már rendelkeznek politikai tapasztalattal a képviselővé választásuk előtt. Hozzájárul-e ez a tapasztalat az egyéni szintű szavazatarányok növekedéséhez? Joggal várhatják-e azt az egyes pártok, hogy ha tapasztalt jelölteket állítanak az egyéni választókerületekben, akkor növekedni fog a szavazatarány? A nemzetközi szakirodalom legjelentősebb hipotézise szerint az inkumbens jelöltek szisztematikusan nagyobb arányú szavazatra számíthatnak, mint kihívóik, ezzel növelve újraválasztási esélyeiket (Benoit és Marsh, 2010; Cain et al., 1987; Gaines, 1998; Herrera és Yawn, 1999; Hirano és Snyder, 2009). Az inkumbenselőnyt többek között az inkumbencia kampányértékével (Benoit és Marsh, 2008), az inkumbenciából közvetlenül származtatható erőforrásbeli előnyökkel (Hirano és Snyder, 2009), láthatósággal (Cain et al., 1987; Klingemann és Wessels, 2001), választókerületi munkával (King, 1991), a jelölt személyének növekvő szerepével (Cox és

Katz, 1996) a kihívók „elriasztásával” (Ashworth és Bueno de Mesquita, 2008) vagy egyszerűen csak azzal magyarázzák, hogy az inkumbensek jobb politikusok (Zaller, 1998). A egyes választási rendszereket tekintve Burden (2009) a nagy tapasztalattal rendelkező inkumbens jelöltek szerepét hangsúlyozza Japánban, Scheiner (2005) a jelöltek rátermettségét a korábbi politikai tapasztalattal méri, Moser és Scheiner (2005) öt vegyes választási rendszerű országban bizonyítja az inkumbencia szerepét a választási eredmények alakulásában, míg Bawn (1999) Németországban talál bizonyítékot az inkumbens előnyére. A fenti kutatási eredményekre alapozva a dolgozat az alábbi hipotéziseket teszti.

Inkumbencia-hipotézis: azok az egyéni választókerületi jelöltek, akik a választás idején inkumbensek, több szavazatot szereznek, mint a kihívók.

Senioritás-hipotézis: azok az egyéni választókerületi jelöltek, akik több választási ciklust szolgáltak EVK-képviselőként, több szavazatot szereznek, mint a kisebb tapasztalattal bíró riválisaik.

A szakirodalom egy része a helyi politikai tapasztalat parlamenti választási eredményekre gyakorolt hatását vizsgálja. Gallagher (1988) és Blais et al. (2003) a születési hely eredményekre gyakorolt hatását hangsúlyozzák. Shugart és társai (2005) szerint a születés helye az adott hely ismeretét sugallja: azok, akik az adott választókerületben születtek, vagy ott nőttek fel, tisztában vannak a helyi igényekkel. Mások inkább a helyi politikai háttér jelentősége mellett érvelnek. Putnam (1976) arra mutat rá, hogy azok a képviselőjelöltek, akiknek jelentős helyi politikai háttérük van gyakran sikeresebbek a parlamenti választáson. Néhányan amellet érvelnek, hogy a politikai rendszer alacsonyabb szintjein szerzett tapasztalatot a választók is releváns tapasztalatnak értékelik, vagyis szerintük hathatósabban tudja képviselni az érdekeiket egy olyan jelölt, aki már ismeri a politika működését (Shugart et al., 2005). Látható tehát, hogy a születés helye és a helyi politikai tapasztalat olyan heurisztikákként szolgálnak a választók számára, amelyek jelentősen csökkentik a szavazás információs költségét (Tavits, 2010): azáltal, hogy a választó ezeknek az információknak a birtokába jut, a jelöltnak egy sor más tulajdonságára is következtetni tud Cox (1997). Miután a választók figyelembe veszik a jelölt helyi identitását (Cox, 1997), a pártoknak érdekükben áll helyi profillal rendelkező jelölteket állítaniuk (Karp et al., 2002). Magyarországon két olyan helyi pozíció van, amely különösen fontos lehet a helyi érdekképviselet és az országgyűlési képviselők rekrutációja szempontjából: a polgármesteri és az önkormányzati képviselői poszt. A magyarországi parlamenti képviselők nagy százaléka töltötte be a fenti két pozíció egyikét² a képviselővé választása előtt, vagy mandátuma ideje alatt.

Polgármester-hipotézis: a polgármesterek több szavazatot kapnak az egyéni választókerületekben, mint azok, akik a választás pillanatában nem töltöttek be ilyen pozíciót.

Önkormányzati képviselő-hipotézis: az önkormányzati képviselők több szavazatot kapnak az egyéni választókerületekben, mint azok, akik a választás pillanatában nem töltötték be ilyen pozíciót.

A MAGYAR ESET

A magyar választási rendszer ismertetésétől az olvasóközönség ismeretében eltekintek. A tanulmány szempontjából fontos azonban, hogy a vizsgálat az 1994 és 2010 közötti választásokat veszi górcső alá, tehát a 2011-es változásokat megelőző választási szabályok a mérvadók.

A vegyes választási rendszerek logikájából kiindulva (hogy ti. egyszerre jelennek meg bennük a többségi és arányos képviselő elvei) a magyar választási rendszer elméletileg félúton helyezkedik el a jelölt- és pártközpontú választási rendszerek között. Az egyéni választókerületi ág a személynek szóló szavazatra való törekvést és a personalizációt erősíti, míg a zárt listák a pártok szerepét növelik. Az egyéni ág dominanciájának ellenére azonban számos olyan tényezőt találunk, amelyek a pártközpontú irányba tolják a rendszert. Először is, a centralizált jelöltállítás miatt a személynek szóló szavazat növelésére irányuló ösztönzés minimális szinten marad. Másodsor, a magyar szavazókról köztudott, hogy erősen pártosak (Enyedi és Tóka, 2007). Ezen kívül növekvő mértékben polarizáltak is (Körösesnyei, 2013), ami hátráltatja a választók pártok közötti mozgását. A választók polarizáltsága jóval túlmutat a szavazói viselkedésen: Angelusz és Tardos (2005) kutatásai szerint a szavazók informális hálózatai nagyobb blokkokként stabilizálódtak, amelyek szavazói blokkokká alakulnak a bal-jobb skála két felén. Harmadsor, a választók polarizálása együtt járt a képviselőjelöltek polarizálódásával (Enyedi és Benoit, 2011). A képviselők tekintetében Ilonszki (2012) hívja fel a figyelmet a pártfegyelem erősödésére a rendszerváltás utáni 20 évben, amely kiterjed a parlamenti kérdésekre, az interpellációkra (Ilonszki, 2012) és a parlamenti szavazásokra is (Ilonszki és Jáger, 2008).

Jogos a kérdés, hogy vajon van-e bármilyen relevanciája a személynek szóló szavazatnak egy olyan vegyes választási rendszerben, ahol a pártközpontúság mind a centralizált jelöltállítás, mind a szavazók és a politikai elit vonatkozásában dominánsan megjelenik. Érdekes módon, a többségi logikával összhangban, az egyéni választókerületi versenyben a personalizáció fontos szempontként jelenik meg. Chiru (2015) és Papp (2015) kutatásai azt demonstrálják, hogy a választási ág és a helyi politikai háttér erősítik a kampánypersonalizációt. 2015 elején egy interjúsorozat arra is rávilágított, hogy a kampánystratégiák maguk is fontosnak tartják a személynek szóló szavazat szintjét növelő tulajdonságokat a jelöltállításnál. Minden olyan esetben, amikor megfelelően tág mozgásterük van a pártoknak a rendelkezésre álló potenciális jelöltek terén,

olyan jelölteket választanak, akik rendelkeznek valamilyen személyes vonzerővel (Papp és Zorigt, 2015). Ezt látszik alátámasztani az a tény is, hogy a vizsgált választások alkalmával az EVK-jelöltek jelentős hányada rendelkezik egyéni választókerületi kampánytapasztalattal. Mindezek arra utalnak, hogy a pártok várákozása is az, hogy a tapasztaltabb jelöltek indításával növelhetik szavazatszámukat. A rendszerváltás utáni időszakra vonatkozóan Ilonszki (1996) is hasonló következtetésre jut a pártok jelöltállítási stratégiáit illetően: a pártellenes hangulat miatt a pártok olyan jelölteket igyekeztek találni, akik megállnak a saját lábukon a szavazók szemében. Mindez azt jelentette, hogy a pártok jelentős helyi beágyazottsággal rendelkező jelölteket részesítettek előnyben a pártemberekkel szemben.

Azt tudjuk tehát, hogy a pártok figyelembe veszik a választási tapasztalatot a stratégiák kialakításánál. A kérdés az, hogy maguk a választók hogyan értékeli a különböző jelölt-tulajdonságokat. E tanulmány célja az, hogy demonstrálja, hogy bizonyos tulajdonságok még akkor is számítanak, amikor a politikai versenyt nagyfokú pártközpontúság jellemzi.

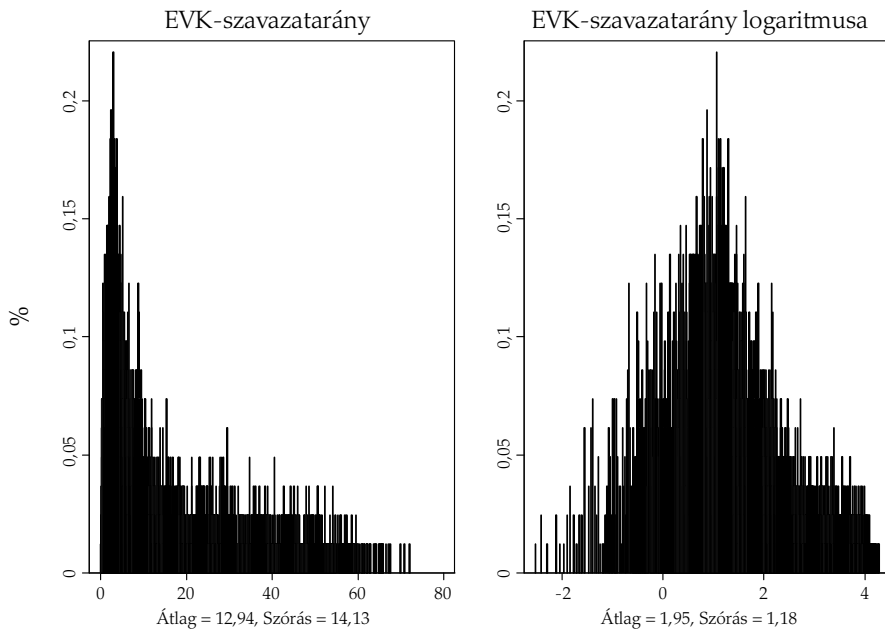
ADATOK ÉS MÓDSZEREK

Az elemzésnél használt adatok két forrásból származnak. Egyrészt, a jelöltek választási eredményeinek modellezésére az *Electoral Control in Eastern Europe* c. projekt keretében összegyűjtött adatokat használok. Az adatbázis a jelöltek legalapvetőbb információit tartalmazza az 1990 és 2010 közötti időszakra vonatkozóan. Másrészt, a helyi politikai háttér vizsgálatára egy, a magyar parlamenti képviselőket tartalmazó adatbázist használok, amely a *Parliamentary Activities, Career Tracks and Accountability (PACTA)* elnevezésű kutatási együttműködés által harmonizált kódkönyvet követi. Ez az adatbázis karrier- és társadalmi-demográfiai változókat tartalmaz minden 1990 és 2010 közötti képviselőre. A helyi politikai háttérre, a parlamenti tisztségekre, miniszteri és pártvezetői pozíciókra vonatkozóan csak a képviselők adatbázisa tartalmaz információkat. Az adatbázisok egyes sorai a jelölteket és képviselőket jelenítik meg az egyes választási éveken. Vagyis minden jelölt annyiszor szerepel az adatbázisban, ahány választáson indult. Mivel az egyének egy relatíve magas számát (nagy N) követjük egy viszonylag rövid intervallumra vonatkozóan (kis T), az adatok panelként is felfoghatók. Mivel vannak olyan jelöltek és képviselők, akik nem minden választáson vettek részt, a panel meglehetősen ki-egyensúlyozatlan.

Az elemzés függő változója az egyéni jelöltek első fordulás szavazataránya az adott választáson. Ahogy azt az 1. ábra mutatja, a változó eloszlása meglehetősen torzított, ezért a modellezésnél a szavazatarány természetes alapú lo-

garitmusát alkalmaztam. Minderre a képviselők esetében nem volt szükség, ezért ott az eredeti szavazatarány lesz a függő változó. Kézenfekvő megközelítés lehetne a szavazatmegosztást vizsgálni, tehát a jelöltre és a pártra leadott szavazatok aránya közötti különbséget. Ez ellen szól azonban, hogy Hainmueller és Kern (2008) kimutatták, hogy az inkumbencia nem csak az egyéni ágon jelent előnyt, de a pártlistára leadott szavazatokat is növeli. Azáltal, hogy a párt-szavazatokat kontroll változóként emeljük a be modellbe (és nem a függő változó egy komponensként), képesek vagyunk kimutatni az inkumbencia egyéni szintű szavazatokra gyakorolt nettó hatását anélkül, hogy közben változnának a párt-szavazatok. Amennyiben a szavazatmegosztás lenne az elemzés függő változója, úgy az inkumbencia a változó két komponensét is befolyásolhatná, így például nem tudnánk eldönteni, hogy a szavazatmegosztás csökkenése azt jelenti-e, hogy az inkumbencia negatívan befolyásolja-e az egyéni szavazatarányt, vagy azért, mert növeli a pártokra leadott szavazatok arányát.

1. ábra. Az egyéni választókerületi szavazatok megoszlása

A vizsgálat legfontosabb független változói a hipotézisekhez kapcsolódnak: *EVK-inkumbencia*, *EVK-tapasztalat*, *Polgármester*, *Közgyűlési tag*. Az *EVK-tapasztalat* változó kivételével minden változó dummy 0 és 1 felvett értékkel. Az *egyéni választókerületi tapasztalat* azt mutatja, hogy hány ciklust töltött el a jelölt EVK-képviselőként az adott választás előtt.

Kontrollváltozók

Annak érdekében, hogy a helyi elköteleződések nettó hatását ki lehessen mutatni, más tényezőket is figyelembe kell venni. A nemzetközi irodalom legnagyobb problémája a „normál” és a személynek szóló szavazat elkülönítése. Murray megfogalmazásában „a legnagyobb kihívás a jelöltek sikerének mérésében a jelölt személyes hatásának megkülönböztetése más, a választási eredményeket befolyásoló változóktól” (Murray, 2008, 542.). Amellett, hogy kontrollálunk a jelölt-specifikus változókra, olyan dolgokat is figyelembe kell vennünk, amelyek meghatározzák nem csak a párt országos népszerűségét, de azt is, hogy a választókerületi népszerűség miként tér el az országos tendenciáktól. Szerencsére azonban egy vegyes választási rendszerben ezek a hatások megragadhatók azáltal, hogy az egyéni képviselőjelöltek választási eredményeinek becsléséhez felhasználjuk a pártlista választókerületi szintű eredményeit. A pártszavazat változó mind az országos népszerűség tendenciáit, mind a választókerület-specifikus hatásokat magában foglalja. A pártszavazat változó eloszlása nagyon hasonló az egyéni szavazatokéhoz. A jelöltek esetében tehát a természetes alapú logaritmust veszem figyelembe, a képviselők esetében pedig a változó eredeti formáját. Figyelembe kell venni továbbá, hogy gyakran előfordul, hogy az adott pártnak van ugyan egyéni választókerületi jelöltje, de a pártlista állításának feltételeit nem tudta teljesíteni. Az elemzésben tehát csak azon pártok jelöltjei szerepelnek, akik a területileg releváns megyében területi listát tudtak állítani.

Az inkumbencia hatásáról már korábban esett szó részletesen. A kihívók azonban parlamenti pozíciójukat tekintve nem homogén csoport: egyrészt lehetnek listás képviselők a választás időpontjában, másrészt természetesen jöhetnek a parlamenten kívülről is. A tanulmányban az előbbiekről (*Listás képviselő*) azt feltételezem, hogy láthatóságuk miatt több szavazatot kapnak majd, mint az utóbbiak. Ezen kívül a közös jelöltséget is figyelembe kell venni (*Közös jelölt*). A közös jelölteket több párt szavazói támogathatják az egyéni választókerületekben, ezért több szavazatra számíthatnak.

A láthatóság a politikai tapasztalat szavazatokra gyakorolt hatásának egyik kulcsmomentuma. Ugyanakkor az inkumbencián és a helyi politikai tapasztalaton túl más tényezőkön keresztül is kifejtheti hatását. Először is, mivel a magyar választási rendszerben egy jelölt több ágon is indulhat, a pártok a „fontos” jelölteket nem csak azokban az egyéni választókerületekben indítják, ahol várhatóan sok szavazatot kapnak, hanem előkelő helyeket is kapnak a pártlistákon³ (*Relatív területi és országos listás pozíció*). Vagyis minél előrébb van egy jelölt a pártlistán – láthatósága miatt –, annál nagyobb lesz az EVK-ben kapott szavazatainak aránya.⁴ Ezen kívül arra is kontrollálok, hogy egy jelöltet indítanak-e egyáltalán pártlistán (*Listás jelölt*), tovább növelve ezzel láthatóságát. Másodsor, azok a jelöltek, akik az előző választáson is ugyanabban a választó-

tókerületben (*Korábbi EVK*) indultak, nagyobb láthatósággal rendelkeznek, mint az újoncok, vagy azok, akiket más EVK-ben indított pártjuk. Harmadszor, a jelöltek láthatósága fakadhat az előző ciklusban betöltött pozíciójuk jellegéből is. A dolgozatban az alábbi pozíciókra fogok kontrollálni: *Miniszter, Pártvezető és Parlamenti pozíció*.⁵ Mivel az ezeket a pozíciókat betöltő jelöltek majdnem mind képviselők is egyben, a képviselőség és a különböző pozíciók között fennálló szoros kapcsolat miatt megjelenő multikollinearitás elkerülése végett ezeket a változókat csak a képviselőkre futatott modelleknél veszem figyelembe.

A személynek szóló szavazattal foglalkozó szerzők nagy része figyelembe veszi azt, hogy az egyes jelöltek melyik pártok színeiben indulnak. Ennek oka, hogy lehetnek különbségek a pártok között abban a tekintetben, hogy jelöltjeik mennyire tudják kihasználni a személyükben rejlő potenciált. Magyarország esetében azonban egy 5 választást átfogó elemzésben számos nehézségbe ütközünk ezen a téren. Problémát okoz egyrészt, hogy a vizsgált időszakban változott a versengő pártok köre. Másrészt a koalíciós stratégiák változása következtében problémás lehet a közös jelöltek eredményeinek becslése. Ezen okok miatt a párt hatását két változó létrehozásával próbáltam megragadni. Az első változó a kormánypárti és az ellenzéki jelöltek között tesz különbséget (*Kormánypárti jelölt*). A kormánypártoknak gyakran szavazatvesztéssel kell szembesülniük népszerűtlen intézkedéseik miatt. Karácsony (2006) kimutatta, hogy a magyar szavazók hajlamosak a múltbeli kormányzati teljesítményük alapján értékelni a pártokat. Duch (2001) érvelését követve, amely szerint az új demokráciákban a választóknak csak homályos elképzeléseik vannak arról, hogy mit várhatnak el a kormányoktól, a magyar választókról elmondható, hogy túlzott elvárásokat támasztanak a kormányokkal szemben. Következésképp, azokat a kormányokat is büntethetik a következő választáson, akik egyébként sikeres gazdaságpolitikát folytattak. A kormányok „próbálgatásának” stratégiája oda vezetett, hogy a szavazatok nagy része amellet, hogy protesztuszavazat, az új kormányba vetett bizalom kifejeződése is egyben (Karácsony, 2006; Rose, 1992).

A magyar politika egy további jellemzője, hogy 1994 és 2006 között alapvetően két párt, az MSZP és a Fidesz dominálta az egyéni választókerületekben folyó választási küzdelmet. Ezért várható, hogy az MSZP és a Fidesz (*Domináns párt*) jelöltjei több szavazatot kapnak, mint más jelöltek. E változó modellben való szerepeltetésének további előnyei is vannak. Számos esetben igazolták (Bawn, 1999; Karp et al., 2002; Klingemann és Wessels, 2001), hogy a vegyes választási rendszerekben a racionális választók az egyéni választókerületi ágon a jobb győzelmi esélyek miatt a nagy pártok jelöltjeire szavaznak. Tehát ha figyelembe vesszük a domináns pártok hatását, akkor egyben a szavazás stratégiai aspektusát is megragadjuk.

A fentiekén kívül figyelembe kell venni bizonyos EVK-szintű jellemzőket is. Természetesen, minél nagyobb a választókerületi verseny, átlagosan annál

kevesebb szavazatra számíthatnak a jelöltek (*Verseny*). A verseny intenzitásának mérésére a jelöltek effektív számát használom.⁶ Ezen túlmenően a verseny szorosságának mérésére az előző választás EVK-adatait használom fel (*Verseny szorossága*).⁷ Végül, de nem utolsó sorban kontrollálok a függő változó egy választással késleltetett értékére is, amely az adott jelöltnek az előző választáson elért szavazatarányát jelenti (*EVK-szavazatarány* ($t-1$)).

EREDMÉNYEK

Az alábbi elemzés első részének célja, hogy megismerjük az inkumbencia és az egyéni választókerületi tapasztalat hatását a jelöltek szavazatarányára. Ehhez három szintű hierarchikus modelleket használok. A három szint az alábbiak szerint értendő: (1) jelöltek az egyes választásokon, (2) jelöltek, és (3) EVK-k. Annak ellenére, hogy az egyéni jelöltek teljes köréről rendelkezésre állnak adatok, tehát mintavétel nem történt, az eredmények értékelésekor a standard statisztikai tesztekre támaszkodom majd. Az 1. táblázat tartalmazza a szavazatarány logaritmusát magyarázó *random intercept* (a továbbiakban RI) modelleket. Az RI modellekben a modell tengelymetszete csoportonként változhat. Ebben az esetben minden jelölt és EVK eltérő tengelymetszettel rendelkezhet, míg a regressziós egyenes meredeksége minden megfigyelés esetén ugyanaz (Deleeuw és Meijer, 2007). Minden itt prezentált modell esetében ellenőriztem a multikollinearitás mértékét. Azokban az esetekben, ahol erős volt a gyanú, hogy a magyarázó változók közötti kapcsolat⁸ túlzott mértékben inflálja a standard hibát, egymásba ágyazott modelleket (*nested models*) becsültem, hogy kiderüljön, az egyes változók elhagyása hogyan befolyásolja a standard hibák alakulását.

Az 1. modell eredményeit vizsgálva, világos, hogy az adott választókerületben a pártlistára leadott szavazatok aránya az egyéni szavazatarányt döntő részben magyarázza. Ez alátámasztja a magyar politika pártközpontúságát, és azt, hogy a szavazatmegosztás nem a szabály, hanem a kivétel. A két változó közötti összefüggés azonban nem tökéletes, ami teret enged a további vizsgálódásnak. Kezdve az inkumbenciával, érdekes módon az inkumbencia-előny helyett inkumbencia-hátrányt látunk, amely ellentmond a változó hatásával foglalkozó szakirodalom legnagyobb részének. Úgy tűnik tehát, hogy a választók nem csak a kormányokat büntetik retrospektív módon (Karácsony, 2006), hanem – pártállástól függetlenül – az egyes jelölteket is.⁹ Mindazonáltal, nem minden képviselőnek kell megküzdenie ezzel a hátránnyal: a listás képviselők több szavazatot kaptak, mint a parlamenten kívülről érkező versenytársak. A listás képviselők közötti területi összefonódás tehát nem hátráltatja az extra szavazatok szerzésének potenciálját, sőt, az adatok arról tesznek tanúbizonyságot, hogy a legnagyobb szavazatszerzési potenciállal ezek a képviselők rendelkeznek. A helyzet még ennél is zavarba ejtőbbé válik, ha egy pillantást ve-

tünk az *egyéni választókerületi tapasztalat* változó hatására. Azok a jelöltek, akik több ciklust szolgáltak EVK-képviselőként, több szavazatot kapnak, mint a kevésbé tapasztaltak. Ezeket az eredményeket szemlélve arra a következtetésre kell jutnunk, hogy az inkumbencia egyértelmű hátrányt jelent, amely hátrányt a ciklusokon átnyúló tapasztalat képes valamelyest semlegesíteni.

1. táblázat. Az EVK-jelöltek eredményeit magyarázó random intercept modellek

	1. modell	2. modell	3. modell
Változók	B (SE)	B (SE)	B (SE)
EVK-inkumbencia	-0,07 (0,02)***	-0,01 (0,01)	-0,13 (0,02)***
EVK-tapasztalat	0,06 (0,01)***	0,14 (0,03)***	0,05 (0,01)***
Listás képviselő	0,09 (0,01)***	0,08 (0,01)***	0,04 (0,02)**
Területi listás szavazatarány az EVK-ban (logaritmizált)	0,81 (0,01)***	0,81 (0,00)***	0,76 (0,01)***
Közös jelölt	0,09 (0,02)***	0,09 (0,02)***	0,08 (0,02)***
Listás jelölt	-0,04 (0,03)	-0,04 (0,03)	-0,13 (0,07)*
Kormánypárti jelölt	-0,01 (0,01)	-0,01 (0,00)*	-0,06 (0,01)***
Domináns párt	0,18 (0,01)***	0,18 (0,01)***	0,14 (0,03)***
Verseny	0,02 (0,00)***	0,02 (0,00)***	0,02 (0,01)***
A Verseny szorossága (t-1)	0,11 (0,03)***	0,12 (0,03)***	-0,16 (0,05)***
Korábbi EVK			0,04 (0,02)**
EVK-szavazatarány (t-1) (logaritmizált)			0,16 (0,01)***
<i>Interakció:</i>			
EVK-inkumbencia * EVK-tapasztalat		-0,11 (0,03)***	
Tengelymetszet	0,32 (0,03)***	0,32 (0,03)***	0,21 (0,07)***
EVK: sd(_cons)	0,03 (0,01)	0,03 (0,01)	0,00 (0,00)
Jelölt: sd(_cons)	0,16 (0,01)	0,16 (0,01)	0,12 (0,10)
Sd(Residual)	0,24 (0,01)	0,24 (0,01)	0,22 (0,06)
Wald χ^2	58525,4	56266,13	35656,24
N	6050	6050	2006
Log pseudolikelihood	-939,90	-928,30	-31,43

*** p < 0,01, ** p < 0,05, *p < 0,1

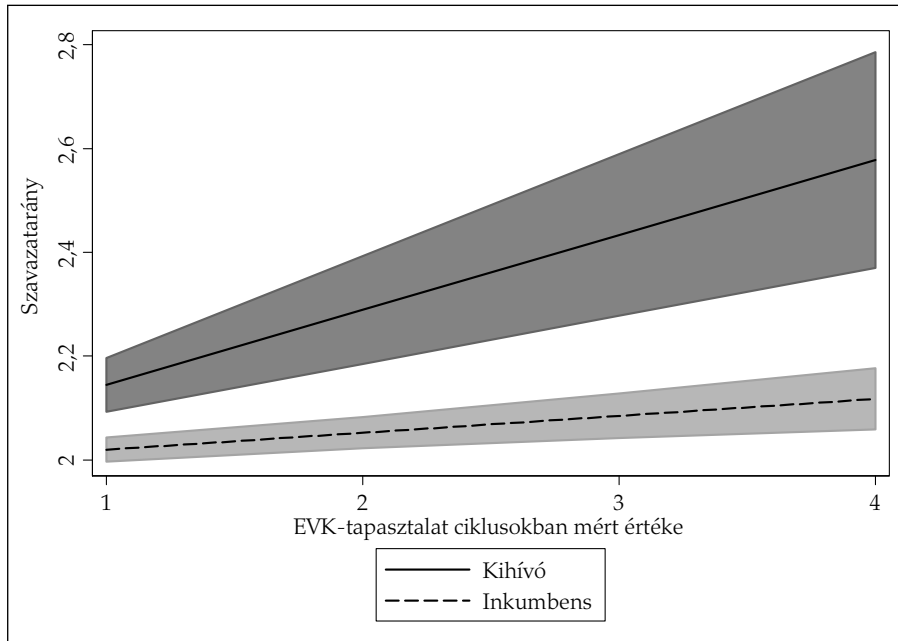
Az értékek regressziós együtthatók. Zárójelben a robusztus standard hibák.

Becslési eljárás: Maximum Likelihood.

Függő változó: EVK-szavazatarány természetes alapú logaritmusa.

A fentiekből kiindulva felvetődik a kérdés, hogy az egyéni választókerületi tapasztalat hatása állandó-e az inkumbensek és a kihívók csoportjában. Magyarán, valóban képes-e semlegesíteni a tapasztalat az inkumbencia azonnali negatív hatását. A 2. modell az inkumbencia és a tapasztalat közötti interakciót is tartalmazza. Az 1. táblázat eredményei és a 2. ábra arra utalnak, hogy míg a nagyobb tapasztalattal rendelkező kihívók képesek növelni szavazatarányukat, addig az inkumbensek esetében a korábban leszolgált ciklusok sem számítanak olyan mértékben. Következésképp az inkumbensek hátránya két forrásból eredhet. Egyrészt a választások „büntető” jellege miatt eleve kevesebb szavazatot kapnak a kihívókhoz képest. Másrészt az EVK-tapasztalat pozitív hatásából is kevesebbet tudnak profitálni, mint ellenfeleik.

2. ábra. Az EVK-tapasztalat marginális hatása az inkumbensek és a kihívók körében (95%-os konfidencia-intervallum)

Az eredmények konzisztenciájának tesztelésére más modellspecifikációkat is kipróbáltam. A 3. modell eredményei azt mutatják, hogy ha az előző választáson elért eredményekre is kontrollálunk (ezzel elveszítve az elemszám kétharmadát¹⁰) az inkumbencia és az EVK-tapasztalat hatása nem változik. Hasonló eredményeket kapunk, ha figyelembe vesszük a jelöltek listás pozícióit is. A 2. táblázat modelljeiben az inkumbencia és a tapasztalat továbbra is szignifikánsak, és hatásuk nagysága sem változik drasztikusan. Úgy tűnik továbbá, hogy

minél előkelőbb helyre kerül valaki a pártlistákon, annál több szavazatra számíthat az egyéni választókerületben. Miután nincs jelentős kapcsolat a korábbi választási eredmények és a listás pozíciók között,¹¹ azt mondhatjuk, hogy a listás helyek és a jelenlegi eredmények közötti összefüggés nem a korábbi eredmények nyomán alakul ki, hanem azért, mert a listás pozíciók feltehetően a jelöltek láthatóságát mérik.

2. táblázat. Az EVK-jelöltek eredményeit magyarázó random intercept modellek

	4. modell	5. modell	6. modell
Változók	B(SE)	B(SE)	B(SE)
EVK-inkumbencia	-0,06 (0,02)***	-0,04 (0,02)**	-0,05 (0,02)***
EVK-tapasztalat	0,06 (0,01)***	0,06 (0,01)***	0,07 (0,01)***
Relatív területi listás pozíció	-0,19 (0,02) ***		-0,12 (0,03)***
Relatív országos listás pozíció		-0,17 (0,02)***	-0,14 (0,02)***
	Kontroll változók		
Tengelymetszet	0,34 (0,02)***	0,36 (0,02)***	0,38 (0,02)***
EVK: sd(_cons)	0,04 (0,01)	0,023 (0,01)	0,04 (0,01)
Jelölt: sd(_cons)	0,17 (0,01)	0,18 (0,01)	0,17 (0,01)
Sd(Residual)	0,22 (0,011)	0,20 (0,01)	0,20 (0,01)
Wald χ^2	54976,83	49535,6	49269,85
N	5599	3561	3346
Log pseudolikelihood	-646,46	-307,67	-252,99

*** p < 0,01, ** p < 0,05, *p < 0,1

Az értékek regressziós együtthatók. Zárójelben a robusztus standard hibák.
Beclsési eljárás: Maximum Likelihood.

Függő változó: EVK-szavazatarány természetes alapú logaritmus.

Az 1. és 2 táblázat eredményei arra utalnak, hogy az egyes választókerületek nem különböznek számottevően a mintaátlagtól. Az egyes jelöltek tengelymetszeteinek varianciája sem túl nagy, de nem is elhanyagolható: a tengelymetszetek az átlagtól átlagosan 1,19 százalékponttal térnek el.¹² Ez arra enged következtetni, hogy a jelöltek valamilyen (meghatározatlan) tulajdonsága azt eredményezi, hogy a választási eredményeik mentén alapvető különbségek jelentkeznek közöttük. Egyes jelöltek tehát szisztematikusan több szavazatot kapnak, mint más jelöltek. A következő logikus lépés annak tesztelése, hogy van-e különbség a meredekségek között az egyes csoportokban. Vagyis az egyes változók hatása eltér-e a függő változóra aszerint, hogy melyik jelöltről van szó. A 3. táblázat alapján elmondható, hogy az EVK-tapasztalat

(8. modell) hatása állandó minden jelölt esetében. Az inkumbencia esetében a meredekség 1,18 százalékponttal szóródik¹³ (7. modell).

3. táblázat. Az EVK-jelöltek eredményeit magyarázó random slope modellek

	7. modell	8. modell
Változók	B(SE)	B(SE)
EVK-inkumbencia	-0,05 (0,02)***	-0,07 (0,02)***
EVK-tapasztalat	0,07 (0,01)***	0,07 (0,01)***
Kontroll változók		
Tengelymetszet	0,33 (0,03)***	0,32 (0,03)***
EVK: sd(_cons)	0,03 (0,01)	0,03 (0,01)
Jelölt: sd(EVK-inkumbencia)	0,17 (0,01)	
Jelölt: sd(EVK-tapasztalat)		0,00 (0,00)
Jelölt: sd(_cons)		0,16 (0,01)
Sd(Residual)	0,23 (0,01)	0,24 (0,22)
Wald χ^2	62466,82	58525,46
N	6050	6050
Log pseudolikelihood	-937,36	-939,90

*** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,1$

Az értékek regressziós együtthatók. Zárójelben a robusztus standard hibák.

Becslési eljárás: Maximum Likelihood.

Függő változó: EVK-szavazatarány természetes alapú logaritmus.

A fenti modellek azt tesztelték, hogy milyen hatással van az EVK-inkumbencia és -tapasztalat az egyéni szavazatarányok természetes alapú logaritmusára. A függő változó formája azonban azt vonja maga után, hogy az adatokban megfigyelhető kis változások nagyobb hatásokat okoznak a függő változóban, mintha annak csak az eredeti formáját vennénk figyelembe. A 4. táblázat modellje (10. modell) szerint mind az inkumbencia, mint az EVK-tapasztalat hatása hajszálnyival magasabb, mint ahogy azt a fenti modellek mutatták.¹⁴ Ez a különbség azonban semmiképp sem nevezhető számottevőnek, továbbá a hatások iránya is megegyezik. Az inkumbencia még mindig hátrány, míg az EVK-tapasztalat javítja a választási eredményeket.

4. táblázat. Az EVK-jelöltek eredményeit magyarázó random intercept modellek

	10. modell
Változók	B(SE)
EVK-inkumbencia	-1,14 (0,25)***
EVK-tapasztalat	1,39 (0,15)***
Kontroll változók	
Tengelymetszet	1,73 (0,34)
EVK: sd(_cons)	0,00 (0,00)
Jelölt: sd(_cons)	1,29 (0,09)
Sd(Residual)	2,58 (0,11)
Wald χ^2	70910,75
N	6051
Log pseudolikelihood	-14967,93

*** p < 0,01, ** p < 0,05, *p < 0,1

Az értékek regressziós együtthatók. Zárójelben a robusztus standard hibák.

Becslési eljárás: Maximum Likelihood.

Függő változó: EVK-szavazatarány.

Korábban amellet érveltem, hogy a modell szempontjából kiemelkedően fontos az, hogy a pártra leadott listás szavazatokat változatlanul hagyjuk, amikor az inkumbencia és az EVK-tapasztalat hatásait vizsgáljuk. Következésképpen a területi listára az adott egyéni választókerületben leadott szavazatok arányát magyarázó változóként vontam a modellekben. Ugyanakkor az eredmények alaposabb alátámasztása érdekében megvizsgáltam olyan modelleket is, amelyek függő változója az EVK-ban leadott egyéni és pártlistás szavazatok közötti különbség, magyarárn a szavazatmegosztás aggregált szintje. A változó pozitív értékei azt jelzik, hogy a jelölt több szavazatot kapott, mint a pártja, míg a negatív értékek ennek a fordítottjára utalnak. Az 5. táblázatban látható 11. és 12. modellek mutatják az eredményeket. A 12. modellben a 11.-kel ellentétben szerepel a függő változó egy választással késleltetett értéke. A modellek megerősítik a korábban tapasztaltakat: az inkumbencia csökkenti a jelölt előnyét a párthoz képest, míg az EVK-tapasztalat a jelöltnek kedvez a párthoz képest.

5. táblázat. A szavazatmegosztást magyarázó random intercept modellek

Változók	11. modell	11. modell
	B (SE)	B (SE)
EVK-inkumbencia	-1,64 (0,27)***	-1,60 (0,35)***
EVK-tapasztalat	1,29 (0,16)***	1,26 (0,17)***
Listás képviselő	0,54 (0,19)***	0,61 (0,24)**
Közös jelölt	1,12 (0,22)***	0,61 (0,28)**
Listás jelölt	-0,71 (0,35)**	-1,33 (1,18)
Kormánypárti jelölt	-0,17 (0,07)**	-0,35 (0,15)**
Domináns párt	-1,26 (0,17)***	-1,38 (0,28)***
Verseny	-0,02 (0,02)	-0,11 (0,08)
Verseny szorossága (t-1)	0,32 (0,35)	-0,74 (0,64)
Szavazatmegosztás (t-1)		0,25 (0,03)***
Korábbi EVK		0,48 (0,19)**
Tengelymetszet	1,15 (0,34)***	2,13 (1,20)*
EVK: sd(_cons)	0,00 (0,00)	0,00 (0,00)
Jelölt: sd(_cons)	1,19 (0,10)	0,00 (0,00)
Sd(Residual)	2,79 (0,13)	3,59 (0,22)
Wald χ^2	185,55	285,55
N	6051	1961
Log pseudolikelihood	-15272,80	-5287,85

*** p < 0,01, ** p < 0,05, *p < 0,1

Az értékek regressziós együtthatók. Zárójelben a robusztus standard hibák.

Becslési eljárás: Maximum Likelihood.

Függő változó: Szavazatmegosztás = EVK-szavazatarány – Területi listás szavazatarány az EVK-ban.

A fentiekben az inkumbenciának és az EVK-tapasztalatnak az egyes képviselőjelöltek szavazatarányára gyakorolt hatását vizsgáltam. Áttérve a tanulmány másik két hipotézisének vizsgálatára, a továbbiakban azt nézem meg, hogy hogyan befolyásolják a helyi politikai pozíciók (polgármester és közgyűlési tag) az egyéni választókerületi szavazatarányokat. Mivel a kulcsváltozók csak az országgyűlési képviselőkre vonatkozóan állnak rendelkezésre, az elemzésben azok a képviselők szerepelnek, akik EVK-jelöltként indultak 1994 és 2010 között. A függő változó a fentiekkel ellentétben az adott választáson elért szavazatarány, és nem annak logaritmus. Az együtthatók tehát az ebben a szavazatarányban bekövetkező változást mutatják. A 6. táblázat arra utal, hogy a polgármesterség a közgyűlési tagsággal szemben viszonylag fontos pozíció-

nak számít a szavazatarányok szempontjából. A polgármesterek átlagosan 2,1 százalékponttal több szavazatot kapnak, mint azok, akik nem töltik be ezt a pozíciót a választás időpontjában. A közgyűlési tagság azonban láthatóan semmilyen hatást nem gyakorol a szavazatarányra. A polgármesterek és a közgyűlési tagok között megfigyelt illetén különbség feltehetően a két pozícióval járó láthatóságbeli különbségből fakad. Heinelt és Hlepas (2006) a magyarországi helyi önkormányzati rendszert az „erős polgármester” kategóriába sorolja, „végrehajító polgármesterrel”. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a polgármester nem csak a település adminisztratív vezetője, hanem az állampolgárok szemében a település egyszemélyes vezetője. Ezzel szemben a közgyűlési tagok az esetek nagy többségében „arctalanként” jelennek meg a választók előtt (Tamás, 2014). Ennek eredményeképpen míg a polgármesterek a láthatóságukat azonnal szavazattá is tudják alakítani, a közgyűlési tagok esetében a pozíció hatása a szavazatarányokra elhanyagolható.

6. táblázat. A képviselők választási eredményeit magyarázó random intercept modellek

	13. modell
Változók	B (SE)
Polgármester	2.10 (.63)***
Helyi közgyűlési tag	.06 (.43)
Miniszter	1.01 (.49)***
Országos pártvezető	.26 (.29)
Parlamenti tisztség	.25 (.22)
Kontroll változók	
Tengelymetszet	7.33 (2.19)
EVK: sd(_cons)	.00 (.00)
Jelölt: sd(_cons)	1.76 (.21)
Sd(Residual)	3.19 (.27)
Wald χ^2	24953.92
N	1212
Log pseudolikelihood	-3274.85

*** p < 0,01, ** p < 0,05, *p < 0,1

Az értékek regressziós együtthatók. Zárójelben a robusztus standard hibák.

Becslési eljárás: Maximum Likelihood.

Függő változó: EVK-szavazatarány.

A fentiekén kívül úgy tűnik, hogy a miniszteri pozíció az, amely elegendő láthatóságot biztosít választókerületi szinten ahhoz, hogy a jelöltnek ebből szavazatokban mérhető előnye származzon. A szavazatnövekmény mértéke azonban elmarad a polgármesterség hatásától, igaz, hogy mindkét esetben 1-2 százalékpontnyi szavazatról van szó. Érdekes módon, az olyan prominens pozíci-

ók, mint országos pártvezető és egyes parlamenti feladatok ellátása nem befolyásolják a szavazatarányt. A jelöltek tehát az ezekkel a feladatokkal járó láthatóságot nem tudják átfordítani szavazatokra. Ez az eredmény arra hívja fel a figyelmet, hogy Magyarországon csak azok a karrierállomások számítanak a választási eredmények szempontjából, amelyek valamiképpen kapcsolódnak a helyi szinthez, legyen az akár a választókerület, vagy a választókerületben található település. Következésképp, a szavazatmaximalizáló pártok a helyi politikában jártas jelöltek indításával növelhetik helyi támogatottságukat.

KONKLÚZIÓ

Ebben a tanulmányban az vizsgáltam, hogy az inkumbencia, az egyéni választókerületi képviselői és a helyi politikai tapasztalat hogyan befolyásolják az országgyűlési képviselőjelöltek személyes szavazatszerző képességét. Öt választást vizsgáltam 1994 és 2010 között random intercept modellek segítségével.

Habár a szakirodalom döntő része arra a következtetésre jut, hogy az inkumbencia segít növelni a jelöltek által kapott szavazatok arányát, az elemzés ennek az ellenkezőjét támasztotta alá. Azok a jelöltek, akik a választás pillanatában EVK-képviselők voltak, még hátrányba is kerültek kihívóikhoz képest a szavazatarányok tekintetében. Annak ellenére, hogy Magyarország vonatkozásában nincsenek szisztematikus vizsgálatok arról, hogy a választók a kormányok mellett miért büntetik az inkumbenseket is, helytállónak tűnik az a feltételezés, miszerint a retrospektív szavazás és a „próbálgatás taktikája” ugyanúgy érvényes a jelöltek, mint a pártok esetén. Új képviselők kipróbálása jobb alternatívának látszik a választók szemében, mint megelégedni a régivel. Ugyanakkor nagyon fontos megjegyezni, hogy itt nagyon kis hatásokról beszélünk, amelyek nem változtatják meg a jelöltek végső eredményeit. Sőt, hosszú távon az EVK-tapasztalat inkább előny, mint hátrány: minél hosszabb időt szolgált valaki egyéni választókerületi képviselőként, annál több szavazatra számíthat. Továbbá kimutatásra került, hogy a tapasztalt EVK-képviselők csak akkor tudnak előny kovácsolni a tapasztalataikból, ha éppen kihívóként versenyeznek az inkumbensekkel. További kutatások szükségesek annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy miért büntetik a választók pártállástól függetlenül is a jelölteket a kormányok mellett, és hogy a hosszabb távú tapasztalat miért nem képes ezt a hatást semlegesíteni az inkumbensek esetében.

A tanulmány további eredményei arra mutatnak rá, hogy a választók nagyobbra értékelik a helyi politikai tapasztalatot, mint az országos szintű ismeretséget. Elképzelhető, hogy a választókerületi szolgálat két típusa közötti átváltásról van itt szó. Az országos szintű politikusoknak kevesebb idejük van

a helyi ügyintézésre, de hatékonyabbnak tűnhetnek például az állami pénzek választókerületben való áramoltatásában. Ugyan a rendelkezésre álló adatok alapján ezt a feltételezést nem tudjuk igazolni, de elképzelhető, hogy a választóknak fontosabb a választókerületi szolgálat első aspektusa, mint a második. E hipotézis igazolása is a további kutatásokra hárul.

A fentiekén túl, a tanulmány rámutat a választási szabályok fontosságára a választói viselkedés alakításában. Az eredmények összhangban vannak például a román választási rendszer átalakításának hatásával: amikor a választók lehetőséget kapnak arra, hogy személyek között válasszanak, figyelembe vesznek a pártovatartozáson túli személyes karakterisztikákat is, ami egyébként az emberi természet sajátja (Canache, Mondak, és Cabrera, 2000). Természetesen a magyar politika pártközpontúsága miatt a helyi kötődésű jelöltek kiválasztása nem fogja megváltoztatni a hatalmi viszonyokat. Ugyanakkor, az elemzés során kimutatott hatások méretének ellenére is elmondható, hogy a választók jobban bíznak a helyi jelöltekben, mint az országos szinten ismert politikusokban. Ezért, az a tény, hogy egy rendszer lehetőséget ad a választóknak, hogy személyek között válasszanak, és a pártoknak azon törekvése, hogy helyi kötődésű jelölteket indítsanak a választókerületekben, hatással lehet egyrészt a képviselő minőségére, másrészt pedig a demokrácia állampolgárok általi értékelésére.

JEGYZETEK

- ¹ Az ilyen rendszerekben a pártlistás ág szerepe nem az, hogy az EVK-ág aránytalanságát ellensúlyozza (Thames–Edwards, 2006).
- ² Várnagy (2012) kutatásai azt támasztják alá, hogy az országos politikába vezető legfőbb útvonalak a helyi politikán keresztül haladnak. A mandátumhalmozás 1994 és 2014 között tipikus gyakorlatnak volt tekinthető a magyar politikában. Ugyan a törvényhozás terén a pártfegyelem kapott elsőbbséget, a kormány ellenőrzése kapcsán gyakran felmerültek a helyi politika problémái is.
- ³ A változó értékei az aktuális listapozíció és a listahossz hányadosának felelnek meg.
- ⁴ Fontosnak tartom megemlíteni, hogy az előző választásokon elért EVK-eredmények hatással lehetnek arra, hogy a jelölt hova kerül a pártlistán. A tanulmányban ismertetett modell kontextusában ez annyit tesz, hogy az okság iránya nem egyértelmű. Miután azonban az előző választáson elért eredmények is szerepelnek a modellben, és nem érzékelhető nagyfokú multikollinearitás, feltételezhető, hogy a listapozíciók jól ragadják meg a jelöltek láthatóságát és „fontosságát”.
- ⁵ Bizottsági elnök, frakcióvezető, házelnök, alelnök, jegyző.
- ⁶ A változót Laakso és Taagepera (1979) munkája alapján az alábbi módon számoltam ki:
$$N = \frac{1}{\sum p_i^2}$$
, ahol p_i az ugyanabban az egyéni választókerületben induló jelöltek szavazataránya.
- ⁷
$$\frac{\text{Szavazatszám}_{1.\text{jelölt}} \times \text{Szavazatszám}_{2.\text{jelölt}}}{\text{Szavazatszám}_{\text{Összes}}}$$

- ⁸ Az alábbi változók közötti összefüggéssel kapcsolatban merültek fel aggályok: *Kormánypárti jelölt vs. Domináns párt, EVK-inkumbencia vs. EVK-tapasztalat*. Az egymásba ágyazott modellek és a variancia infláló faktorok (VIF) is arra engednek következtetni, hogy a változók közötti kapcsolatok nem befolyásolják számottevően a standard hibákat.
- ⁹ Itt megjegyzendő, hogy ha az adatokat választásokra bontva vizsgáljuk, akkor az inkumbencia negatív hatása a szavazatarányra nem csak „kormányváltó” években jelenik meg. 2006-ban a kormánypárti színekben induló jelöltek nem szenvedtek szignifikáns hátrányt az ellenzéki jelöltekkel szemben. Vagyis a kormány retrospektív büntetése nem figyelhető meg a választás alkalmával. Megjelenik azonban az inkumbens-hátrány. Mindez tovább erősíti azt a fenti megállapítást, miszerint a választók kormánytól és pártállástól függetlenül büntetik az egyéni választókerületi képviselőket a következő választáson. Ennek az összefüggésnek a mélyebb feltárása azonban túlmutat jelen tanulmány keretein. (Az évekre bontott adatok elemzéséhez lineáris regressziót használtam EVK szerint klaszterezett standard hibákkal.)
- ¹⁰ Ezen a ponton csak azok a jelöltek vehetők figyelembe az elemzésnél, akik két egymást követő választáson is indultak egyéniben.
- ¹¹ Pearson r (területi listás pozíciók) = - 0,24***, Pearson r (országos listás pozíciók) = - 0,07.
- ¹² $e^{0.18}$. Míután a függő változó egy logaritmus, a szórásnak az exponenciálisát kell figyelembe venni.
- ¹³ $e^{0.17}$.
- ¹⁴ Ahhoz, hogy a modellek együtthatóit össze tudjuk hasonlítani, a szavazatarány logaritmusát becsülő modellek esetében a táblázatokban szereplő értékek exponenciálisát kell vennünk.

IRODALOM

- Angelusz Róbert–Tardos Róbert (2005): A választói tömbök rejtett hálózata. In: Angelusz Róbert–Tardos Róbert (szerk.): *Törések, hálók, hidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon*. Budapest: DKMKA, 65–160.
- Ashworth, Scott–Bueno de Mesquita, Ethan (2008): Electoral Selection, Strategic Challenger Entry, and the Incumbency Advantage. *The Journal of Politics*, 70(4), 1006–1025.
- Barker, Fiona–Boston, Jonathan.–Levine, Stephen.–McLeay, Elizabeth.–Roberts, Nigel S. (2001): The Initial Assessment of the Consequences of MMP in New Zealand. In: Matthew S. Shugart–Martin P. Wattenberg (eds.): *Mixed-Member Electoral Systems. The Best of Both Worlds?*. Oxford: Oxford University Press, 297–322.
- Batto, Nathan F. (2009): Change and Continuity in the Personal Vote after Electoral Reform in Taiwan. *Issues & Studies*, 45(2), 99–123.
- Bawn, Kathleen (1999): Voter Responses to Electoral Complexity: Ticket Splitting, Rational Voters and Representation in the Federal Republic of Germany. *British Journal of Political Science*, 29(03), 487–505.
- Benoit, Kenneth–Marsh, Michael (2008): The Campaign Value of Incumbency: A New Solution to the Puzzle of Less Effective Incumbent Spending. *American Journal of Political Science*, 52(4), 874–90.

- Benoit, Kenneth–Marsh, Michael (2010): Incumbent and Challenger Campaign Spending Effects in Proportional Electoral Systems The Irish Elections of 2002. *Political Research Quarterly*, 63(1), 159–173.
- Best, Heinrich–Edinger, Michael (2003): Introduction. In: Heinrich Best & Michael Edinger (eds.): *Representative Elites in Post Communist Settings*. Jena: Jena University Press.
- Blais, André–Gidengil, Elisabeth–Dobrzynska, Agnieszka–Nevitte, Neil–Adeau, Richard (2003): Does the Local Candidate Matter? Candidate Effects in the Canadian Election of 2000. *Canadian Journal of Political Science/Revue canadienne de science politique*, 36(03), 657–64.
- Burden, Barry C. (2009): Candidate-driven ticket splitting in the 2000 Japanese elections. *Electoral Studies*, 28(1), 33–40.
- Cain, Bruce–Ferejohn, John–Fiorina, Morris P. (1987): *The personal vote: constituency service and electoral independence*. Harvard University Press.
- Canache, Damaris–Mondak, Jeffery J.–Cabrera, E. (2000): Voters and the Personal Vote: A Counterfactual Simulation. *Political Research Quarterly*, 53(3), 663–676.
- Chiru, Mihail (2015): Multiple Candidacies and the Role of the Lowest Electoral Tier for Individualized Campaigning. *East European Politics & Societies*, 0888325415569761.
- Chiru, Mihail–Ciobanu, Ionuț (2009): Legislative Recruitment and Electoral System Change: The Case of Romania. *CEU Political Science Journal*, 4(2), 192–231.
- Coman, Emanuel. E. (2012): Legislative Behavior in Romania: The Effect of the 2008 Romanian Electoral Reform. *Legislative Studies Quarterly*, 37(2), 199–224.
- Cotta, Maurizio–Best, Michael (2000): Between Professionalization and Democratization. A Synoptic View on the Making of the European Representative. Heinrich Best–Maurizio Cotta (eds.): *Parliamentary Representatives in Europe 1848–2000*. Oxford, Oxford University Press.
- Cox, Gary W. (1997): *Making Votes Count: Strategic Coordination in the World's Electoral Systems*. Cambridge–New York, Cambridge University Press.
- Cox, Gary W.–Katz, Jonathan N. (1996): Why Did the Incumbency Advantage in U.S. House Elections Grow? *American Journal of Political Science*, 40(2), 478–497.
- Curtice, John–Shively, W. Phillips (2009): Who represents us best? One member or many? In: Hans-Dieter Klingemann (ed.): *The Comparative Study of Electoral Systems*. Oxford, Oxford University Press.
- de Leeuw, Jan–Meijer, Erik (eds.) (2007): *Handbook of Multilevel Analysis*. New York, Springer.
- Duch, Raymond M. (2001): A Developmental Model of Heterogeneous Economic Voting in New Democracies. *The American Political Science Review*, 95(4), 895–910.
- Edinger, Michael (2010): Elite formation and democratic elitism in Central and Eastern Europe: a comparative analysis. In: Heinrich Best–John Higley (eds.): *Democratic Elitism: New Theoretical and Comparative Perspectives*. Leiden–Boston, Brill, 129–152.
- Enyedi Zsolt–Benoit, Kenneth (2011): Kritikus választás 2010. A magyar pártrendszer átrendeződése a bal-jobb dimenzióban. In: Zsolt Enyedi–Andrea Szabó–Róbert Tardos (eds.): *Új képlet. A 2010-es választások Magyarországon*. Budapest, DKMKA, 17–42.
- Enyedi, Zsolt–Tóka, Gábor (2007): The Only Game in Town: Party Politics in Hungary. Paul Webb & Stephen White (eds.): *Party Politics in New Democracies*. Oxford, Oxford University Press, 147–178.

- Gaines, Brian J. (1998): The Impersonal Vote? Constituency Service and Incumbency Advantage in British Elections, 1950-92. *Legislative Studies Quarterly*, 23(2), 167–195.
- Gallagher, Michael (1988): Conclusion. In: Michael Gallagher and Michael Marsh (eds.): *Candidate Selection in Comparative Perspective. The Secret Garden of Politics*. London, Sage Publications, 236–283.
- Hainmueller, Jens–Kern, Holger Lutz (2008): Incumbency as a source of spillover effects in mixed electoral systems: Evidence from a regression-discontinuity design *Electoral Studies*, 27(2), 213–227.
- Heinelt, Hubert–Hlepas, Nikolaos-K. (2006): Typologies of Local Government Systems. In: Henry Bäck, Hubert Heinelt–Annick Magnier (eds.): *The European Mayor. Political Leaders in the Changing Context of Local Democracy*. Wiesbaden, Springer, 21–42.
- Heitshusen, Valerie–Young, Garry–Wood, David M. (2005): Electoral Context and MP Constituency Focus in Australia, Canada, Ireland, New Zealand, and the United Kingdom. *American Journal of Political Science*, 49(1), 32–45.
- Herrera, Richard–Yawn, Michael (1999): The Emergence of the Personal Vote. *The Journal of Politics*, 61(1), 136–50.
- Higley, John–Lengyel, György (2000): *Elites After State Socialism: Theories and Analysis*. Rowman & Littlefield.
- Higley, John–Pakulski, Jan–Wesołowski, Włodzimierz (eds.) (1998): *Postcommunist elites and democracy in Eastern Europe*. New York, St. Martin's Press.
- Hirano, Shigeo–Snyder, James M. (2009): Using Multimember District Elections to Estimate the Sources of the Incumbency Advantage. *American Journal of Political Science*, 53(2), 292–306.
- Ilonszki Gabriella (1996): A parlamenti képviselők jelölésének elméleti és pártszervezeti kérdései Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, 1996(1), 43–67.
- Ilonszki, Gabriella (2012): Role stability in the context of institutional and positional change. In: Magnus Blomgren–Olivier Rozenberg (eds.): *Parliamentary Roles in Modern Legislatures*. London, Routledge, 162–183.
- Ilonszki Gabriella–Jäger Krisztina (2008): Erős kormány – gyenge parlament? A törvényhozási kapacitás as törvényhozási teljesítmény politikai szociológiai összefüggései. *Századvég*, 2008(4), 119–142.
- Ilonszki Gabriella–Kurtán Sándor (1999): A magyar parlamenti elitek: demokratizálás és elitváltás. *Politikatudományi Szemle*, 1999(4), 49–80.
- Jackiewicz, Irena (1994): The Polish Parliamentarians under Post-Communism: The Antimony of Representation. Attila Ágh (ed.): *The Emergence of East Central European Parliaments: The First Steps*. Budapest, DKMKA, 252–269.
- Karácsony Gergely (2006): Árkok és légváarak. A választói viselkedés stabilizálódása Magyarországon. Karácsony Gergely (szerk.): *A 2006-os országgyűlési választások. Elemzések és adatok*. Budapest, DKMKA, 59–103.
- Karp, Jeffrey A.–Vowles, Jack–Banducci, Susan A.–Donovan, Todd (2002): Strategic voting, party activity, and candidate effects: testing explanations for split voting in New Zealand's new mixed system. *Electoral Studies*, 21(1), 1–22.

- King, Gary (1991): Constituency Service and Incumbency Advantage. *British Journal of Political Science*, 21(1), 119–128.
- Klingemann, Hans-Dieter–Wessels, Bernhard (2001): The Political Consequence of Germany's Mixed-Member System: Personalization at the Grass Roots? In: Matthew S. Shugart–Martin P. Wattenberg (eds.): *Mixed-Member Electoral Systems. The Best of Both Worlds?* Oxford, Oxford University Press.
- Klingemann, Hans-Dieter–Wessels, Bernhard (2003): The Political Consequences of Germany's Mixed-Member System: Personalization at the Grass Roots? In: Matthew S. Shugart–Martin P. Wattenberg (eds.): *Mixed-Member Electoral Systems. The Best of Both Worlds?* Oxford: Oxford University Press.
- Körösiényi, András (2013): Political polarization and its consequences on democratic accountability. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, 4(2), 3–30.
- Laakso, Markku–Taagepera, Rein (1979): "Effective" Number of Parties A Measure with Application to West Europe. *Comparative Political Studies*, 12(1), 3–27.
- Lancaster, Thomas D. (1986): Electoral Structures and Pork Barrel Politics', *International Political Science Review*, 7(1), 67–81.
- Lancaster, Thomas D.–Patterson, W. David (1990): Comparative Pork Barrel Politics. *Comparative Political Studies*, 22(4), 458–477.
- Marian, Cosmin Gabriel–King, Ronald F. (2010): Plus ça change: Electoral law reform and the 2008 Romanian parliamentary elections. *Communist and Post-Communist Studies*, 43(1), 7–18.
- Mitchell, Paul (2000): Voters and their representatives: Electoral institutions and delegation in parliamentary democracies. *European Journal of Political Research*, 37(3), 335–351.
- Moser, Robert G.–Scheiner, Ethan (2005): Strategic Ticket Splitting and the Personal Vote in Mixed-Member Electoral Systems. *Legislative Studies Quarterly*, 30(2), 259–276.
- Murray, Rainbow (2008): The Power of Sex and Incumbency A Longitudinal Study of Electoral Performance in France. *Party Politics*, 14(5), 539–554.
- Nikolenyi, Csaba (2011): When Electoral Reform Fails: The Stability of Proportional Representation in Post-Communist Democracies. *West European Politics*, 34(3), 607–625.
- Norris, Pippa (2000): The Twilight of Westminster? Electoral Reform and its Consequences. *Political Studies*, 49(5), 877–900.
- Norris, Pippa (2004): *Electoral Engineering: Voting Rules and Political Behavior*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Papp, Zsófia (2015): Campaign-Personalization and Constituency Focus in a Mixed-Member Electoral System. The Case of Hungary. *World Political Science*, 11(1), 75–95.
- Papp Zsófia–Zorigt Burtejín (2015): A változó választási szabályok és a változó politikai kontextus hatása a kampányperszonalizációra. Egy természetes kísérlet tanulságai. *Politikatudományi Szemle*, 24(3), 51–74.
- Putnam, Robert D. (1976): *The Comparative Studies of Political Elites*. Englewood Cliffs, Prentice-Hall.
- Roescu, Andra-Maria (2014): *The Psychological and Mechanical Effects of Voting Rules. Evidence from the Romanian Parliamentary Elections*. Presented at the 12th Meeting of the Society for Social Choice and Welfare, Boston.

- Rose, Richard (1992): Escaping from Absolute Dissatisfaction. A Trial-And-Error Model of Change in Eastern Europe. *Journal of Theoretical Politics*, 4(4), 371–393.
- Scheiner, Ethan (2005): *Democracy without Competition in Japan: Opposition Failure in a One-Party Dominant State*. Cambridge–New York, Cambridge University Press.
- Scholl, Edward L. (1986): The Electoral System and Constituency-Oriented Activity in the European Parliament. *International Studies Quarterly*, 30(3), 315–32.
- Semenova, Elena–Edinger, Michael–Best, Heinrich (2013): Patterns of parliamentary elite recruitment in Central and Eastern Europe: a comparative analysis. Elena Semenova, Michael Edinger & Heinrich Best (eds.): *Parliamentary Elites in Central and Eastern Europe. Recruitment and Representation*. Oxon, Routledge, 284–307.
- Shugart, Matthew S. (2001): Electoral “efficiency” and the move to mixed-member systems. *Electoral Studies*, 20(2), 173–93.
- Shugart, Matthew S.–Valdini, M. E.–Suominen, K. (2005): Looking for Locals: Voter Information Demands and Personal Vote-Earning Attributes of Legislators under Proportional Representation. *American Journal of Political Science*, 49(2), 437–49.
- Shugart, Matthew S.–Wattenberg, Martin P. (2001): Introduction: The Electoral Reform of the Twenty-First Century? In: Matthew S. Shugart and Martin P. Wattenberg (eds.), *Mixed-Member Electoral Systems. The Best of Both Worlds?*. Oxford: Oxford University Press.
- Soós Gábor (2012): Kétflokkrendszer Magyarországon (Two-block system in Hungary). Budapest, Új Mandátum, 14–40.
- Tamás Veronika (2014): *Politikai élet a helyi önkormányzatokban. A helyi politika szereplői, mozgásterük és kapcsolataik a helyi politikai rendszerben*. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- Tavits, Margit (2010): Effect of Local Ties On Electoral Success and Parliamentary Behaviour The Case of Estonia. *Party Politics*, 16(2), 215–35.
- Thames, Frank C.–Edwards, M. S. (2006): Differentiating Mixed-Member Electoral Systems Mixed-Member Majoritarian and Mixed-Member Proportional Systems and Government Expenditures. *Comparative Political Studies*, 39(7), 905–927.
- Tóka, Gábor–Popa, Sebastian (2013): Hungary’. Sten Berglund, Joakim Ekman, Kevin Deegan-Krause & Terje Knutsen (eds.): *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*. Cheltenham, Edward Elgar, 291–338.
- Várnagy Réka (2012): *Polgármesterek a magyar országgyűlésben*. Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem.
- Zaller, John (1998): Politicians as Prize Fighters: Electoral Selection and the Incumbency Advantage. John G. Geer (ed.): *Politicians and Party Politics*. New York, Palgrave Macmillan, 125–185.

POLITIKA ÉS KOMMUNIKÁCIÓ

Bajomi-Lázár Péter

Semlegesség és elkötelezettség között
Politikai újságírás Magyarországon

Bene Márton

Virális politika. Állampolgári reaktivitás a képviselőjelöltek
Facebook-oldalain

Merkovity Norbert

Az önmediatizáció jelensége az online politikai kommunikációban

SEMLEGESSÉG ÉS ELKÖTELEZETTSÉG KÖZÖTT

Politikai újságírás Magyarországon

Bajomi-Lázár Péter

(Budapesti Gazdasági Egyetem)

ÖSSZEFOGLALÓ

Az 1989–1990-es rendszerváltás után a magyarországi újságíró-szervezetek és szerkesztőségek több kísérletet tettek arra, hogy a semlegességre törekvő újságírás normáit honosítsák meg, ám az újságírók zöme ma is elkötelezetten tudósít a politikai eseményekről. Ez a dolgozat a szakirodalom áttekintésével és továbbgondolásával előbb azokat a tényezőket idézi fel, amelyek általában formálják a médiarendszereket és az újságírást. Ezután megkísérli elhelyezni Magyarországot a médiarendszerek térképén, és így beazonosítani azokat a tényezőket, amelyek megmagyarázhatják, miért szakadt félbe az újságírás professzionalizálódása Magyarországon. Végül úgy érvel, hogy a különböző újságírási modellek dominanciáját a szakirodalomban dokumentált társadalomfilozófiai, gazdasági, technológiai, történeti és politikai tényezők mellett eltérő közönségszükségletek is magyarázhatják, így különösen az, hogy a magyarországihoz hasonló átmeneti társadalmakban a nagyközönség inkább vár elkötelezett megerősítést, mintsem semlegességre törekvő tájékoztatást a médiától.

Kulcsszavak: médiarendszerek ■ médiarítus ■ objektivitás ■ újságírás

ESZMÉNY ÉS GYAKORLAT: ÚJSÁGÍRÁS MAGYARORSZÁGON

Az 1989–1990-es rendszerváltás után a magyarországi újságíró-szervezetek és médiapolitikusok több kísérletet tettek arra, hogy az angol-amerikai újságírás normáit honosítsák meg. A Magyar Újságírók Országos Szövetségének etikai kódexében például az áll, hogy: „Őrizni kell a sajtó szabadságát, az újságírói függetlenséget és pártatlanságot. [...] Az újságíró hivatása – joga és kötelessége – a tisztességes, objektív, alapos tájékoztatás.” Az 1996-os médiatörvény pedig azt írta elő, hogy „a tájékoztatásnak sokoldalúnak, tényszerűnek, időszerűnek, tárgyilagosnak és kiegyensúlyozottnak kell lennie” (részletesen lásd Bajomi-Lázár, 2002).

A szabadelvűnek vagy liberálisnak, objektívnek, tényalapúnak, semlegesnek, tisztességesnek, kiegyensúlyozottnak, belsőleg plurálisnak is nevezett újságírási hagyomány követendő mintává válásában több tényező is szerepet játszott. A rendszerváltás alatt és után az újságírók szakítani akartak a pártállami újságírás hagyományaival (Sipos, 2013). A műholdon keresztül sugárzó

globális hírtelevíziók megjelenése széles körben ismertté tette az angol és amerikai hírszerkesztési normákat (Bayer József, 2005). Megjelentek a magyar piacon a hazai politikai pártoktól független, a pénz és a technológia mellett saját szakmai normáikat is magukkal hozó multinacionális médiabefektetők (Zöldi, 2001; Sipos, 2010). A politikai és az újságíró-szakmai elitek az európai integráció reményében kísérletet tettek arra, hogy az állami médiumokat a BBC-modellt követő közszolgálati műsorszolgáltatókká alakítsák (Bayer Judit, 2010). Az elmúlt bő két évtizedben csökkent az újságírók átlagéletkora is, vagyis megnövekedett azoknak a fiataloknak a száma, akik már a rendszerváltás után kezdték a szakmát. Mintegy harmaduk már újságíróképző intézményben, a pártállami idők vége után szerzett fokozatot (lásd Weaver, 2015).

Bár megjelentek a sajtószabadság törvényi garanciái és a sajtót privatizálták, vagyis a politikai és a gazdasági környezet kedvezőnek látszott (Lauk, 2009), az angol-amerikai újságírás hagyományainak meghonosítására tett kísérletek legfeljebb fél sikert hoztak. Sajátos kettősség alakult ki a politikai újságírás terén: míg a szakmaetikai kódexek és az újságíróképző iskolák többnyire a semlegességre törekvő újságírás eszményét fogalmazták meg, a hírmédiumok zöme változatlanul elkötelezetten tudósított és tudósít a nap történéseiről. Lázár Guy például így fogalmaz röviddel a rendszerváltás után: „A rendszerváltással a *pártállami* sajtómodell nem tűnt el teljesen, hanem sok szempontból olyan *többpárti* sajtómodellé alakult át, amely még elég távol áll a *pártsemleges* sajtómodelltől.” (Lázár, 1992; kiemelések az eredetiben). A helyzet azóta sem változott sokat. Vajda Éva és Kaposi Ildikó azt írja 2001-es tanulmányában: „Bár a magyarországi média többségében magántulajdonosok kezében van, és a tulajdonosok között nagy a külföldi, nyugati befektetők aránya, a nyugati újságírás normái, szabályai vagy szakmai fogásai nem érvényesülnek a szerkesztőségekben.” (Vajda–Kaposi, 2001: 37.). Sipos Balázs szintén azt rögzíti néhány évvel ezelőtt megjelent, a rendszerváltás utáni első húsz év történéseit adatokkal gazdagon dokumentáló, *Média és demokrácia Magyarországon* című könyvében, hogy Magyarországon „a politikai média intézményeinek többsége nem különül el a politikai rendszertől abban az értelemben, hogy nem önálló, mert nem a saját médialogikája alapján működik” (Sipos, 2010: 30.). Nem kivétel ez alól a közszolgálati média sem, amely gyakran a kormányzat iránt elfogultan tudósít a politikai eseményekről (a mai magyar közmédia hírműsorairól bővebben lásd Bajomi-Lázár–Tóth, 2013).

A semlegességre való törekvés eszménye és az elkötelezettség gyakorlata nemcsak Magyarországot, hanem a régió több más országát is jellemzi (MDCEE, 2010–2012). Csehországban és Szlovákiában „a sajtó nyugati liberális koncepciója nem jól vagy éppen egyáltalán nem működik”, mivel az újságírókat „a pártatlanság hiánya” és „az újságírói és a politikusi szakma közötti viszonylag magas szintű átjárás” jellemzi (Školokay 2001: 129., 116.).¹ Lengyelországban az újságírók Etikai Chartája azt írja elő, hogy „az újságíróknak mun-

kájuk során az őszinteség, az objektivitás, az információ és a kommentár szétválasztása, az igazmondás [...] jegyében kell eljárniuk”, de „az újságírók többsége távol állt és ma is távol áll az objektivitástól, pártpolitikai nézeteket jelenít meg” (Dobek-Ostrowska, 2012: 41–43.). Moldovában és Romániában az újságírók igyekeztek az „objektív és elkötelezetlen” angol-amerikai modellt meghonosítani, azonban „diszkrépancia mutatkozott a szakmai ideológia és a tényleges újságírói gyakorlat között”, mert az újságírók „mindennapi gyakorlatuk során nem követik ezeket az értékeket és normákat” (Milewski et al., 2014: 108., 112.). Igaz, az egyes posztkommunista országok között különbségek is mutatkoznak, így a semlegességre törekvő újságírás Lengyelországban például valamivel jobban gyökeret vert, mint Romániában, ahol „az újságírók gyakran azonosulnak valamely politikai párttal vagy politikussal”, illetve Moldovában, ahol az újságírók „a nepotizmust szakmai sikerük előfeltételének tekintik” (Milewski et al., 2014: 109–110.). A három balti országban „politikai és gazdasági erők [...] avatkoznak a szerkesztői függetlenségbe és autonómiába, diktálva a média napirendjét [...] a médiarendszer még nem vált le teljesen a mai politikai rendszerről” (Balčytienė, 2012: 62.). Epp Lauk szerint azokban a volt kommunista országokban, amelyek csatlakoztak az Európai Unióhoz, a „(gyakran a »nyugati« újságírással azonosnak tekintett) »liberális« modell exportjára tett számos kísérlet ellenére [...] egyetlen esetben sem sikerült a kommunista modellt egy »nyugatival« felváltani” (Lauk, 2009: 71.).

Magyarország és több más közép- és kelet-európai ország hírmédiájában gyakran elmosódik a tények és a vélemények közti határvonal. Az újságírók nemegyszer kettős mércét alkalmazva számolnak be a politikai eseményekről; fekete-fehér képet festenek a valóságról (Bajomi-Lázár–Sükösd, 2008). A hírmédiumok zöme szervezetileg ugyan független a politikai pártoktól – azaz már nem úgy működik, mint a klasszikus pártsajtó –, ám tulajdonosain keresztül informálisan kötődik azokhoz; közismert példa erre Széles Gábor lapja, a Magyar Hírlap, amely a „polgári közéleti” jelzót viseli, azaz pártpolitikailag függetlenségnek mutatkozik, de ténylegesen a Fidesz–KDNP-pártszövetséget támogatja (Štětka, 2012). Sok újságíró nem a demokrácia örökutójaként, hanem valamely párt katonájaként dolgozik. E jelenség szélsőséges, de nem kivételes formája az, amikor az újságíró (vagy a hírmédium vezetése) a politikai és gazdasági klienshálózatok részévé válik, és pénzért vagy szívességért cserébe vállalja, hogy híreiben kedvező vagy kedvezőtlen képet fest politikai vagy gazdasági patrónusainak barátairól vagy riválisairól; friss magyarországi példa erre a Földművelésügyi Minisztérium és a Pesti Srácok hírportál közti megállapodás.² Az *advertorial* és a *kompromat* nem magyar sajátosság, hanem általános közép- és kelet-európai gyakorlat (lásd Örnebring, 2012). Az újságíró-szervezetek jellemzően nem a szakma egészét képviselik a politikai és gazdasági nyomásgyakorlási kísérletekkel szemben, hanem csupán az újságíró-társadalom egy-egy részét, és egymással versengenek (Lauk, 2009).

Az újságírás professzionalizálódása tehát félbeszakadt Magyarországon és a régió több más országában. Professzionalizálódásnak Jean K. Chalaby (1996) nyomán azt a folyamatot nevezem, amelynek során megjelenik a hivatásos újságíró, az újságírás elszakad a politikától és az irodalomtól, és önálló, diszkurzív normákkal bír, autonóm szakmává válik. E folyamat nyitott végű, azaz nem visszafordíthatatlan. Olyannyira nem az, hogy még azokban az angolszász országokban sem lineáris átalakulásról van szó, amelyekben először merült fel a semlegességre törekvés eszménye, és amelyekre Magyarországon és a közép- és kelet-európai régió számos más országában mintaként tekintenek. Az Amerikai Egyesült Államok sajtó- és médiatörténete például azt mutatja, hogy a semlegességre törekvő újságírás elsősorban a politikailag békés, konszenzusos időszakokban dívott, ám a politikai konfliktusokkal terhelt periódusokban újra és újra az elkötelezett újságírás vált dominánssá (részletesebben lásd Bajomi-Lázár, 2003). Az Egyesült Királyságban azt tapasztalhatjuk, hogy a különböző médiumok ma is eltérő mintákat követnek: például a BBC (és általában az elektronikus média) jobban tartja magát a semlegesség eszményéhez, mint például a Guardian vagy a Sun (és általában a nyomtatott sajtó). Ráadásul az amerikai rádiók és televíziók egy része – a méltányosságdoktrína 1987-es eltörlése óta – egyre elfogultabban tudósít, míg a brit műsorszolgáltatók többsége a törvényi előírásoknak engedelmességgel változatlanul tartja magát a semlegesség eszményéhez. A szakírók ennek ellenére általában egységes modellnek tekintik az angolszász országokat, mert úgy vélik: ezekben összességében nagyobb hagyománya van a semlegességre törekvő újságírásnak, míg a kontinentális nyugat-európai országokban történetileg az elkötelezett újságírás dominált (vagyis az angolszász országokon *belüli* különbségek eltörpülnek az angolszász országok és a kontinentális nyugat-európai országok *közötti* különbségekhez képest). Az újságírási modellek – tágabb értelemben pedig a médiarendszerek – fogalma tehát problematikus (lásd Rantanen, 2013), ezért a szakirodalom előszeretettel beszél inkább ideáltípusokról, koncepciókról, szemléletekről, hagyományokról, modellekről vagy paradigmákról, mindig hozzáfűzve, hogy azokat csupán némi egyszerűsítés árán lehet egyes országokhoz/régiókhöz vagy időszakokhoz kötni.

A professzionalizálódás fogalmát tehát nem normatív értelemben használom, vagyis nem állítom azt, hogy a semlegességre törekvő újságírás jobb volna az elfogult újságírásnál. Hiszen a demokrácia minimalista felfogásából csupán az következik, hogy a választóknak szabadon kell hozzáférniük az információkhoz (lásd például Schumpeter, 1943/2003; Diamond–Morlino, 2005). Ebből pedig csak a sokszínűség követelménye vezethető le, ám az már nem, hogy a politikai rendszer demokratikus működését – lényegében a szabad, tájékozott választást – jobban szolgálná a semlegességre törekvő újságírást jellemző belső sokszínűség, mint az elkötelezett újságírást jellemző külső sokszínűség. A későbbiekben éppen amellettt érvelek, hogy *bizonyos körülmények között* az elkö-

telezett újságírás jobban megfelelhet a közönség elvárásainak, mint a semlegességre törekvő újságírás. Arról tehát, hogy milyen az ideális újságírás, nem tehetünk általános érvényű kijelentéseket; az újságírás eszménye a mindenkori társadalmi-politikai kontextus függvényében változhat. Emellett a semlegességre törekvő újságírást azért sem gondolom feltétlenül jobbnak az elkötelezett újságírásnál, mert a semlegesség (és a mellette vagy helyette gyakran használt objektivitás) fogalma önmagában is problematikus – de erről majd később.

Az újságírás professzionalizálódása Magyarországon és a régió számos más országában azért rekedt meg, mert hiányoztak a semlegességre törekvő újságírási hagyomány meghonosodásának feltételei (Lauk, 2008). Egy rendszer egyes elemeit nem lehet a rendszer egészéből kiemelni és egy másik rendszerbe át helyezni: a semlegességre törekvő újságírás sikertelen vagy félsikerű átvétele a „mimetikus transzplantáció” minősített esete (lásd Jakubowicz–Sükösd, 2008: 18.). A semlegességre törekvő újságírás meghonosodásához szükséges feltételek egyike a robosztus sajtó- és médiapiac. Gazdasági függetlenség nélkül nincs politikai függetlenség. José Santana Pereira például arra hívja fel a figyelmet, hogy a sajtópiacon mérete és az újságírói professzionalizálódás mértéke statisztikai értelemben is összefügg, vagyis „az újságírók autonómiája és közszolgálati elkötelezettsége az erősebb piacokon nagyobb” (Pereira, 2015: 235.). Magyarországon és a régió több országában a sajtó- és médiapiacok az 1980-as évek végéig a tervgazdaság szabályai szerint működtek, így – hiába alakultak ki az azóta eltelt negyedszázadban többé-kevésbé piacgazdasági viszonyok e téren is – még ma sem elég robosztusak. Elegendő bevétel nélkül a hírlapok és a hírmédiumok rákényszerülnek arra, hogy a kormányzat vagy a pártok gyámkodását keressék, és azok anyagi vagy dologi támogatását elkötelezett tudósításokkal hálálják meg. (Megjegyzendő, hogy ugyanez fordítva már nem feltétlenül igaz. Bogusława Dobek-Ostrowska hívja fel a figyelmet arra, hogy „a függetlenség nem mindig vezet objektivitáshoz és semlegességhez” [Dobek-Ostrowska, 2012: 35.]).

Az újságírás különböző modelljeinek kialakulása és dominanciája mögött természetesen nemcsak gazdasági, hanem más természetű okok is meghúzódnak, így a professzionalizálódás félbeszakadását sem csak a gyenge piacok magyarázhatják. Írásomban előbb a szakirodalom néhány kiemelkedően fontos írásának áttekintésével és továbbgondolásával azokat a további tényezőket igyekszem feltérképezni, amelyek általában formálják a médiarendszereket és az újságírást. Ezután megkísérlem elhelyezni Magyarországot a médiarendszerek térképén, és így beazonosítani azokat a tényezőket, amelyek megmagyarázhatják, miért szakadt itt félbe az újságírás professzionalizálódása. Végül úgy érvelek, hogy a különböző újságírási modellek dominanciáját a szakirodalomban dokumentált társadalomfilozófiai, gazdasági, technológiai, történeti és a politikai tényezők mellett különböző közönség-szükségletek is ma-

gyarázhatják, így különösen az, hogy az olyan átmeneti társadalmakban, mint a magyar, a nagyközönség inkább vár elkötelezett megerősítést, mintsem semlegességre törekvő tájékoztatást a médiától.³

A DEMOKRATIKUS ÚJSÁGÍRÁSI KÉT MODELLJE: RÖVID TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

„...miért olyan a sajtó, amilyen? Mi az oka annak, hogy láthatóan más célokat szolgál és különböző formákban jelenik meg a különböző országokban? Mi az oka annak, hogy például a Szovjetunióban a sajtó annyira különbözik a miénkétől?” – teszi fel a kérdést *Négy sajtóelmélet* című könyvében az amerikai Fred S. Siebert, Theodore Peterson és Wilbur Schramm (1956/1963: 1.). Ez a felvetés indította útjára a médiakutatás és a politikatudomány metszéspontján elhelyezkedő összehasonlító médiakutatás (*comparative media research* vagy *media systems theory*) mára gazdag szakirodalmat felhalmozott hagyományát. Ha arra a kérdésre keresünk választ, hogy egyes demokratikus országokban miért a semlegességre törekvő újságírás eresztett gyökeret, míg másokban miért az elkötelezett újságírás dominál, akkor először e diszciplína szakirodalmának néhány fontos eredményét kell áttekintenünk.

Siebert és munkatársai abból az axiómából indulnak ki, hogy „a sajtó mindig felveszi azoknak a társadalmi és politikai rendszereknek a formáját és színét, amelyek között működik” (Siebert et al., 1956/1963: 1.). Már könyvük elején leszögezik, hogy a címben említett négy sajtóelmélet voltaképpen csak kettő, mert a világ valamennyi médiarendszerét tekinthetjük a két alapmodell: a tekintélyelvű és a szabadelvű sajtóelmélet valamilyen változatának. A két alapmodell mögött különböző társadalomfilozófiai koncepciók – az ember természetéről, illetve az ember és az állam viszonyáról vallott „hiedelmek és feltevések” (Siebert et al., 1956/1963: 2.) – húzódnak meg. Hozzáteszik, hogy a különböző sajtómodellek mögött más tényezőket is találhatunk: ilyen például a technológiai fejlettség és az urbanizáció mértéke, illetve a források szűkössége vagy bősége – ám ezeket érdemben nem tárgyalják.

Siebert és munkatársai szerint a könyvnyomtatás kezdete után elterjedő, de történetileg egészen Platónig visszanyúló és ma is világszerte elterjedt *tekintélyelvű sajtóelmélet* pesszimista emberképben gyökerezik. Alapja az a nézet, hogy a közönség kiskorú, képtelen önállóan mérlegelni, ezért szüksége van bölcs előljáróinak irányítására, akik eldöntik helyette, mit kell olvasnia és hogyan kell azt értenie. E megközelítés szerint a sajtó feladata nemcsak a tájékoztatás, de az értelmezés és az orientálás is, vagyis az, hogy megerősítse azokat az értékeket, amelyeken a fennálló rend nyugszik. A felvilágosodás századában Angliában, majd hamarosan Amerikában is megjelenő *szabadelvű sajtóelmélet* már optimistább volt. Az embert racionális lénynek tekintette,

olyasvalakinek, aki képes önállóan mérlegelni és döntést hozni, ezért a sajtónak elég tájékoztatást nyújtania, de nem feltétlenül kell értelmeznie a történeteket, és szükségtelen orientálnia olvasóit. A tekintélyelvű és a szabadelvű modell mellett a szerzők nevesítik a *társadalmi felelősség-modellt* és a *szovjet modellt* is, mint a két fő sajtóelmélet egy-egy verzióját.

Az összehasonlító médiakutatás történetében újabb mérföldkő Colin Seymour-Ure *A tömegmédiá politikai hatása* (1974) című könyve. Maga a cím anynyiban talán félrevezető, hogy a leggyakrabban hivatkozott fejezeteiben a szerző nem a sajtó politikára gyakorolt, hanem a politikai rendszerek – azokon belül is a pártrendszerek – sajtórendszerekre gyakorolt hatását elemzi. Felismeri ugyanis, hogy „a sajtó- és a pártrendszerek történelmileg nyilvánvalóan összefonódtak” (Seymour-Ure, 1974: 157.). Az újságírás nem légüres térben alakult, hanem az újságírókat körülvevő társadalom – különösen a társadalmat megosztó törésvonalak – lenyomata. A demokratikus berendezkedésű országokban az újságok – akár a pártok – az állampolgárok különböző csoportjainak akaratát közvetítik az államnak. A sajtó- és a politikai rendszerek viszonyát instrumentalizálandó, Seymour-Ure bevezeti a politikai párhuzamosság fogalmát: „Ott, ahol versengő pártok vannak, azt várhatjuk, hogy nem csupán az egyes újságok és pártok között találunk kapcsolatot, hanem kapcsolatot – vagy párhuzamosságot – találunk az újságok összessége és a pártok összessége között is.” (Seymour-Ure, 1974: 159.). A szerző az *alacsony*, a *közepes* és a *magas fokú politikai párhuzamosság* fogalmát használva különbözteti meg az újságírás különböző gyakorlatait, vagyis így jelzi azt, hogy a sajtótermékek mennyire törekednek függetlenségre a politikai pártokkal szemben, illetve mennyire elkötelezettek azok irányában.

Seymour-Ure szerint a sajtórendszerre a pártrendszer mellett hatást gyakorol a politikai kultúra is: az, hogy mi a domináns társadalmi elképzelés a sajtó szerepéről, vagyis arról, hogy a sajtó a kormányzatot, a pártokat, a tulajdonosokat vagy a választókat képviselje-e. E tekintetben tehát hasonlóan gondolkodik, mint Siebert és munkatársai, akik különbséget tesznek a tekintélyelvű (vagyis az olvasót orientáló), illetve a szabadelvű (vagyis az olvasót tájékoztató) sajtó között.

Seymour-Ure hozzáteszi, hogy a sajtórendszerek minőségét meghatározza a földrajzi és a politikai struktúra is, mert ez magyarázza, hogy az országos vagy a regionális lapok dominálnak-e. Hasonlóan fontos szerepük van a társadalmat megosztó kulturális – vallási, etnikai és nyelvi – törésvonalaknak, amelyek a sajtópiacon is tagolják. Szerepük van továbbá a sajtórendszerek formálásában a gazdasági tényezőknél: az alacsony nemzeti össztermék gyenge sajtópiachoz és így kevés címhez, a magas nemzeti jövedelem robusztus sajtópiachoz és így sok címhez vezet.

Svennik Høyer és Epp Lauk *A hivatásos újságírás és a civil társadalom* című tanulmányában (1995) már tovább megy, mint az alacsony, a közepes és a

magas fokú párhuzamosság fogalmát használó Seymour-Ure. A szerzőpáros önálló paradigmaként nevesíti a demokratikus újságírás angol-amerikai, illetve skandináv modelljét, összefüggést sejtetve egyfelől a kétpártrendszer és az előbbi, másfelől a többpártrendszer és az utóbbi között. Az *angol-amerikai szemlélet* szerintük az olyan újságírót jellemzi, aki kerül „minden olyan ideológiai hovatarozást, ami akadályozná abban, hogy »objektív« és kiegyensúlyozott tájékoztatást adhasson”. Ezzel szemben a *skandináv szemlélet* ideálja a „valamilyen ügyért – általában valamely párt programjában foglalt vallási vagy szociális értékért – a parlamenti demokrácia keretei között harcoló újságírótípus” (Høyer–Lauk, 1995: 85).⁴ Seymour-Ure fogalmai szerint: az angol-amerikai újságírást alacsony, míg a skandinávot magas szintű politikai párhuzamosság jellemzi. Høyer és Lauk egyébként nevesít egy harmadik újságírási modellt, a *szovjetet* is. Ez utóbbit – akár Siebert és munkatársai – a szerzőpáros is megkülönbözteti a demokratikus politikai rendszerekben működő elkötelezett újságírástól.

Hasonló különbséget észlel a demokratikus újságírás különböző gyakorlati között Jean K. Chalaby, aki *Az újságírás mint amerikai találmány* című tanulmányában (1996) az 1830-as évektől az 1920-as évekig tartó időszakban veti össze az újságírás angol-amerikai, illetve francia modelljét.⁵ A sajtó kezdetben mind Amerikában és Angliában, mind Franciaországban összefonódott a pártokkal, azaz pártosan elkötelezett volt. A 19. században azonban az *angol-amerikai sajtó* már jellemzően reprezentativitásra törekedett, tényközpontú volt, szétválasztotta a tényeket és a véleményeket, a politikai pártokkal szemben távolságot tartott, és belső sokszínűséget kínált. A *francia sajtó* viszont még szelektíven válogatott a világ eseményei közül, több véleményírást közölt, nem választotta szét a tényeket és a véleményeket, és elkötelezett, emocionális, gyakran moralizáló hangnemben tudósított. E különbségek forrása a szerző szerint az, hogy az Egyesült Királyságban és az Egyesült Államokban az újságírás korán professzionalizálódott, azaz saját nyelvvel, normákkal és identitással bíró, autonóm foglalkozássá vált, míg Franciaországban „nem foglalkozás (*profession*), hanem ideiglenes elfoglaltság (*occupation*) volt” (Chalaby, 1996: 314.), amelyet nemegyszer irodalmárok és politikusok gyakoroltak, a professzionalizálódás pedig csak a 19. század végén kezdődött meg.

Chalaby szerint Angliában és Amerikában azért professzionalizálódott korábban az újságírás, mert ott korábban köszöntött be az ipari forradalom. Ez gyors urbanizációhoz, illetve a gőznyomda feltalálásához vezetett, így a robusztus sajtópiac két előfeltétele: a tömegközönség és a tömegtermelés korai kialakulásának kedvezett. (A világ első gőzsajtóval nyomott lapja a londoni Times volt, amely 1814-ben tért át az új technológiára [lásd Høyer, 1998/2001]). A semlegességre törekvő újságírás kialakulásában a gőznyomda mellett szerepet játszott az elsősorban angol és amerikai találmányként jegyzett elektronikus távíró megjelenése is, mert ez arra ösztönözte az újságírókat, hogy tu-

dósításait röviden, a tényekre szorítkozva adják le [lásd Schudson, 1978].) Franciaországban ugyanakkor késett az ipari forradalom, lassabban fejlődött a gazdaság, ezért a sajtótermékek nem éltek meg a piacból, így rászorultak a pártok és az állam támogatására – a kívülről érkező anyagi támogatás és a szakmai autonómia pedig kizárja egymást.

Emellett – folytatja Chalaby – Angliában és Amerikában az ipari forradalomnak köszönhetően erős középosztály alakult ki, ezért kisebbek voltak a társadalmi különbségek. Az erős középosztály kialakulása a politikai centrumhoz közelítő pártok megjelenésének és így a mérsékelt pluralizmus kialakulásának kedvezett. Franciaországban azonban gyengébb volt a középosztály, így nagyobbak voltak a társadalmi ellentétek. Itt a politikai szférában a pártok spektruma a kommunistáktól a királpártiakig húzódott, vagyis polarizált pluralizmus alakult ki. A társadalmi, politikai és ideológiai különbségek „intenzív osztályharcok” (Chalaby, 1996: 319.) kirobbanásához vezettek; elég az 1848-as februári forradalomra, az 1871 párizsi kommünre vagy 1968 májusára utalni. A mérsékelt pluralizmus az alacsony, a polarizált pluralizmus a magas fokú politikai párhuzamosságnak kedvez.

Daniel C. Hallin és Paolo Mancini *Médiarendszerek* című, az összehasonlítható médiakutatás újabb mérföldkövének számító könyvében (2004/2008) a nyugati demokratikus országokat vizsgálva a médiarendszerek három típusát különbözteti meg. Az egyik az *észak-atlanti vagy liberális rendszer*. Ez rendszer szinten megfelel a Siebert és munkatársai által leírt szabadelvű alapmodell és annak változata, a társadalmi felelősség-modell kombinációjának, az újságírás terén pedig a Høyer és Lauk, illetve Chalaby által angol-amerikainak nevezett modellnek. Hallin és Mancini a kontinentális Nyugat-Európán belül is megkülönböztet két rendszert: a *mediterrán vagy polarizált pluralista*, illetve az *észak/közép-európai vagy demokratikus korporatista* rendszert. Hallin és Mancini mediterrán rendszere számos közös vonást mutat Chalaby francia modelljével, észak/közép-európai rendszere pedig Høyer és Lauk skandináv modelljével.

Az újságírás minőségét Hallin és Mancini mindhárom rendszerben két dimenzió mentén jellemzi: a Seymour-Ure-től átvett politikai párhuzamosság magas és alacsony foka, illetve a Chalabytól átvett professzionalizálódás magas és alacsony szintje révén. Pontosabban – Seymour-Ure-rel szemben – Hallin és Mancini a politikai párhuzamosság fogalmát már tágabb értelemben, azaz nemcsak a sajtótermékek és a pártok, illetve a sajtórendszerek és a pártrendszerek, hanem általában a média és a társadalom – így a pártokon túl például a szakszervezetek és az egyházak – viszonylatában használja (Hallin–Mancini, 2004/2008; lásd még Mancini, 2012). A polarizált pluralista és a demokratikus korporatista rendszerben egyaránt magas a politikai párhuzamosság foka, de az előbbiben alacsony, az utóbbiban magas a professzionalizálódás szintje – írja a szerzőpáros.

Hallin és Mancini az újságírás eltérő mintázatainak okait keresve és a már említett szerzőket is idézve megemlíti az ipari forradalom korai, illetve késői megjelenését, az erős, illetve gyenge középosztályt, valamint a politikai szférában a mérsékelt, illetve a polarizált pluralizmus dominanciáját. Azt, hogy az észak/közép-európai országokban magasabb a professzionalizálódás szintje, mint a mediterrán országokban, a szerzőpáros elsősorban a korábbi urbanizációval és polgárosodással magyarázza (illetve a polgárosodás olyan következményeivel, mint például az, hogy a világon először Svédország 1766-os alkotmánya mondta ki az információhoz való jogot).

Hallin és Mancini legalább két további tényező szerepét hangsúlyozza. Az egyik a vallás. Az 1686-os svéd egyházügyi törvényt idézve azt írják, hogy a protestáns országokban mindenki köteles volt „megtanulni Isten igéit és parancsolatait a Szent Bibliában saját szemével olvasni” (Hallin–Mancini, 2004/2008: 171.).⁶ Ezekben az országokban ezért korán jelent meg az olvasóközönség, ami a robosztus sajtópiac kialakulásának kedvezett. A katolikus országokban azonban később jelent meg az általános olvasáskészség, és a mai napig alacsonyabb a lapok példányszáma. Az alacsony példányszám – vagyis a gyenge sajtópiac – tehát fontos oka lehet annak, hogy az újságírás professzionalizálódása a mediterrán országokban alacsony szintű. Hallin és Mancini szerint a másik fontos tényező a racionális-legális uralom megléte vagy hiánya: a professzionális és apolitikus közigazgatás a professzionális és politikailag független újságírás kialakulásának kedvez, vagyis az újságíró is a köz szolgájának tekinti magát. Ellentétbe, a politikai klientelizmus ugyanakkor a politikailag elkötelezett, pártokat szolgáló újságírás kialakulását és fennmaradását támogatja.

Chalaby említett tanulmányában az újságírást azért nevezi angol-amerikai „találmánynak”, mert az angolszász újságírás normái a 20. században Franciaországban (és – tegyük hozzá – Nyugat-Európa számos más országában) is egyre több követőre leltek. Ezt jelzi például, hogy a francia nyelv (és – tegyük megint hozzá – számos más nyelv, köztük a magyar is) az angoltól vette át a *reporter* és az *interview* szavakat. Az angolszász hagyományok franciaországi átvételének kezdetét Chalaby 1896-ra datálja: ekkor jelenik meg Párizsban az amerikai újságírók által alapított, a semlegességre törekvő újságírás normáit követő *Le Matin* című napilap. Høyer szerint az angolszász újságírás elterjedésének kezdete „Dániában 1905-re, Svédországban 1908-ra, Norvégiában körülbelül 1925-re” tehető (Høyer, 1998/2001: 31.). Høyer azt is megjegyzi, hogy két, egymást kölcsönösen erősítő folyamatról volt szó: a robosztus sajtópiac kialakulása kedvezett a semlegességre törekvő újságírás térhódításának, miközben a semlegességre törekvő újságírás gyakorlata kedvezett a sajtópiac megerősödésének: „A kiválasztott témáknak és a kínálatnak a lehető legszélesebb közönséget kell megszólítaniuk, még akkor is, ha ez esetben senki nem kapja meg pontosan azt, amire vágyik. E módszer nyomán a beszámolóok szín-

telenebbé válnak, mellőzik az egyéni stílust és a szubjektív vonásokat.” (Høyer, 1998/2001: 30.). A semlegességre törekvő újságírás sikeres üzleti stratégia is lehet, ha elég erős a közönség- és a hirdetési piac.

Chalaby a fentiek mellett az angol-amerikai újságírási modell térhódításának okai között megemlíti azt is, hogy az angol a legjobb „médianyelv” (Chalaby, 1996: 322.), mert egy szótagos szavaival és találó kifejezéseivel ökonomikusan lehet írni. Hozzáteszi: a modell terjedését segítette az is, hogy a második világháborúig Anglia, a második világháború után Amerika globális politikai hatalom volt.

Hallin és Mancini idézett könyvében hasonló szellemben ír „a liberális modell diadaláról” (Hallin–Mancini, 2004/2008: 277.). Szerintük a polarizált pluralista és a demokratikus korporatista országokban mind jobban háttérbe szorult az elkötelezett újságírás, és mind jobban átvette a helyét a semlegességre törekvő (az ő szóhasználatukban: kereskedelmi) sajtó. Ezt egyfelől az európai integrációval magyarázzák: a közös európai piac kialakítása felé tett lépések az európai szintű kereskedelmi (tehát a belpolitikai kérdésekben meghatározó szerepet játszó pártoktól független) médiabirodalmak térhódításának kedveznek. Másfelől a hagyományos gyűjtőpártok hanyatlását jelölik meg okként, mert ez a politikai mozgósítás személyre szabottabb formáit vonja maga után (például a pártvezérek a neten keresztül közvetlenül – az újságírók megkerülésével – is kommunikálhatnak választóikkal).

Ugyanakkor azonban Hallin és Mancini újabb, *Médiarendszerek a nyugati világon túl* című könyvében (2012) – amelyben különböző kutatók a nyugati demokráciákon túli világ médiarendszereit írják le, és amelyhez a szerzőpáros csak előszót és utószót írt – már azt mondja, hogy Nyugat-Európán túl a liberális modell térhódítása korántsem magától értetődő. Bár erre nincsenek adatok, globális perspektívában talán azt a feltevést is megkockáztathatjuk, hogy a világ országainak többségében ma jellemzőbb az elkötelezett, mint a semlegességre törekvő újságírás.

MAGYARORSZÁG HELYE A MÉDIARENDSZEREK TÉRKÉPÉN

Milyen tanulságai lehetnek mindennek Magyarországra és a régió hasonló országaira nézve? Ha a posztkommunista országokat el tudjuk helyezni a világ médiarendszereinek térképén, arra a kérdésre is választ kaphatunk, hogy miért szakadt félbe az újságírás professzionalizálódása.

Közép- és Kelet-Európa számos elemző szerint a Hallin és Mancini által megfogalmazott szempontok alapján a mediterrán vagy polarizált pluralista rendszerekre hasonlít a legjobban (például Splichal, 1994; Štětka, 2012). Karol Jakubowicz egyenesen úgy fogalmaz, hogy „szemben azzal, amit egy értelmező szótár állítana, a posztkommunista országok, úgy tűnik, a Földközi ten-

ger partján fekszenek, legalábbis átvitt értelemben” (Jakubowicz, 2008: 118.). Így – akárcsak Görögországot, Olaszországot, Portugáliát, Spanyolországot és valamelyest Franciaországot – általában fejletlen sajtópiac, alacsony szintű újságírói professzionalizálódás, magas fokú politikai párhuzamosság és magas szintű állami beavatkozás (pontosabban kormányzati beavatkozás [lásd Sparks, 2008]) jellemzi (MDCEE, 2010–2012). Angelika W. Wyka szerint Közép- és Kelet-Európa médiája „berlusconizálódik” (Wyka, 2007). Sipos szerint a rendszerváltás utáni első két évtizedben a régió más országaihoz hasonlóan a magyarországi médiarendszer is „olaszosodott”, vagyis „maga alá gyűrte a médiát [...] a politikai lojalitás” (Sipos, 2010: 114.). Ehhez azonban hozzá kell tennünk, hogy a magyar médiarendszernek van néhány közös vonása a liberális és a demokratikus korporatista rendszerekkel is. A 2010-ig működő közszolgálati kuratóriumi struktúra a demokratikus korporatista országokéra hasonlított, mert a testületekben a pártok delegáltjai mellett helyet kaptak a civil társadalom képviselői is. Egyes pártpolitikailag független hírmédiumok pedig a liberális rendszerekre emlékeztetnek; ilyenek a populista bulvárlapok (amelyek a polarizált pluralista rendszerekből hiányoznak), az apolitikus megyei napilapok, és ilyenné vált az elmúlt években az RTL Klub televízió is. (Csupán zárójelben jegyzem meg, mert itt bővebben nem tárgyalhatom, hogy a 2010-es kormányváltás óta Magyarországot – és a 2016-os kormányváltás óta talán Lengyelországot is – tekintélyelvű kormányaik több szempontból orosz mintára kezdték átalakítani, vagyis a „berlusconizálódás”-t részben „putyinizálódás” váltotta fel [lásd Sükösd, 2014]; ám azt, hogy tartós folyamatról van-e szó, még nem tudni).

A mediterrán és a közép- és kelet-európai országok közötti nyilvánvaló hasonlóságok mellett általános különbség az is, hogy míg az előbbieken az utolsó rendszerváltás előtt is piacgazdaság működött, az utóbbiakban tervgazdasági viszonyok uralkodtak. Emellett – történeti távlatban nézve – Közép- és Kelet-Európa országai gyakrabban mentek át hirtelen és drámai politikai változásokon. Szemben a mediterrán országokkal, a közép- és kelet-európai országokat ma is politikai instabilitás és folyamatosan változó alkotmányos és jogi környezet jellemzi (Hallin–Mancini, 2013; Mancini, 2015).

A szakirodalomban ugyanakkor vitatott kérdés, hogy a posztkommunista régió egységes médiarendszert alkot-e. Minél közelebről nézzük az egyes közép- és kelet-európai országokat, annál több különbséget látunk köztük. A közös – kommunista – történelmi örökség ellenére a régió országai az 1989–1991-es rendszerváltások óta számos elemző szerint „különböző utakra” léptek (Mungiu-Pippidi, 2013: 40.), amelyek a „posztkommunizmusok sokszínűségéhez” (Jakubowicz–Sükösd, 2008: 25.) vagy „különböző kimenetekhez” (Mihelj–Downey, 2012: 7.) vezettek. Mancini szerint Közép- és Kelet-Európa országai nem egységes médiarendszert, hanem sajátos, a globalizáció és az

egyres országokra jellemző helyi sajátosságok által egyaránt formált hibridet alkotnak (Mancini, 2015).

Az egyes közép- és kelet-európai országok között mutatkozó különbségek mellett mégis úgy tűnik, közös vonás, hogy az újságírás mindennapi gyakorlatában – kisebb vagy nagyobb mértékben – tovább él az elkötelezett hagyomány. Vagyis e téren a régió *belüli* különbségek eltörpülnek a régió és más régiók *közötti* különbségekhez képest (és aligha nagyobbak, mint például az angol és az amerikai újságírás közti különbségek). A „posztkommunizmusok sokszínűsége” tehát az újságírás terén nem tűnik igaznak.

Az eddigiek tanulságait levonva azt mondhatjuk: ha Magyarország és a régió több országa „olaszosodott”, akkor abban, hogy itt nem, vagy csak részben professzionalizálódott az újságírás, hasonló tényezők játszhattak szerepet, mint a mediterrán térségben. Így az okok között elsősorban a késői ipari forradalmat és a gyenge középosztályt kell keresnünk. Az erős középosztály hiányának fontos következménye a polarizált pluralizmus. Emellett fontos tényező az erős katolikus egyház, mert a katolicizmus miatt későn vált általános gyakorlattá az olvasás, ami hátráltatta a robosztus sajtópiac kialakulását; igaz, a katolicizmus szerepe itt messze nem olyan erős, mint például Olaszországban.

A professzionalizálódás félbeszakadását magyarázhatják továbbá a gyakori rendszerváltások is. Ezeket szinte mindig ideológiaváltások kísérték. A különböző politikai elitiek – arra törekedve, hogy biztosítsák a felnövekvő generációk lojalitását (Szabó, 2009) – igyekeztek a médiát a befolyásuk alá vonni és ideológiájuk népszerűsítésére használni, vagyis korlátozták az újságírók szakmai autonómiáját. A rendszer gyakori változásai felelhetnek a klientelizmus hagyományáért is, mert az egymást váltó politikai elitiek igyekeztek saját szövetségeseiket döntéshozó helyzetbe hozni. Ez pedig ugyancsak magyarázhatja, miért élt tovább az elkötelezett újságírás hagyománya.

Lauk (2008) megemlíti egy további tényezőt is: mivel a régió országait nemegyszer idegen hatalmak szállták meg, a sajtónak a 19. századtól egészen a közelmúltig fontos szerepe volt a nemzeti nyelv és kultúra – így a nemzeti identitás – ápolásában. Az újságírás ezért szorosan összefonódott az irodalommal. Az újságíró elkötelezett közértelmiségiként viselkedett, s e hagyomány ma is tovább él, útját állva az újságírás angol-amerikai hagyományainak meghonosítását célzó törekvéseknek.

Talán nem mellékes az sem, hogy a polarizált pluralista és a demokratikus korporatista országokban (például Ausztriában, Belgiumban, Dániában, Franciaországban, Finnországban, Hollandiában, Olaszországban és Svédországban) működnek olyan sajtólapok, amelyeket az állam azzal a céllal hozott létre, hogy növelje a sajtó gazdasági függetlenségét és így csökkentse politikai függőségét (összefoglalóan lásd Bajomi-Lázár, 2004). Ezek a sajtólapok szerepet játszhattak abban, hogy a 20. század során a kontinentális nyugat-európai országokban teret nyert a liberális modell. Magyarországon és más közép-

és kelet-európai országokban azonban a rendszerváltás után – bár a kérdés többször felmerült – az állam nem támogatta anyagilag az újságokat (MDCEE, 2010–2012), azaz aktívan nem segítette elő az újságírás professzionalizálódását.

Az alábbiakban úgy fogok érvelni: abban, hogy Magyarországon és a régió több más országában félbeszakadt az újságírás professzionalizálódása, szerepet játszhat az átmeneti társadalmak egy további sajátossága, a folyamatos politikai és ideológiai bizonytalanság is. Előbb azonban át kell tekintenünk a demokratikus újságírás hagyományainak néhány sajátosságát és lehetséges tipológiáját.

AZ ÚJSÁGÍRÁS TIPOLÓGIÁI

Hányféleképpen tipizálhatjuk a demokratikus újságírást a szakirodalom eddig felidézett, kissé talán kaotikus leírásai alapján?

Michael Kunczik például ezt írja: „Az újságírás két fő felfogását különböztethetjük meg. Az egyik a *semleges objektív újságírás*, amely passzívan távolságot tart a tudósításokban szereplő eseményektől. Az ellenkezője az aktívan bevonódó, részt vevő, társadalmilag elkötelezett, *ügyeket képviselő* újságírás.” (Kunczik, 2001: 76.; kiemelések az eredetiben). Kunczik megközelítése nagyjából követi a szakirodalom fősodrát, amely megkülönbözteti az angol-amerikai vagy észak-atlanti, illetve a francia/skandináv vagy mediterrán és észak/közép-európai gyakorlatot. A két újságírási hagyomány megnevezésére azonban – Kunczikkal szemben – én inkább a *semlegességre törekvő* és az *elkötelezett* kifejezést használom, mert a semlegesség (és a mellette vagy helyette gyakran használt objektivitás) fogalma problematikus. Brian McNair ugyanis arra hívja fel a figyelmet *Az újságírás szociológiája* című könyvében (1998), hogy: „...az újságírás – mint minden emberi narratíva – lényegét tekintve *ideologikus*. [...] a közönségnek nemcsak tényeket ad át, hanem (szándékosan vagy sem) átadja mindazokat a premisszákat, attitűdöket, hiedelmeket és értékeket is, amelyek alkotójuk sajátos világképéből fakadnak, és amelyek ezt a világképet tükrözik. Ennek az ideológiának a tartalma lehet tudatosan és szándékosan artikulált, mint például akkor, amikor egy laptulajdonos a szerkesztőségi nézőpont vagy »torzítás« meghatározására használja gazdasági hatalmát. Vagy lehet (az olyan közszolgálati szervezetek, mint a British Broadcasting Corporation esetében) azoknak az értékeknek a finoman strukturált párlata, amelyekről a tartalom előállító úgy vélik, hogy az adott időben társadalmi konszenzus áll mögöttük, vagyis arra tesznek kísérletet, hogy a közérdeket vagy az egyetemes értékeket képviseljék, szemben a magánideológiákkal és a magánérdekekkel.” (McNair, 1998: 6.; kiemelés az eredetiben).

A hírszociológia szakirodalma a *szándékos torzítás* mellett az *akaratlan torzítás* számos formáját ismeri. Az újságíró (vagy a szerkesztőbizottság) torzít,

amikor témát, címet, szót és kontextust választ, önkéntelenül is érvényesítve saját szubjektív (vagy kollektív szubjektív) értékrendjét. Torzít, amikor a közönség feltételezett igényeihez igazítja tematikáját, például a botrányokra fókuszál. Torzít, amikor a közönség vélt tudásához igazodva leegyszerűsítve – személy- és eseményközpontúan – számol be a politikai történésekről. Torzít, amikor a hírszerkesztés dologi kontextusa – az anyagi és az információforrások bősége, az elérhető terjedelem –, és nem a hírérték alapján dönt arról, hogy miről és miként tudósít. Ráadásul az újságíró a pusztá jelenlétével is befolyásolja az eseményeket: így például azzal, hogy tudósítóként részt vesz a parlament ülésén, a felszólaló képviselők pedig a várható sajtóbeszámolókat figyelembe véve szólalnak fel, elveszti az kívülről objektív megfigyelői státusát (Schudson, 1974; Cohen, 1997; McNair, 1998; a torzítások egy másik tipológiájáról lásd McQuail, 2000/2003).

A torzítás tehát szükségszerű: nemcsak az elkötelezett, hanem a semlegesre törekvő újságírás sem objektív (ennyiben tehát tévedésnek tűnik Kunczik szóhasználata, a „semleges objektív” újságírás fogalma). Az a tudósítás, amelyet az egyik olvasó semleges beszámolóknak lát, mert premisszái megegyeznek a saját premisszáival, a másik számára elfogultnak tűnik, mert premisszái különböznek az ő premisszáitól – és viszont. A két újságírási hagyomány közti határvonal elmosódik. A semlegesség/elkötelezettség graduális ismérv.

Az újságírás tehát kisebb vagy nagyobb mértékben mindig elkötelezett (vagyis ideologikus). Az elfogultság foka mellett azonban hasznos lehet még egy megkülönböztetést tenni. A politikai és médiarendszereket megosztó törésvonalak nem feltétlenül fedik egymást: egyes ügyek megítélésében szembe kerülhetnek egymással a politikai pártok és azok a hírmédiák, amelyek egyébként szervezetenként, céljaik vagy célközönségük terén közel állnak hozzájuk. Ezért úgy vélem, ahogyan a politikatudomány is különbséget tesz az ügy- és eszmealapú szavazás, illetve a pártalapú szavazás között (*issue voting* és *affiliation voting*, lásd például Sodaro, 2001), úgy érdemes különbséget tennünk az *ügyeket és eszméket képviselő*, illetve a *pártokat képviselő* újságírás között is (nevezzük ezeket angolul úgy, hogy *issue journalism* és *affiliation journalism*).

Ha az alacsony és a magas szintű politikai párhuzamosságot, valamint az újságírás angol-amerikai/semlegességre törekvő, illetve francia-skandináv/elkötelezett modelljét olyan dimenzióknak tekintjük, amelyekkel a különböző médiarendszereket leírhatjuk és megkülönböztethetjük, akkor azt kell mondanunk, hogy az ügyeket és eszméket képviselő újságírás és a pártokat képviselő újságírás dimenziója a korábban használt dimenziók egyikével sem párhuzamos, hanem metszi azokat. Alacsony szintű politikai párhuzamosság mellett is találunk olyan hírlapokat és hírmédiákat, amelyek elkötelezetten képviselnek valamilyen ügyet (például a szegények vagy a nők esélyegyenlőségének ügyét). Magas szintű politikai párhuzamosság mellett is találunk olyan

szerkesztőségeket, amelyek egy-egy konkrét ügy kapcsán szembehelyezkednek a hozzájuk egyébként közel álló párt álláspontjával (Magyarországon ez történt például 2015-ben, amikor a menekültválság kapcsán a korábban az MSZP-t támogató hírmédiumok helyezkedtek szembe a párt álláspontjával: a hírmédiumok több empátiát követeltek a menekültügy kezelésében, mint a kérdésben tartózkodó álláspontot elfoglaló párt). Hasonlóképpen, a semleges-ségre törekvő újságírásban is találunk példát az ügyeket és eszméket képviselő újságírásra (a történetileg angolszász gyökerű tényfeltáró újságírás például a közpénzek elszámoltatásának ügyét képviseli). Az elkötelezett újságírásnak pedig – amint arra a szakirodalom felidézése során már utaltam, idézve Høyer és Lauk definícióját – egyformán szerves része az ügyeket és eszméket, illetve a pártokat képviselő újságírás.

Az ügyeket és eszméket képviselő, illetve a pártokat képviselő újságírás megkülönböztetése különösen hasznos lehet a közép- és kelet-európai médiarendszerek leírása során, mert itt a hírmédiumok és a pártok közti „koalíciók” gyakran változnak. Magyarországon példa erre a Simicska Lajos tulajdonában álló Magyar Nemzet, Hír TV és Lánchíd Rádió esete: ezek 2015-ben szembe fordultak korábbi szövetségeseikkel, a Fidesszel, de megőrizték jobboldali orientációjukat, vagyis a párt iránti elkötelezettségük látványosan csökkent, de az ügyek és eszmék iránti elkötelezettségük változatlan maradt.

AZ ÚJSÁGÍRÁS ÉS A KÖZÖNSÉG SZÜKSÉGLETEI

Zrinjka Preuško, Dina Vozab és Antonija Čuvalo hívja fel a figyelmet arra, hogy az összehasonlító mediakutatás mindaddig kevés figyelmet fordított a közönségre, holott a közönség médiafogyasztási szokásai nagymértékben befolyásolják a médiarendszereket. Empirikus vizsgálatuk során azt találták, hogy a közép- és kelet-európai országok többségében – köztük Magyarországon – a mediterrán országokéhoz hasonlóan alacsony a rádióhallgatással, az újságolvasással és az internetezéssel töltött idő (Preuško et al., 2013). Igaz, elemzésükben csupán a közönség mediaválasztását elemzik, vagyis azt, hogy az emberek *milyen gyakran* választják szükségleteik kielégítésére a sajtót, a rádiót, a televíziót, illetve az internetet, azt azonban nem vizsgálják, hogy a közönség *milyen szükségleteit* igyekszik így kielégíteni.

Azokhoz a tényezőkhöz, amelyek megmagyarázhatják, miért szakadt félbe az újságírás professzionalizálódása Magyarországon és a régió több országában, a közönséget vizsgálva talán még egyet hozzátehetünk. Feltehetjük ugyanis, hogy a fiatal demokráciákban a közönség részben más funkció betöltését várja a hírmédiától, mint a régi demokráciákban.

James W. Carey *A kommunikáció mint kultúra* című könyvében (1989/1992) különbséget tesz a kommunikáció két modellje közt. Kiindulópontja Emile

Durkheim vallási rítusfogalma: a rítusé, amely „olyan szimbolikus rendet teremt, amelynek funkciója nem a tájékoztatás, hanem a megerősítés”, így elvezet a bizonytalanból a bizonyosba. Carey ez alapján különbözteti meg egyfelől a kommunikáció *transzmissziós modelljét*, amely az információátadásra fókuszál, másfelől a kommunikáció *rituális modelljét*, amely „az újságolvasásban nem annyira az információ küldését és összegyűjtését látja, hanem inkább egy misén való részvételt, egy olyan helyzetet, amelynek résztvevője semmi újat nem tanul, de amelyben egy bizonyos világvélemény jelenik és erősödik meg” (Carey, 1989/1992: 19–20.). Carey szerint a hírek drámává állnak össze, amely a világot a Jó és a Gonosz közti folyamatos harcra ábrázolja.

Jaap van Ginneken már egyenesen így fogalmaz *A globális hírek tudománya* című könyvében (1999): „A televízió napi rendszerességgel sugárzott esti híradóit tekinthetjük a kollektív terápia egy formájának is. Felidézük, beazonosítják, címkézik, kategorizálják a világunk rendjére és a világvéleményre leselkedő különböző veszélyeket, foglalkoznak velük, és »letudják« őket [...] hogy megerősítést nyerve térhessünk nyugovóra.” (Ginneken, 1999: 32.; kiemelés tőlem: B. L. P.).

A médiarítus tehát – akár a vallási rítus – arra szolgál, hogy az újságolvasó, a rádióhallgató, a tévéző eligazodjon a zavarosnak tűnő világban. Olyan értékeket nyújt neki, amelyekkel azonosulhat; olyan virtuális közösségeket teremt, amelyekhez csatlakozhat; olyan identitásokat kínál fel, amelyeket vállalhat. A káoszról a rendbe vezet el. (Ez különösen igaz az új médiára. A Facebook például olyan algoritmus alapján működik, amelynek köszönhetően a felhasználó szinte kizárólag az őt érdeklő témákkal és a számára kedves értelmezési keretekkel találkozik, és amelynek köszönhetően elkerülheti a neki nem tetsző – ezért kognitív diszonzanciát okozó – témákat és értelmezési kereteket.)

A demokratikus újságírás két alapmodelljét és a kommunikáció két alapmodelljét összekötve párhuzamot vonhatunk egyfelől a semlegességre törekvő újságírás és a kommunikáció transzmissziós felfogása, másfelől az elkötelezett újságírás és a kommunikáció rituális felfogása között. Az újságírás elkötelezett modellje létező közönségigényt elégít ki. A politikai hírek olvasása, hallgatása, nézése sokszor rítus, amely az orientációt szolgálja. Minél elkötelezettebb egy hírlap vagy egy hírmédia, annál jobban eleget tesz ennek a szükségletnek – és annál kevésbé felel meg a kommunikáció transzmissziós modelljének szellemében megfogalmazott követelménynek, hogy semlegességre törekedve tájékoztasson.

McNairt idézve azt írtam: a politikai újságírás mindig ideologikus. Az ideológiák természetét vizsgáló Karl Popper pedig úgy fogalmaz: a politikai ideológiák „szekuláris vallások”. Az embereknek belső szükségletük, hogy megértsék a sokszínű és zavarosnak tűnő valóságot, és hogy szilárd identitást alakítsanak ki. A politikai ideológiák e szükségletüket elégítik ki azzal, hogy

strukturálják és értelmezik a világot. A politikai ideológiák az összetartozás érzését nyújtó normákat kínálnak, táplálják a csoportkohéziót, és segítenek a társadalmi rend és stabilitás megeremtésében. Akár a vallások, fekete-fehér világmagyarázatokat kínálnak azáltal, hogy megmondják, mi a „jó” és mi a „rossz”, mi a normális és mi a normasértő, mi legitim és mi illegitim (lásd Heywood, 2003). Az újságírás mindig ideologikus, de az elkötelezett újságírás ideológiai beágyazottsága mindig manifeszttebb, mint a semlegességre törekvő újságírásé.

A kommunikáció transzmissziós és rituális megközelítése természetesen nem kizárja, hanem kiegészíti egymást; az előbbi a kommunikáció racionális, az utóbbi a kommunikáció emocionális aspektusára fókuszál. A média rituális célokra – megerősítésre – való használata egyetemes jelenség. Ugyanakkor érvelhetünk úgy, hogy azokban a régi demokráciákban, amelyekben a politikai szférát mérsékelt pluralizmus jellemzi, és amelyekben a legfontosabb társadalmi kérdések megítélésében konszenzus van, a közönség inkább tájékozódásra használja a hírmédiát, ami a semlegességre törekvő újságírásnak kedvez. Ám azokban az új demokráciákban, amelyekben a politikai szférát a polarizált pluralizmus jellemzi (így különösen Magyarországon, Csehországban és Szlovákiában, lásd Enyedi–Bértoa, 2010), és amelyek társadalmi a legutóbbi, alig negyedszázada történt rendszerváltás óta gyors értékértékváltást éltek meg, vagyis amelyekben még friss a diktatúrából a demokráciába és a tervgazdaságból a piacgazdaságba való átmenet emléke, több a politikai és az ideológiai konfliktus. Aukse Balčytienė, Epp Lauk és Michał Głowacki szerint „egy változó társadalmat az erős társadalmi és ideológiai alapok hiánya jellemez; változó időkben és körülmények között egymással szemben álló nézetek [...] élnek egymás mellett [...] megnövelve a politikai különbségeket és fragmentációt” (Balčytienė et al., 2014: 10–11.).

Ráadásul a munkaerőpiactól a közoktatáson át az egészségügyig számos területen háttérbe szorult az állam szerepe, míg a piacé megerősödött, ami tovább növelte a közönség körében a kiszolgáltatottság és a bizonytalanság érzését (Balčytienė et al., 2014). A politikai polarizáció együtt járt a gazdasági polarizációval: a szegények még jobban elszegényedtek, a gazdagok még jobban meggazdagodtak; nőtték a társadalmi különbségek. Közép- és Kelet-Európában, így Magyarországon is, ahol számos kérdésben hiányzik a társadalmi konszenzus, a közönségnek nagyobb szüksége lehet a hírmédia megerősítő, mint tájékoztató szerepére. Ez a társadalmi közeg jobban kedvez az elkötelezett újságírásnak. Más szavakkal: minél megosztottabb egy társadalom, és minél nagyobb bizonytalanság jellemzi, annál jobban előtérbe kerülhet a média rituális funkciója, mert a politizáló nagyközönségnek annál nagyobb szüksége lehet megerősítésre.

A politikai párhuzamosság fogalmát, mint írtam, Hallin és Mancini nemcsak a sajtó és a pártok, hanem általában a sajtó és a társadalmi csoportok vi-

szonyának jellemzésére használja (Hallin–Mancinin 2004). Azokban az országokban, amelyeket polarizált pluralizmus jellemez, nemcsak a pártokat, hanem a közönséget is mély ideológiai törésvonalak osztják meg; a sajtó nemcsak a pártok, hanem a közönség tükre is, akár egyes pártok, akár egyes eszmék és ügyek iránt elkötelezett. A médiapiacra verseny van; a szerkesztőségek a piacból élnek. Ha nem fogékonyak a közönség elvárásaira, gyorsan tönkremennek. Elemi érdekük tehát, hogy kiszolgálják célközönségük igényeit, így megerősítés iránti vágyát is. A hatás persze két irányú: a közönség befolyásolja a tartalmat, de a közönség viselkedését is befolyásolja az elérhető tartalom.

Bár arról nehéz megbízható empirikus adatokat találni, hogy a közönség Magyarországon ténylegesen milyen szükségleteinek kielégítésére használja a hírmédiát, érdemes idézni azt az emailt, amelyet Lampé Ágnes, a baloldali 168 Óra újságírója küldött 2016. február 12-én e sorok szerzőjének kérdéseire válaszolva, mert úgy tűnik, illusztrálja a magyar közönség egy részének médiahasználati szokásait: „Több esetben előfordult [...], hogy csökkent a lap példányszáma, ha fideszes politikus vagy közszereplő került a címlapra. Az olvasók [ilyenkor] magát a lapot is egy az egyben elutasítják, nem hajlandók még megvenni sem. Amikor például interjú készült Répássy Róberttel, az Igazságügyi Minisztérium egykori parlamenti államtitkárával, sok olvasói megjegyzést kaptam arról, hogy mi a fenének kell megszólaltatni a »Fidesz-papagáj-kommandó tagját«, »épp eleget harsogják a hülyeségeiket amúgy is«, és »Ágikának igazán nem ilyen szemetekkel kellene foglalkoznia« [...] Viszont az a tendencia is megfigyelhető, hogy ha egy fideszes interjúalany nem jól jön ki az interjúból, annak a 168 Óra olvasói kifejezetten örülnek. Akkor elismerő megjegyzéseket is kapok, akkor kevésbé gond, hogy az illető megjelent a lapban. Az olvasók inkább megnyugszanak és megerősítést kapnak saját hitvallásuk vagy politikai nézeteik helyességéről.”

Hasonlóan nyilatkozott Gajdics Ottó, a 2016 elején indult, jobboldali rádióállomás, a Karc FM vezetője. Szerinte: „Magyar sajtóosság, hogy az emberek azt a médiumot kedvelik, amelyik az ő gondolataikat közvetíti. Frustrálódnak, ha a preconcepciójuk ellenkezőjéről próbálják meggyőzni őket. [...] A hallgatók [...] őrzöngenek, hogy a túloldal emberét mi a fenének hívtam be, kit érdekel a hülyesége. És akkor inkább nem hívom be. Nem azért, mert nem tartom fontosnak, hanem mert nem akarom elveszíteni a hallgatóimat.”⁷

Hasonló motivációk játszhatnak szerepet az újságírók szerepfelfogásában is. A régi, konszenzusos értékeken nyugvó, nagy hagyományokkal rendelkező demokráciákban az újságírók megelégednek azzal, hogy közönségüket el-
lássák a politikai és egyéb döntések meghozásához szükséges információkkal, azaz krónikásként – az autonóm újságírói szakma képviselőiként – viselkedjenek. Az ideológiai törésvonalak mentén megosztott, átmeneti, bizonytalanabb társadalmakban viszont az újságírók nagyobb készletet érezhetnek arra,

hogy megerősítsék közönségüket, azaz felelős közértelmiségiként segítsenek értelmezni a világ eseményeit.

Abban tehát, hogy Magyarországon és számos közép- és kelet-európai új demokráciában csak félig honosodott meg a semlegességre törekvő újságírás modellje, a korábbiakban már említett történeti okok mellett szerepet játszhat a közönség megerősítés iránti vágya is, amely a társadalmi-ideológiai konszenzus hiányából és a rendszerváltás utáni értékbizonytalanságból fakadhat. Normatív szempontból ez értelmezhető úgy is, hogy az átmeneti társadalmak kontextusában az újságíró nemcsak azzal tehet eleget a „megrendelőtől”, azaz a közönségtől kapott társadalmi megbízatásának, ha semlegesen igyekszik tájékoztatni, hanem akkor is, ha ügyeket, eszméket vagy pártokat támogat.

ÖSSZEGZÉS ÉS TOVÁBBI KUTATÁSOK

Írásomban arra a kérdésre kerestem választ, hogy miért szakadt félbe az újságírás professzionalizálódása Magyarországon és más közép- és kelet-európai országokban. Előbb áttekintettem azokat a történeti okokat, amelyek a demokratikus újságírás két fő modellje: a semlegességre törekvő és az elkötelezett újságírás kialakulásához vezettek. A szakirodalom néhány kiemelkedő írását szemlélve ezek közé soroltam az erős vagy gyenge médiapiacot, az egyén és a társadalom viszonyáról vallott tekintélyelvű vagy szabadelvű társadalomfilozófiai koncepciót, az ipari forradalom korai vagy késői kezdetét (vagyis a gyors vagy lassú urbanizációt és technológiai fejlődést), a pártrendszert, a társadalmi törésvonalakat, az erős középosztály meglétét vagy hiányát, a nemzeti nyelv és kultúra ápolásának hagyományát, valamint a racionális-legális uralom, illetve a klientelizmus elterjedtségét. Ezután úgy érveltem, hogy Magyarország és több más posztkommunista ország számos közös vonást mutat a mediterrán országokkal, ahol szintén félbeszakadt az újságírás professzionalizálódása, vagyis a jelenség mögött itt is hasonló okokat kell keresnünk, mint ott.

Majd úgy érveltem: a fentiek mellett a kétféle újságírói szerepfelfogás mögött részben különböző közönség-szükségletek is állhatnak. A média a közönségből él, ki kell szolgálnia annak szükségleteit. A közönség pedig nemcsak tájékoztatást vár a sajtótól, hanem megerősítést is. Minél elkötelezettebb egy hírmédiium, annál jobban eleget tesz a megerősítés szükségletének, és minél bizonytalanabb egy társadalom – vagyis minél fiatalabb egy demokrácia – annál nagyobb szükségük lehet az embereknek elkötelezett hírmédiuumokra. A korábban említett okok mellett ez is magyarázhatja azt a sajátos kettőséget, amellyel negyedszázaddal a rendszerváltás után Magyarországon és Közép- és Kelet-Európa több országában találkozhatunk: a rendszerváltással megkezdődött az újságírás professzionalizálódása (azaz a hírmédia a retorika szintjén

a semlegességre törekvő újságírás modelljét kezdte követni), de az azóta eltelt idő rövidsége miatt, a gyorsan változó társadalmi értékek közegében ez a professzionalizálódási folyamat félbeszakadt (vagyis a gyakorlat szintjén az elkötelezett újságírás maradt a főszabály).

Bár az aligha kétséges, hogy a plurális médiapiacokon a médiumoknak főgékonyan kell lenniük a közönség igényeire, azt még empirikusan is vizsgálni kell, hogy a magyar közönség és általában a közép- és kelet-európai régió közönsége valóban *inkább* megerősítésre használja-e a médiát, mint az angol-szász országok közönsége. Ezt talán egy olyan tartalomelemzés támasztaná alá, amely a hírek alá írt kommenteket veti össze, azt vizsgálva, hogy a kommentelők mennyire emocionálisan vagy racionálisan érvelnek, illetve mennyiben fókuszálnak a vizsgált cikkek tárgyára vagy mennyiben személyeskednek azokban az országokban, ahol a semleges objektív újságírás hagyománya vert gyökeret, illetve azokban, amelyekben tovább él az elkötelezett újságírás hagyománya.

JEGYZETEK

- ¹ Ahol külön nem jelzem, ott a saját fordításomban közlöm az idézeteket – B. L. P.
- ² A részleteket lásd az [atlatszo.hu](http://blog.atlatszo.hu/2016/02/a-szponzoralt-cikkek-tartalmat-is-egyezteteti-a-pestisracok-a-miniszteriummal/) oknyomozó hírportálon: <http://blog.atlatszo.hu/2016/02/a-szponzoralt-cikkek-tartalmat-is-egyezteteti-a-pestisracok-a-miniszteriummal/> (utolsó letöltés: 2016. II. 21.).
- ³ Itt mondok köszönetet Paolo Mancininak, Henrik Örnebringnek, valamint a *Politikatudományi Szemle* által felkért anonim szaklektoroknak értékes javaslataikért – B. L. P.
- ⁴ Nagy Zsolt fordítása.
- ⁵ Chalaby 1996-ban közölt írásában nem hivatkozik Høyer és Lauk 1995-ös tanulmányára. Az ugyanis először magyar fordításban jelent meg, és angolul csak évekkel később, 2003-ban közölte – kisebb módosításokkal – a *Nordicom Review*.
- ⁶ Orosz Ildikó fordítása.
- ⁷ Lásd: Gajdics Ottó: Nem irigylem a média munkatársait. Az lenne hamis, ha függetlennek hazudnám magam, *Médiapiac*, <https://www.mediaciac.com/mediapiac/Gajdics-Otto-Nem-irigylem-a-media-munkatarsait/112525/> (letöltés: 2016. április 4.).

IRODALOM

- Bajomi-Lázár Péter (2002): A politikai újságírás normái Magyarországon. *Mozgó Világ*, 2. sz., 53–68.
- Bajomi-Lázár Péter (2003): Az objektivitásdoktrína nyomában. A politikai újságírás normái az Egyesült Államokban. *Médiakutató*, nyár, 13–38.

- Bajomi-Lázár Péter (2004): *Sajtó, szabadság. Médiapolitikai alternatívák*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola.
- Bajomi-Lázár Péter–Sükkösd Miklós (2009): Médiapolitikai trendek Kelet-Közép-Európában 1989–2008. *Politikatudományi Szemle*, XVIII. évf., 1. sz., 141–158.
- Bajomi-Lázár Péter–Tóth Borbála (2013): Elhallgatások és csúsztatások. Manipuláció a közmédiában. *Élet és Irodalom*, október 31., 3–4.
- Balčytienė, Auksė (2012): Culture as a Guide in Theoretical Explorations of Baltic Media. In: Daniel C. Hallin–Paolo Mancini (eds.): *Comparing Media Systems Beyond the Western World*. Cambridge University Press. 51–71.
- Balčytienė, Auksė–Epp Lauk–Michał Glowacki (2014): Roller Coasters of social change, democracy and journalism in Central and Eastern Europe. In: Michał Glowacki–Epp Lauk–Auksė Balčytienė (eds.): *Journalism that Matters. Views from Central and Eastern Europe*, Frankfurt am Main–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Warsawa–Wien, Peter Lang Publishing. 9–19.
- Bayer József (2005): Globalizáció, média, politika. A politikai kommunikáció változó kontextusa a globalizáció korában. In: Bayer József–Bajomi-Lázár Péter (szerk.): *Globalizáció, média, politika*, 9–47. o. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete.
- Bayer Judit, szerk. (2010): *A közszolgálati média és az európai versenyjog. Közszolgáltatóság a változó világban*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- Carey, James W. (1989/1992): *Communication as Culture: Essays on Modernity and Society*. New York–London, Routledge.
- Challaby, Jean K. (1996): Journalism as an Anglo-American Invention. A Comparison of the development of French and Anglo-American Journalism, 1830–1920s. *European Journal of Communication*, vol. 11, no. 3, 303–326.
- Cohen, Elliot D. (1997): Forms of News Bias. In: Elliot D. Cohen–Deni Elliot (eds.): *Journalism Ethics. A Reference Handbook*. Santa Barbara, ABC–CLIO, Inc. 58–63.
- Diamond, Larry–Molino, Leonardo (2005): Introduction. In: Larry Diamond–Leonardo Molino (eds.): *Assessing the Quality of Democracy*. Baltimore, The Johns Hopkins University Press. ix–xviii.
- Dobek-Ostrowska, Bogusława (2012): Italianization (or Mediterraneanization) of the Polish Media System? Reality and Perspective. In: Daniel C. Hallin–Paolo Mancini (eds.): *Comparing Media Systems Beyond the Western World*. Cambridge University Press. 26–50.
- Enyedi Zsolt–Fernando Casal Bértoa (2010): Pártverseny-mintázatok és blokkpolitika Kelet-Közép-Európában. *Politikatudományi Szemle*, 19. évf., 1. sz., 7–30.
- Hallin, Daniel C.–Paolo Mancini (2004/2008): *Médiarendszerek. A média- és politikai rendszerek három modellje*. Budapest, Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet–Gondolat Kiadó.
- Hallin, Daniel C.–Paolo Mancini, eds. (2012): *Comparing Media Systems Beyond the Western World*. Cambridge University Press.
- Hallin, Daniel C.–Paolo Mancini (2013): „Comparing Media Systems” between Eastern and Western Europe. In: Peter Gross–Karol Jakubowicz (eds.): *Media Transformations in the Post-Communist World. Eastern Europe's Tortured Path to Change*. Lanham–Boulder–New York–Toronto–Plymouth, Lexington Books. 15–32.

- Heywood, Andrew (1994): *Political Ideas and Concepts: An Introduction*. New York, Herder & Herder.
- Høyer, Svennik (1998/2001): Média a harmadik évezred küszöbén. Forradalmak a kommunikációban. *Médiakutató*, tél, 23–38.
- Høyer, Svennik–Epp Lauk (1995): A hivatásos újságírás és a civil társadalom. Történeti áttekintés. *Jel-Kép*, 1. sz., 73–89.
- Jakubowicz, Karol (2008): Finding the Right Place on the Map: Prospects for Public Service Broadcasting in Post-Communist Countries, In: Karol Jakubowicz–Miklós Sükösd (eds.): *Finding the Right Place on the Map. Central and Eastern European Media Change in a Global Perspective*. Bristol–Chicago, Intellect Books. 101–124.
- Jakubowicz, Karol–Miklós Sükösd (2008): Twelve concepts regarding media system evolution and democratization in post-communist countries. In: Karol Jakubowicz–Miklós Sükösd (eds.): *Finding the Right Place on the Map. Central and Eastern European Media in a Global Perspective*. Bristol–Chicago, Intellect Books. 9–40.
- Kunczik, Michael (2001): Media and Democracy: Are Western Concepts of Press Freedom Applicable in New Democracies? In: Péter Bajomi-Lázár–István Hegedűs (eds.): *Media and Politics*. Budapest, New Mandate Publishing House. 59–99.
- Lauk, Epp (2008): How Will It All Unfold? Media Systems and Journalism Cultures in Post-Communist Countries. In: Karol Jakubowicz–Miklós Sükösd (eds.): *Finding the Right Place on the Map. Central and Eastern European Media in a Global Perspective*. Bristol–Chicago, Intellect Books. 193–212.
- Lauk, Epp (2009): Reflection on Changing Patterns of Journalism in the New EU countries. *Journalism Studies*, vol. 10, no. 1, 69–84.
- Lázár Guy (1992): Sajtó és hatalom. *Népszabadság*, május 28.
- Mancini, Paolo (2012): Instrumentalization of the media vs. political parallelism. *Chinese Journal of Communication*, vol. 5, no. 3, 262–280.
- Mancini, Paolo (2015): The News Media between Volatility and Hybridization. In: Jan Zielonka (ed.): *Media and Politics in New Democracies. Europe in a Comparative Perspective*. Oxford University Press. 25–37.
- McNair, Brian (1998): *The Sociology of Journalism*. London, Arnold.
- MDCEE (2010–2012): Media and Democracy in Central and Eastern Europe country reports, <http://mde.politics.ox.ac.uk/index.php/country-reports> (letöltés: 2015. X. 17.).
- McQuail, Denis (2000/2003): *A tömegkommunikáció elmélete*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Mihelj, Sabina–John Downey (2012): Introduction: Comparing Media Systems in Central and Eastern Europe: Politics, Economy, Culture. In: John Downey–Sabina Mihelj (eds.): *Central and Eastern European Media in Comparative Perspective: Politics, Economy and Culture*. London, Ashgate. 1–13.
- Milewski, Natalia–Paulina Bercyzszin–Epp Lauk (2014): Three countries, one profession: the journalism vultures in Poland, Romania and Moldova. In: Michal Glowacki–Epp Lauk–Aukse Balcytiene (eds.): *Journalism that Matters. Views from Central and Eastern Europe*. Frankfurt am Main–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Warsawa–Wien: Peter Lang. 97–114.

- Mungiu-Pippidi, Alina (2013): Freedom Without Impartiality. The Vicious Circle of Media Capture. In: Peter Gross–Karol Jakubowicz (eds.): *Media Transformations in the Post-Communist World. Eastern Europe's Tortured Path to Change*. Lanham–Boulder–New York–Toronto–Plymouth, Lexington Books. 33–47.
- Örnebring, Henrik (2012): Clientelism, Elites, and the Media in Central and Eastern Europe. *The International Journal of Press/Politics*, vol. 17, no. 4, 497–515.
- Pereira, José Santana (2015): Variety of Media Systems in Third-Wave Democracies. In: Jan Zielonka (ed.): *Media and Politics in New Democracies*. Oxford, Oxford University Press. 231–247.
- Preuško, Zrinjka–Dina Vozab–Antonija Čuvalo (2013): Audiences As a Source of Agency in Media Systems: Post-Soicalist Europe in Comparative Perspective. *Mediálni Studija/Media Studies*, no. 2, 137–154.
- Rantanen, Terhi (2013): A critique of the systems approaches in comparative media research: A Central and Eastern European Perspective. *Global Media and Communication*, vol. 9, no. 3, 257–277.
- Schudson, Micheal (1978): *Discovering the News. A Social History of American Newspapers*. BasicBooks.
- Schumpeter, Joseph A. ([1943] 2003): *Capitalism, Socialism & Democracy*. Routledge.
- Seymour-Ure, Colin (1974): *The Political Impact of Mass Media*. Beverly Hills, Sage.
- Siebert, Fredrick S.–Theodore Peterson–Wilbur Schramm (1956/1963): *Four Theories of the Press*. Urbana–Chicago, Chicago University Press.
- Sipos Balázs (2010): *Média és demokrácia Magyarországon*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Sipos, Balázs (2013): Bias, partisanhip, journalistic norms and ethical problems in the contemporary Hungarian political media. *Central European Journal of Communication*, vol. 6, no. 1, 89–104.
- Školkaý, Andrej (2001): Journalism in the Czeck Republic and Slovakia. In: Péter Bajomi-Lázár–István Hegedűs (eds.): *Media and Politics*. Budapest, New Mandate Publishing House. 111–133.
- Sodaro, Michael J. (2001): *Comparative Politics. A Global Introduction*. Moston, etc.: McGraw Hill.
- Sparks, Colin (2008): The Media in Poland, Russia and China. In: Karol Jakubowicz–Miklós Sükösd (eds.): *Finding the Right Place on the Map. Central and Eastern European Media in a Global Perspective*. Bristol–Chicago, Intellect Books. 43–71.
- Splichal, Slavko (1994): *Media Beyond Socialism: Theory and Practice in East-Central Europe*. Boulder–Colorado, Westview.
- Štětka, Václav (2012): From Multinationals to Business Tycoons: Media Ownership and Journalistic Autonomy in Central and Eastern Europe. *International Journal of Press/Politics*, vol. 17, no. 4, 433–456.
- Sükösd, Miklós (2014): 'East' of 'West' – Media in Central and Eastern Europe, Eurasia and China: multiple post-communisms and shifting geopolitical realities. In: Michał Głowacki–Epp Lauk–Auksė Balčytienė (eds.): *Journalism that Matters. Views from Central and Eastern Europe*. Frankfurt am Main–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Warsawa–Wien, Peter Lang Publishing. 21–33.
- Szabó Ildikó (2009): *Nemzet és szocializáció. A politika szerepe az identitások formálódásában Magyarországon 1867–2006*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.

- Vajda Éva–Kaposi Ildikó (2001): Etikai dilemmák a magyar újságírásban. In: Sükösd Miklós–Csermely Ákos (szerk.): *A hír értékei. Etika és professzionalizmus a mai magyar médiában*. Budapest, Média Hungária. 29–39.
- Waever, David H. (2015): Central and Eastern European Journalists in a Comparative Perspective: demographic, working conditions and professional values. In: Bogusława Dobek-Ostrowska–Michał Głowacki (eds.): *Democracy and Media in Central and Eastern Europe 25 Years On*. Frankfurt am Main–Bern–Bruxelles–New York–Warsawa–Wien, Peter Lang. 97–116.
- Wyka, Angelika W. (2007): Berlusconiization of the Mass Media in East Central Europe. The New danger of Italianization? *Kakanien Revisited*, no. 1, 1–5, <http://www.kakanien-revisited.at/beitr/emerg/AWyka1.pdf> (letöltés: 2016. III. 9.).
- Zöldi László (2001): A globális sajtó. A külföldi tulajdonban lévő helyi újságok Magyarországon. *Médiakutató*, tél, 149–160.

VIRÁLIS POLITIKA

Állampolgári reaktivitás a képviselőjelöltek Facebook-oldalain.*

Bene Márton

(MTA TK Politikatudományi Intézet)

ÖSSZEFOGLALÓ

A kutatás azt vizsgálja, hogy milyen tartalmak váltanak ki legsikeresebben reakciókat a képviselőjelöltek Facebook-oldalainak követőiből. A közösségi média korában az állampolgári kommunikáció felértékelődött, hiszen potenciális hatóköre rendkívüli mértékben kitágult. A politikus immár nem pusztán a média kedvező reakcióinak kiváltására törekszik, hanem az ismerőseivel kommunikáló, interaktáló állampolgár reaktivitása is fontos-sá vált. A Facebook jelentős kampányeszközzé vált, annak ellenére is, hogy a legtöbb politikust csak kisszámú, egyébként is már nagyrészt elkötelezett választó követi. A politikusok azonban éppen e kisszámú követő folyamatos reakcióra bírásával képesek elérni választók szélésebb tömegét. Mivel a közösségi médiában zajló állampolgári kommunikáció és reaktivitás másként működik, mint a média reaktivitása, ezért ez a hangsúlyváltás a politikai kommunikáció természetét is megváltoztathatja. Ezért fontos, hogy megértsük, hogyan is működik az állampolgári reaktivitás a közösségi médiában. Az adatbázis tartalmazza a 2014-es magyarországi országgyűlési választások összes egyéni választókerzetének három legtöbb szavazatot kapó, nyilvános Facebook-oldallal rendelkező képviselőjének a kampány utolsó két hetében közzétett összes Facebook-posztját. Ez összesen 7048 Facebook-posztot jelent 183 képviselőtől. A függő változók a posztra kapott lájkok, kommentek és megosztások száma. A független változók a poszt elemei: strukturális jellemzői (tartalmaz-e a poszt szöveget, képet, videót, mémet, emoticont, megosztott tartalmat), érzelmi tónusa (pozitív/negatív), karaktere (információ, perszonalizált tartalom, humor, offline aktivitásra való felszólítás, Facebook-aktivitásra való felszólítás), orientációja (helyi/országos fókusz) és hogy megjelenik-e további szereplő a posztban (barát/ellenség). Az eredményekből kiderült, hogy a textualitás továbbra is megkerülhetetlen; a Facebookon zajló politikai kommunikáció és a politika elsősorban negatív oldala válik láthatóvá a választók szélésebb tömegei előtt.

Kulcsszavak: politikai kommunikáció ■ közösségi média ■ Facebook ■ interakció ■ kampány

* A tanulmány a „Politikai kommunikáció, 1990–2015” című OTKA-projekt (azonosító: 112323) támogatásával készült. Az alábbi írás a Rovinban 2015. október 2-3. között megrendezésre kerülő, IPSA által szervezett „Communication, democracy and digital technology” konferencián elhangzott előadásom átdolgozott változata. Köszönettel tartozom a tanulmány különböző fázisaiban adott tanácsokért és segítségért Kiss Balázsnek, Papp Zsófiának és Ilonszki Gabriellának. Továbbá köszönettel tartozom az MTA TK Politikatudományi Intézet Politikai Viselkedés Osztály tagjainak, valamint a 2015. márciusi ECPR Joint Session „Political Engagement in the Web 2.0 Era: Co-Production in Election Campaigning” workshop résztvevőinek, akik a tanulmány vitái során megosztották velem észrevételeiket. Ezen kívül köszönöm anonim bírálóim hasznos észrevételeit is, amelyeket – amennyire a terjedelmi korlátok engedték – igyekeztem beépíteni a szövegbe.

Legkésőbb Barack Obama 2008-as elnökválasztási győzelme óta világos, hogy a közösségi média és azon belül a Facebook a modern kampányolás fontos eszközévé vált. Ez nem csak az Egyesült Államok esetében igaz: egy tizenkét európai országot összehasonlító közelmúltbeli kutatás szerint a kampánymenedzserek a televíziós jelenlét és a face-to-face kommunikáció után a Facebookot tekintik a professzionális kampány harmadik legfontosabb eszközének (Štětka et al, 2014). De mi teszi ennyire fontossá a legnépszerűbb közösségi oldalt a kampányban? Azt ugyanis tudjuk, hogy a legtöbb politikus csak nagyon kisszámú követővel rendelkezik (Vaccari–Nielsen, 2013). A velük való kommunikáció hasznos lehet a közösségépítés vagy a támogatók megszervezése szempontjából, de ez mégiscsak azt jelenti, hogy a politikus mindössze a „megtérteknek prédikál” („preaching to the converted” – Norris, 2003). A kampány egyik legfontosabb célja ugyanakkor éppen az el nem kötelezettek és az ingadozók megnyerése, elérése. A Facebookon a politikus kommunikációjának közössége azonban nem kötött, még ha nem is teljesen fluid – sokkal inkább kettős. A kis, relatíve kötött közösség aktivitásának szintje határozza meg az üzenet által elért közösség nagyságát. Követői reakcióin keresztül a politikus üzenete nagyszámú szavazót érhet el. Ebben a megközelítésben a politikusok nem a „megtérteknek”, hanem rajtuk keresztül prédikálnak („preaching through the converted” – Vissers, 2009).

De a politikusok követőiből milyen típusú politikai tartalmak tudnak leginkább reakciókat kiváltani a Facebookon? A 2014-es magyar országgyűlési választások egyéni kerületi jelöltjeinek Facebook-posztjait vizsgálva jelen tanulmány erre a kérdésre keresi a választ. Az elemzett adatbázis tartalmazza az összes egyéni választókerület három legtöbb szavazatot kapó, nyilvános Facebook-oldallal rendelkező képviselőjének a kampány utolsó két hetében közzétett összes posztját. A kutatás elemzési egységei az egyes Facebook-posztok, függő változói pedig az azokra kapott lájkok, kommentek és megosztások. A független változók az adott poszt strukturális (szöveg, kép, videó stb.) és tartalmi (érzelmi tónus, karakter, orientáció stb.) jellemzői. Az eredményeket egyebek mellett a politikus oldalán a követők részéről megfigyelhető összaktivitás szintjével kontrolláltam.

ONLINE POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ ÉS INTERAKTIVITÁS

Az interaktivitás már kezdetek óta az internet politikára gyakorolt hatásait vizsgáló kutatások központi témája. Ezeket a kutatásokat azonban elsődlegesen a demokratikus megújulás normatív ideája vezérelte. Számos kutató az internettől egyfajta „mágikus elixír” szerepet reméltek, amely megoldhatja a modern demokrácia problémáit (Stromer–Galley, 2000), többek között azáltal,

hogy elősegíti a politikusok és a szavazók közötti közvetlenebb kommunikációt. Az empirikus eredmények azonban szembementek a várakozásokkal: a szavazók és politikusok közötti közvetlen interakciós kapcsolatok nem sűrűsödtek az internetnek köszönhetően. A politikusok az internetet elsősorban top-down, információközvetítő kommunikációra használták (Davis, 1999; Stromer-Galley, 200; Lilleker – Koc-Michalska, 2013 etc.).

Ez a normatív megközelítés elsősorban a politikusok reszponzivitását hiányolta. A politikusok oldalain található interaktív eszközök általában csak az interaktivitás „homlokzatát” („façade of interactivity”) jelentik (Baker–Stromer-Galley, 2004), nem pedig a szubsztantív interakció eszközei, hiszen a politikusok rendszerint figyelmen kívül hagyják a választók reakcióit. Az empirikus eredmények tehát azt mutatták, hogy a politikusok a kommunikációs stratégiájukat inkább saját politikai érdekeinek megfelelően, semmint bizonyos normatív elvárások szerint alakítják. E nézőpontból a „politika változatlan” („politics as usual” – Margolis–Resnick, 2000). De vajon akkor is változatlan-e a politika, ha túllépünk a normatív igényeken?

Az erős normatív elvárások elhomályosíthatják a politikában és a politikai kommunikációban lezajló változási folyamatokat. Felvethető a kérdés, hogy a normatív igényeken túllépve, a politikusok stratégiaileg használt kommunikációját feltételezve elemezhető-e az interaktivitás? Egy ígéretes lépést jelentett ebbe az irányba a public relations-kutatásból ismert párbeszéd elmélet (dialogic theory) adoptálása (pl.: Taylor–Kent, 2004; Sweetser–Lariscy, 2008). Ez az elmélet a kapcsolatépítés és -fenntartás folyamatában fontosnak tartja a szervezet és annak nyilvánossága közti szimmetrikus és kétoldalú kommunikációt (Zhang–Seltzer, 2010). Az elméletet az online politikai kommunikációra alkalmazva a politikus és az állampolgár közötti interakciókat a stratégiai kommunikáció egy formájának tekinthetjük, amelynek célja fenntartani a kapcsolatot a szavazókkal és elősegíteni a politikussal való elégedettségüket (Zhang–Seltzer, 2010; Seltzer–Zhang, 2011). Ugyanakkor a legtöbb politikus a választóinak csupán egy kis hányadát tudja közvetlenül elérni online, hiszen kevés szavazó követ politikusi Facebook-oldalakat (Nielsen–Vaccari, 2012), vagy olvass website-okat (Gibson–McAllister, 2011). A párbeszédes kapcsolat folyamatos fenntartása a kisszámú, feltehetően egyébként is az adott politikus szimpatizánsának tekinthető (Vissers, 2009) szavazói szegmenssel, aránytalanul sok forrást követel a politikustól. A forrásigény pedig egyébként is az egyik fő ok, ami miatt a politikus kerüli a szavazókkal való online interakciókat (Stromer-Galley, 2000). Éppen ezért az interaktivitás stratégiai használatát nehéz igazolni a párbeszéd elmélet alapján, különösen a kampány során, amikor is az egyik legfontosabb cél éppen a még el nem kötelezett és ingadozó szavazók elérése.

KÖZVETÍTETT ÜZENET – A POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ
KÉTLÉPCSŐS FOLYAMATA

Miért lehet mégis jelentősége a politikusok és választók közötti interakcióknak a közösségi médiában, ha adottnak vesszük, hogy a politikus célja a kampányban nem lehet más, mint hogy megválasszák? Jelen tanulmány által javasolt válasz erre a kérdésre, hogy azért, mert az interakció képes a politikus üzenetét a szélesebb nyilvánossághoz eljuttatni. A kommunikáció kétlépcsős modellje eredetileg a médiahatás magyarázataként jött létre és emellett érvelt, hogy a szélesebb közvéleményt leginkább a helyi véleményvezérek képesek befolyásolni. A tömegmédiá is ezeknek az erősebb politikai érdeklődéssel és figyelemmel rendelkező állampolgároknak a közvetítésén keresztül tud hatást gyakorolni a választók tömegeire (Lazarsfeld et al, 1944). Az elméletet később az online politikára is alkalmazták. Pippa Norris és John Curtice például emellett érvelt, hogy korai még pusztán az állampolgárok mérsékelt online politikai aktivitása miatt arról beszélni, hogy az internet csekély hatással bír a politikára. Kimutatták, hogy a szavazóknak azon kis szelete, akik követik a politikusok weboldalait valószínűbben beszélnek politikáról a kampány során más választókkal. Ez azt jelenti, hogy ezek a választók nagy valószínűséggel elősegítik a website-ról szerzett információk disszeminációját (Norris–Curtice, 2007). Korábbi munkámban én is azt találtam, hogy az online társalgások résztvevői között nagyobb arányban vannak véleményvezérek, mint a teljes társadalomban, akik az interneten szerzett tapasztalataikat saját környezetükben „kamatoztathatják” (Bene, 2014).

Ezek a kutatások azonban nem foglalkoztak a politikusok és szavazók közötti interakciókkal, mivel az információ-centrikus web 1.0 környezetben zajlottak: a szavazók egy csekély hányada információkhoz jutott a website-okról, amelyek ismerősökkel, barátokkal történő offline társalgaikon keresztül szélesebb körhöz is eljuthatott. A Facebookon azonban a politikus és a választó közötti interakció eredménye az, hogy az üzenet eljut a választó társas hálózatának tagjaihoz. Ez azt jelenti, hogy a politikus posztja a szélesebb nyilvánosságot az állampolgárok arra adott nyilvános reakcióin keresztül érheti el. Egyre több választó szerzi politikai információit a Facebookról, sok esetben aktívabb barátaikon, ismerőseiken keresztül, akik politikai tartalmakat lájkolnak, kommentálnak vagy éppen osztanak meg. Egy ily módon közvetített politikai üzenetnek nagyobb meggyőző ereje lehet, hiszen az üzenet (közvetítő) forrását személyesen ismerjük. Kutatók szerint egy forrás hitelessége három jellemzőtől függ: a forrás karakterétől, tudásától és a neki tulajdonított jószándéktól, azaz mennyire gondoljuk úgy, hogy az illető azt mondja, amit valójában gondol (Householder–LaMarre, 2014). Ebben az esetben az üzenet forrásának karaktere és tudása jól ismert az üzenetet fogadó számára, de még fontosabb, hogy kijelentése mögött kevésbé sejtenek mögöttes vagy személyes

érdeket, mint a politikus közvetlen kommunikációja esetében. Könnyebb elhinni, hogy a politikai üzenet forrása valóban azt mondja, osztja meg, kedveli, amit őszintén gondol. Természetesen azt sem szabad elfelejteni, hogy az észlelt hitelesség nem azonos mértékű minden ismerős esetében. A Facebook ismerősi körünk, amelynek része személyes offline kapcsolataink egy jelentős hányada, nem minden tagját észleljük ugyanolyan hiteles forrásnak, hiszen eltérő karaktert vagy tudásszintet kapcsolhatunk hozzájuk. Ugyanakkor a Facebook speciális algoritmusának köszönhetően a felhasználó elsősorban a legközelebbi barátai aktivitását látja a saját hírfolyamában.¹ Egy közelmúltbeli, 61 millió személyen elvégzett Facebook-kísérlet is azt mutatta, hogy erős kapcsolataink nyilvános Facebook-aktivitásának hatására a felhasználók politikai magatartása szignifikáns mértékben változik (Bond et al, 2012).

Tehát a megközelítés alapján a politikus célja oldalának közvetlen követői társadalmi hálózatának az elérése lehet, melyek tagjai között az ingadozó és el nem kötelezett szavazók is megtalálhatók. A politikus ezeket a szavazókat a saját ismerőseik közvetítésével érheti el, akik hitelességet is kölcsönözhetnek üzenetének. Tehát a Facebookon zajló hatékony politikai kommunikáció stratégiai céljává a követők kommunikációjára való hatásgyakorlás, interakció kialakítása, reakciók kiváltása válik.

REAKCIÓ ÉS INTERAKCIÓ A FACEBOOKON

De mit is jelent valójában az interakció a Facebookon? A közösségi médiában a hagyományos interakció-fogalmak nehezek alkalmazhatóak, ezeket ugyanis olyan kontextusban használták, ahol az interakció résztvevői és közönsége kötött. Ezzel szemben a Facebook-interakció résztvevői különböző közönségek előtt performálják önmagukat. A Facebookon a felhasználó elsősorban offline kapcsolataira alapozva (boyd–Elisson, 2008: 211.) létrehoz egy saját egonetworköt, amely lényegében az egyén perszonalizált kommunikációs kontextusává válik. Ez nyilvános kommunikációjának fix közönsége, tagjai az összes nyilvános megnyilvánulását láthatják és reagálhatnak ezekre. A kapcsolat fordítva is igaz: a felhasználó egonetworkjének tagjai kommunikációját láthatja és reagálhat ezekre.

Kutatók szerint a Facebookon zajló nyilvános aktivitást nagymértékben expresszív motivációk vezérik (Zhao et al, 2008; Rosenberg–Egbert, 2011 etc.). A cselekvések, reakciók és interakciók az önprezentáció, identitáskonstrukció- és alakítás eszközei (Zhou et al, 2008). A politikai aktivitásokat is jelentős részben expresszív motivációk irányítják (Svensson, 2011; Marichal, 2013). A Facebookon történő politikai aktivitások lehetőséget kínálnak arra, hogy a felhasználó kifejezze, performálja, alakítsa a politikai identitását az egonetworkje előtt (Svensson, 2011). Éppen ezért a követő reakciója a politikus posztjára nem

feltétlenül egy, szó szerinti értelemben vett reakció, hiszen az egyúttal akció is a saját egonetworkje előtt – korántsem egyértelmű, hogy a lájk, komment vagy megosztás formáját öltő reakció egyértelmű címzettje maga a politikus. Éppen ezért a Facebookon az akció és a reakció közötti határ elmosódik. Sokkal inkább egyfajta hálózatos interaktivitásról beszélhetünk, ahol egy eredeti akcióra (posztra) adott minden reakció egyúttal egy másik közönség előtt végbemenő akció, amely az eredeti interakciós szituációt fel is nyitja az újabb közönségek előtt, és ezáltal további akció-reakciókat generálhat. A politikus célja éppen ezért az eredeti interakciós szituáció minél nagyobb mértékű kitágítása lehet, amely egyúttal a széles láthatóságot is biztosíthatja számára.

Ezidáig azonban alig néhány kutatás vizsgálta az állampolgári reaktivitás kérdését a közösségi médiában. Larsson (2014) norvég pártvezetők Facebook-oldalain vizsgálta az állampolgári reakciókat a 2013-as kampány során és azt találta, hogy a kritikus és az köszönetnyilvánító jellegű tartalmak voltak a legnépszerűbbek. Bronstein az alkalmazott retorikai eszközöket és a rájuk kapott reakciókat vizsgálta a 2012-es elnökválasztás két elnökjelöltjének Facebook-oldalain, Gerodimos és Justinussen (2015) pedig szintén a 2012-es kampány során vizsgálták Obama Facebook-oldalát, de a retorikai tartalmak mellett figyelembe vették a posztok strukturális jellemzőit is (kép, videó stb.). A legnépszerűbb posztok azok voltak, amelyek tartalmaztak képeket az Obama-lányokról vagy a First Lady-ről, de az Obamáról készült képek is népszerűek voltak. Mindkét tanulmány arra jutott, hogy a retorikai eszközök (ethosz, pátosz, logosz) meglehetősen sikeresek voltak a reaktivitás szempontjából, de a legsikeresebbek a pátoszt, azaz érzelmi eszközöket alkalmazó posztok voltak.

E néhány komoly hozzáadott értékkel rendelkező tanulmány ellenére a terület még mindig nagyrészt feltáratlan. Jelen tanulmány célja egy korábban még nem vizsgált kontextusban felfedni a követők reakcióira hatást gyakorló faktorokat. Ehhez megvizsgáltam a posztok strukturális jellemzőit, érzelmi tónusát, karakterét és orientációját. Jelen kutatás jóval nagyobb empirikus anyagra terjed ki, mint a korábbi kutatások, hiszen míg azok a legjobb esetben is 10-nél kevesebb politikus oldalán vizsgálták a követők aktivitását, addig az itt vizsgált adatbázis 183 képviselő 7048 Facebook-posztját tartalmazza.

MÓDSZER ÉS HIPOTÉZISEK

A vizsgált adatok a 2014-es országgyűlési választások kampányából származnak.² A kampány azért jelent alkalmas vizsgálati terepet, mert ilyenkor mind a szavazók, mind a politikusok aktívabbak, így jól elemezhető, hogy a nagyszámú felkínált tartalomtípus közül, melyekre rezonálnak leginkább a választók. A magyar választási kampányban a Facebook fontos szerepet tölt be: a már fentebb idézett közelmúltbeli összehasonlító kutatás szerint a magyar kam-

pánymenedzserek 12 európai ország közül a második legmagasabb értéket adták a közvetlen és új kommunikációs eszközöknek (Štětka et al, 2014)³. 4,6 millió magyar felhasználója van a Facebooknak, ezért a magyar Facebook-penetráció meglehetősen nagyoknak mondható.

Az elemzés egysége a jelölt által megosztott Facebook-poszt. Minden körzetből kiválasztottam a három legtöbb szavazatot kapott jelöltet és közülük a Facebook-oldallal rendelkező politikusok kerültek be az adatbázisba.⁴ A kiválasztott jelöltek a kampány utolsó két hetében (március 23-tól a szavazókörök április 6-i lezárásáig) megosztott összes posztját kódoltam. Ez összesen 184 jelölt⁵ 7294 Facebook-posztját jelenti, amiből az adattisztítás után 183 jelölt 7048 Facebook-posztja maradt meg.⁶ Az adatfelvételt a cikk szerzője egyedül végezte.⁷ A független változók az egyes posztok elemei voltak, míg a függő változók az ezekre kapott reakciók. A függő változók „count”⁸ és „túlszórt”⁹ jellege miatt negatív binomiális regresszió-elemzést alkalmaztam.

FÜGGŐ VÁLTOZÓK

Like: A legegyszerűbb reakcióforma, amely mindössze egyetlen kattintást igényel. Nem teljesen világos, hogy mit is jelent pontosan a „lájkolás”, de talán nem járunk messze az igazságtól, ha úgy értelmezzük, mint egyfajta egyetértés a poszt tartalmával. A felhasználó „lájkolását” egonetworkjének tagjai a hírfolyamban vagy a „Percről-percre” sávban¹⁰ láthatják. A politikus szempontjából a „lájk” legfontosabb értéke, hogy az üzenetet a standardizált egyetértés jelzésén túlmenően egyéni hozzájárulás nélkül továbbítja a követő – a közvetítő reakció tehát nem torzítja az eredeti üzenetet. Alapvetően azonban egyszerű interakcióformát jelent, már ha feltételezzük, hogy a lájkot ritkán vonják vissza és aztán újítják meg. A lájk nem nyit új interakciós csatornát, de szélesíti a meglévőt, azáltal, hogy láthatóságát és reagálhatóságát kiterjeszti az oldalt nem követők számára is.

Komment: Nagyobb mértékű önmegjelenítést tesz lehetővé a felhasználó számára. A poszt alatt a felhasználó kifejezheti véleményét annak tartalmáról, szerzőjéről vagy éppen a többi felhasználóról és azok véleményéről. A kommentelés szintén látható lehet a felhasználó egonetworkjének tagjai számára azok hírfolyamában, vagy „Percről percre” sávjában, tehát a lájkhoz hasonlóan a komment is láthatóvá és reagálhatóvá teszi a posztot az oldalt nem követőknek. Bár a kommentelés sem nyit új interakciós csatornát az eredeti poszton kívül, azon belül viszont annál inkább: a poszt alatti komment is kommentálható valamint lájkolható az elért közönség számára, beleértve a felhasználó saját ismerőseit is. Az információ disszemináció szempontjából a komment funkció nagy értéke, hogy ismétlődően is használható, azaz a felhasználó egy poszt alatt több kommentet is elhelyezhet. Minden egyes komment növeli a

poszt láthatóságának esélyét, ezért a poszt alatti éles vita a felhasználók között ebből a szempontból hasznos lehet. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy a komment nem neutrális közvetítő, a felhasználó saját véleményét fejt ki, amely a poszt tartalmával együtt szintén látható lehet ismerősei számára. A politikusok képesek törölni kommenteket vagy akár kitiltani felhasználókat az oldalukról, de ez további forrásokat igényelne a részükről és káros következményekkel is járhat. A komment törlése vagy a kitiltás miatti frusztráció a szerzőt még durvább tartalmú kommentekre ösztönözheti, vagy saját oldalán adhat véleményének még keményebben hangot.

Megosztás: A tartalom megosztása új interakciós csatornát nyit a poszt számára a felhasználó saját egonetworkjében. A megosztott tartalom egy új helyen és egy új közönség előtt válik lájkolhatóvá, kommentelhetővé és megoszthatóvá. Ráadásul, lekapcsolva a posztot eredeti, széles ismeretlen közösség számára is látható kontextusáról, az egonetwork tagjai a poszttal interaktálva egy ismerősebb közegben fejthetik ki véleményüket, mivel az csak a saját és a megosztó egonetworkje számára lesz közvetlenül látható. A megosztás a viralitás legfontosabb eszköze: új interakciós csatorna megnyitásával az üzenet nem csak a közvetlenül reagáló felhasználók egonetworkjének lesz látható, hanem a megosztási láncolaton keresztül sokkal nagyobb elérésre is szert tehet. Ugyanakkor, a kommenthez hasonlóan a megosztás sem kifejezetten neutrális közvetítő eszköz. Bár a megosztáson keresztül az üzenetet neutrálisan is lehet továbbítani, az új interakciós csatorna úgy is megnyitható, hogy ahhoz a felhasználó már hozzáfűzi saját véleményét, egyfajta alaphangot adva az üzenet tartalmához. Bár a megosztás technikailag megismételhető reakcióforma, feltételezhetjük, hogy ez ritkán következik be. Bár mobilizációs célból lehet értelme egy tartalom többszöri megosztásának, ezt szükségtelenné teszi, hogy a politikusok feltételezhetően elegendő megosztható tartalmat biztosítsanak a kampány során.

FÜGGETLEN VÁLTOZÓK

Az adott poszt egyes elemei képezik az elemzés független változóit. Ezeket az elemeket öt kategóriába soroltam: strukturális elemek, érzelmi tónus, karakter, orientáció, barát–ellenség. Ennek az operacionalizálásnak az újdonsága, hogy a posztot nem erőlteti bele kizárólagos kategóriákba. Minden egyes változót a poszt potenciális elemének tekint. A posztot aszerint kódoljuk, hogy ezen elemek közül melyeket tartalmazza. Tehát egyik elem sem zár ki egyetlen másik elemet sem. Ezért egy poszt az érzelmi tónusa alapján kódolható egyszerre pozitívnak és negatívnak, ha egyszerre tartalmaz kritikát egy ellenféllel szemben és számol be egyúttal a közvéteendő jelölt sikeréről. A szöveges tartalmak mellett a képeket és a 3 percnél rövidebb videókat is kódoltam.

Strukturális elemek: A posztnak már a megjelenési formája is hatással lehet az arra kapott reakciókra. A posztokat az alapján kódoltam, hogy tartalmaz-e szöveget, képet, videót, mémet¹¹ vagy emoticont. Azt is rögzítettem, hogy az adott tartalom megosztott tartalom-e és ha igen, akkor külső forrásból (médi-um, honlap stb.) vagy Facebookon már más felhasználó által megosztott és a politikus által csak tovább osztott tartalomról van-e szó. A Facebook erős vizuális lehetőségei miatt azt feltételezem, hogy a képek több lájkot és megosztást generálnak, de mivel a szubsztantív érvek és információk leghatékonyabban szöveges formában közölhetőek, arra is számítok, hogy a szöveget tartalmazó posztok több kommentet kapnak. A szöveges és vizuális tartalmat ötvöző mém illeszkedni látszik a közösségi média kommunikációs természetéhez (rövid üzenet, vizuális elemmel), ezért arra is számítok, hogy ezeket a posztokat nagyobb arányban osztják meg a követők.

H1.1: A képpel rendelkező posztok több¹² lájkot és megosztást kapnak.

H1.2: Szöveggel rendelkező posztok több kommentet kapnak.

H1.3: Mémek több megosztást kapnak.

Érzelmi tónus: Több tanulmány is felhívta a figyelmet az érzelmeket tartalmazó üzenetek népszerűségére és dominanciájára a közösségi médiában. A 2012-es elnökválasztási kampányban mind Romney, mind Obama főként érzelmetelített, elsősorban pozitív üzenetekkel operált (Bronstein, 2013). Ez nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy más tanulmányok is azt találták, hogy az érzelmmel fűtött üzenetek terjednek a leggyorsabban a közösségi médiában (Berger–Milkman, 2010; Stieglitz–Dang Xuan, 2013). Az egyes posztokat az érzelmi elemei szerint kódoltam pozitívnak és/vagy negatívnak. Pozitív tónust kódoltam, ha a poszt tartalmazott dicséretet, büszkeséget, sikerről való beszámolást, vagy valaminek az átadását, felavatását. Negatív tónust kódoltam, ha a poszt tartalmazott kritikát, támadást, sajnálkozást. Az érzelmi tónust csak politikai tartalmak,¹³ megnyilatkozások esetében kódoltam, a nem politikai (perszonalizált) tartalmak esetében figyelmen kívül hagytam. A korábbi kutatások alapján arra számítottam, hogy az érzelmi elemeket tartalmazó bejegyzések több reakciót váltanak ki a követőkből. Bár az eddigi vizsgálatok elsősorban a pozitív tartalmak virális potenciálját hangsúlyozták, a politika konfliktusos természete miatt a negativitás reakciógeneráló szerepét is feltételezem.

H2: Az érzelmetelített posztok több reakciót kapnak.

Karakter elemek

- Információ: Az információközlés a web 1.0 politikai kommunikációjának standard formája (lásd: Taylor–Kent, 2004), de újabb kutatások szerint ez maradt a domináns a web 2.0 környezetben is (Lilleker–Koc–Michalska, 2013; Merkovity, 2014). Jelen kutatás akkor rögzítette a posztot mint amely tartalmaz információközlő elemet, ha a következő elemek bármelyikét tar-

talmazta: a jelölt kampánytevékenységéről vagy megnyilatkozásáról szóló *beszámoló*; a jelölt saját *véleménye*;¹⁴ ígéret; *korábbi teljesítményről* való tájékoztatás; általános információ, amely nem közvetlenül a jelölt személyéhez kapcsolódik; tájékoztatás *leendő eseményről*, az azon való részvételre való felszólítás nélkül. Mindegyik felsorolt elemet önállóan is rögzítettem mint az információközlő elem alkategóriái, és külön modellben mindegyik függő változó esetében elemeztem is őket. Mivel az információközlés nem illeszkedik a web 2.0 és azon belül a Facebook interaktív természetéhez, azt feltételezem, hogy az információelemet tartalmazó posztokra kevesebb reakció érkezik, különösen a lájkok és megosztások tekintetében. Ha az alkategóriákat is figyelembe vesszük, akkor viszont a véleményelemek tekintetében azt várom, hogy több reakciót, különösen több kommentet és megosztást váltanak ki az ilyen tartalmak, hiszen a véleménytartalom lehetőséget ad a követőnek saját politikai véleményének kifejtésére, ezáltal politikai énje és identitása ismerősei előtt történő performálására.

- Mobilizáció: Ez az elem az online politikai kommunikáció közösség-szervező aspektusához kapcsolható. Akkor beszélhetünk a mobilizációs elem jelenlétéről, ha a jelölt a követőit offline aktivitásra buzdítja. Mobilizációként kódoltam, ha a poszt tartalmazta a következők valamelyikét: szavazásra buzdítás, offline eseményen való részvételre buzdítás, kampányanyag megosztása. Ezeket az elemeket külön is rögzítettem, hogy a specifikáltabb modellben külön is vizsgálhassam a hatásukat. Az ilyen jellegű tartalmak az online politikai kommunikáció egy olyan aspektusához kapcsolódnak, amely nem annyira illeszkedik a közösségi média természetéhez, hiszen kötött közönségben gondolkodik, a közvetlen követőit akarja megszólítani. Feltételezem, hogy az ilyen jellegű posztokra nehéz az állampolgárnak rá kapcsolódnia, ezért kevesebb reakciót váltanak ki a követőkből.
- Elköteleződés (engagement): A Facebook-aktivitásra való felszólítást külön kategóriaként rögzítettem. Ebben az esetben a jelölt arra kéri a követőit, hogy lájkolják, kommentálják vagy osszák meg a posztját. A politikus a követőire nem kötött közösségként gondol, amelyet szervezni, mobilizálni kell, hanem mint erőforrás, amelyet kiterjesztheti az üzenet hatókörét. Elköteleződés elemet rögzítettem egy posztban, ha tartalmazott lájkolásra, kommentelésre¹⁵ vagy megosztásra történő felhívást, valamint direkt – tehát nem költői – kérdést a követőkhoz. Ezeket az elemeket alkategóriaként külön is rögzítettem és a specifikus modellben elemeztem. Azt feltételezem, hogy az ilyen jellegű felhívás sikeres és több reakciót eredményez az adott poszt alatt, különösen abban a kategóriában, amelyre a felhívás vonatkozik.
- Perszonalizáció: A közösségi oldalak egyik legfontosabb jellemzője, hogy a figyelmet a jelöltre irányíthatja a pártja helyett (Enli–Skogerbo, 2013). Ráadásul, a követett politikus posztja a felhasználó számára a hírfolyamban az ismerősök hétköznapi tartalmai között tűnik fel. A politikusnak ezért a figye-

- lemért és a reakciókért elsősorban nem más politikai tartalmakkal kell megküzdenie, hanem a felhasználó személyes kapcsolatainak mindennapi életéből származó élménymorzszákkal. Ez a „verseny” arra ösztönözheti a politikusokat, hogy sokkal inkább hétköznapi emberként, mint politikusként prezentálják magukat. A politikus személye és személyisége kerül az előtérbe. Merkovity Norbert vizsgálatából azonban az derült ki, hogy a magyar parlamenti képviselők Facebook-aktivitásában a perszonalizált tartalmak mindössze a posztok 4%-ban jelentek meg (Merkovity, 2014). Egy posztot akkor kódoltam perszonalizáltként, ha a következő elemek valamelyikét tartalmazta: a jelölt családtagjainak megjelenítése; a jelölt személyes érdeklődésének (sport, zene stb.) megjelenítése; a jelölt politikán kívüli személyéről szóló tartalom; helyi patrióta érzület kifejezése. A specifikált modellben különbséget tettem a családdal kapcsolatos tartalom és az egyéb perszonalizált tartalom között. A fentiekben kifejtett tényezők miatt azt feltételezem, hogy a perszonalizált tartalmak több aktivitást, különösen több lájkot váltanak ki a követőkől.
- Humor: A humor, mint a közösségi médiában használható politikai kommunikációs eszköz, eddig kevesebb figyelmet kapott. Mivel a Facebook elsődlegesen a kikapcsolódás és szórakozás terepe (lásd: Papacharissi–Mendelson, 2011), okkal feltételezhetjük, hogy itt a humornak komoly interaktív értéke van. A humoros tartalmak könnyű kapcsolódási lehetőséget kínálnak a felhasználó számára és a benyomáskezelés (impression management) szempontjából sem rejt kockázatokat, sőt viccesnek lenni általában egy pozitív jellemzőnek számít. A humor operacionalizálása persze nem egyszerű feladat, de feltételezhetjük, hogy egy magyar politikai kontextusban járatos kódoló képes azonosítani azokat a tartalmakat, amelyeket közlője humorosnak szánt. Csak a tiszta, explicit humoros szándékot kódoltam, a diszkrét iróniát vagy gúnyos megjegyzést nem rögzítettem. Ez a fajta rigiditás minimálisra szűkíti annak esélyét, hogy nem humorosnak szánt tartalmat rögzítsek humorosként, míg növeli annak esélyét, hogy bizonyos humorosnak szánt megjegyzéseket figyelmen kívül hagyjak. A fentiek alapján feltételezem, hogy a humor több reakciót vált ki a követőkől, elsősorban a lájkok és megosztások szintjén.

H3.1: Információközlő posztok kevesebb reakciót kapnak, különösen a lájkok és a megosztások tekintetében.

H3.2 Perszonalizált posztok több reakciót kapnak, különösen a lájkok tekintetében.

H3.3 Mobilizációs elemet tartalmazó posztok kevesebb reakciót kapnak.

H3.4 Elköteleződés elemet tartalmazó posztok több reakciót kapnak.

H3.5: Humoros tartalmak több reakciót kapnak, különösen a lájkok és megosztások tekintetében.

Orientáció változók: Fontos lehet az is, hogy az adott poszt helyi és/vagy országos orientációjú-e, hiszen az egyéni választókerületi képviselők esetében a követők eltérően reagálhatnak a helyi és az országos ügyeket tárgyaló bejegyzésekre. Egy poszt természetesen foglalkozhat egyszerre országos és helyi témával is, ilyenkor mindkét elem jelenlétét rögzítettem. Kampányanyagok megosztása esetén az országos kampány anyagait országos orientációként, helyi kampányanyagok esetében helyi orientációt rögzítettem. Mivel a magyar politikai kontextusban a választás erősen nemzeti fókuszú az egyéni kerületek nagyobb jelentősége ellenére is, ezért azt várom, hogy a nemzeti fókuszú posztok váltanak ki több reakciót.

H4: A nemzeti fókuszú posztok több reakciót kapnak.

Barát és ellenség: Legkésőbb Carl Schmitt óta tudjuk, hogy a politika lényege a barát és az ellenség megkülönböztetése (Schmitt, 2002: 21.). A kampányban is fontos, hogy egy politikus kiket jelenít meg maga körül, hogyan pozicionálja magát, kiket nevez barátjának és ellenségének. Újabb szereplők feltűnése a jelölt mellett, illetve vele szemben, a választó számára is segít elhelyezni őt a politikai térben. Természetesen szereplők bevonását – akár pozitív, akár negatív értelemben – a kampányába azért kezdeményezi a jelölt, mert ettől támogatásának növelését várja. Azokban a posztokban rögzítettem a „barát” elemet, amelyben a jelölt együtt mutatkozott egy megnevezett támogatójával, vagy egy másik szereplő nyilvánosan támogatásáról biztosította őt. Az „ellenség” elemet akkor rögzítettem, amikor a jelölt egy nyíltan megnevezett szereplőt kritizál vagy támad. Mindkét esetben rögzítettem, hogy az adott barát vagy ellenség országos vagy helyi szereplő volt-e. Feltételezem, hogy azok a posztok, amelyekben barát vagy ellenség feltűnik, több reakciót kapnak.

H5: Azok a posztok, amelyekben megjelenik barát vagy ellenség több reakciót kapnak.

Kontroll változók: Az eredményeket négy változóval kontrolláltam. A Facebook fizetős szolgáltatásként felkínálja, hogy egy adott tartalom „kiemelt”-ként nagyobb eséllyel jelenjen meg a követők hírfolyamában – ezáltal nagyobb eséllyel váltson ki reakciókat. Szerencsére a Facebook jelzi, ha egy tartalom „kiemelt” ezért ezt kontrollváltozóként be tudtam vonni az elemzésbe.¹⁶ A második kontrollváltozó a poszt napján közzétett bejegyzések száma. Feltételezem, hogy minél több posztot tesz közzé egy jelölt egy adott napon, annál kevesebb reakciót kap egy adott poszt a követőktől. A harmadik kontrollváltozó a bejegyzés időpontja napban kifejezve, ahol a vizsgálati időszak első napján közzétett bejegyzéseket jelöltem 1-es értékkel, a választás napján közzétett bejegyzéseket pedig 15-ös értékkel. Azt feltételezem, hogy a választáshoz közeledve a választók is egyre aktívabbak lesznek, így egy későbbi poszt több reakciót tud kiváltani, mint egy korábbi. A negyedik kontroll változó egy politikus-szintű

1. táblázat. Negatív binomiális regresszió-becslések a jelöltek követőinek Facebook reaktivitására.

	Lájk			Komment			Megosztás		
Struktúra									
Szöveg	1,437 (0,088) ^{***}	1,397 (0,081) ^{***}	1,708 (0,125) ^{***}	1,681 (0,112) ^{***}	1,385 (0,124) ^{***}	1,418 (0,126) ^{***}			
Kép	1,568 (0,089) ^{***}	1,526 (0,095) ^{***}	1,102 (0,095)	1,137 (0,119)	1,037 (0,107)	1,078 (0,121)			
Videó	1,117 (0,086)	1,116 (0,090)	0,902 (0,091)	0,912 (0,109)	1,765 (0,298) ^{***}	1,774 (0,294) ^{***}			
Mém	1,694 (0,153) ^{***}	1,670 (0,146) ^{***}	1,333 (0,168) [*]	1,196 (0,148)	1,978 (0,340) ^{***}	1,882 (0,315) ^{***}			
Megosztás	0,939 (0,055)		0,909 (0,072)						
Facebookon belüli külső forrásból		0,932 (0,069)		0,876 (0,081)					
Emotikon	1,098 (0,076)	0,967 (0,062)	1,241 (0,104) [*]	1,279 (0,111) ^{**}	1,072 (0,115)	1,102 (0,119)			
Tónus		1,104 (0,078)			1,294 (0,142) [*]	1,294 (0,142) [*]			
Pozitív	1,074 (0,064)	1,043 (0,056)	1,048 (0,087)	0,981 (0,079)	1,106 (0,116)	1,185 (0,132)			
Negatív	0,915 (0,046) [#]	0,948 (0,049)	1,740 (0,134) ^{***}	1,531 (0,138) ^{***}	2,269 (0,203) ^{***}	1,927 (0,184) ^{***}			
Karakter									
Információ	0,997 (0,048)		0,863 (0,061) [*]		0,867 (0,081)	0,663 (0,072) ^{***}			
beszámoló		1,142 (0,082) [#]		0,782 (0,073) ^{***}		1,171 (0,118)			
vélemény		0,935 (0,050)		1,103 (0,108)		1,382 (0,282)			
ígéret		0,767 (0,087) [*]		0,609 (0,107) ^{**}		0,701 (0,109) [*]			
teljesítmény		1,236 (0,134) [*]		1,311 (0,254)		0,830 (0,755) [*]			
általános info		0,954 (0,058)		0,987 (0,093)		1,120 (0,137)			
jövőbeli esemény		0,790 (0,070) ^{**}		0,703 (0,096) [*]		2,100 (0,355) ^{***}			
Elköteleződés	0,943 (0,091)		1,179 (0,157)			1,410 (0,344)			
lajkolásra buzdítás		2,632 (0,419) ^{***}		2,387 (0,675) ^{**}		2,462 (0,515) ^{***}			
megosztás kérése		0,788 (0,099) [#]		0,750 (0,126) [#]		0,769 (0,179)			
kérdés		0,983 (0,166)		2,288 (0,431) ^{***}		1,785 (0,161) ^{***}			
Mobilizáció	0,894 (0,046) [*]		0,949 (0,068)			1,275 (0,103) ^{**}			
szavazásra buzdítás		1,083 (0,055)		1,159 (0,082) [*]					

offline eseményre	0,777 (0,057) ^{***}	0,616 (0,059) ^{***}	0,912 (0,097)
kampány anyag	0,934 (0,066)	0,928 (0,079)	1,509 (0,162) ^{***}
Personalizált	1,429 (0,105) ^{***}	1,590 (0,218) ^{***}	0,814 (0,116)
család	1,758 (0,164) ^{***}	2,055 (0,362) ^{***}	0,798 (0,156)
egyéb personalizált	1,183 (0,100) [*]	1,058 (0,157)	0,847 (0,173)
Humor	1,016 (0,136)	1,093 (0,183)	1,381 (0,354)
Orientáció			
Körzet	1,007 (0,068)	0,921 (0,083)	1,008 (0,096)
Országos	0,978 (0,050)	0,939 (0,068)	0,885 (0,079)
Barát	0,990 (0,062)	0,948 (0,072)	0,979 (0,093)
körzetből	0,837 (0,106)	0,968 (0,142)	0,806 (0,124)
országos szintről	1,084 (0,058)	1,045 (0,085)	1,136 (0,101)
Ellenség	1,124 (0,091)	1,689 (0,180) ^{***}	1,410 (0,190) [*]
körzetből	1,201 (0,106) [*]	1,877 (0,209) ^{***}	1,580 (0,231) ^{**}
országos szintről	1,064 (0,129)	1,207 (0,194)	1,118 (0,245)
Kontroll változók			
Posztok száma	0,956 (0,006) ^{***}	0,945 (0,008) ^{***}	0,958 (0,009) ^{***}
Közvetétel napja	1,022 (0,004) ^{***}	1,021 (0,007) ^{***}	0,988 (0,010)
Kiemelt tartalom	1,454 (0,145) ^{***}	1,519 (0,163) ^{***}	1,777 (0,252) ^{***}
Aktivitás érték	1,146 (0,009) ^{***}	1,126 (0,009) ^{***}	1,113 (0,008) ^{***}
Intercept	2,897 (0,129) ^{***}	0,021 (0,177)	1,406 (0,177) ^{***}
Theta	1,402 (0,023)	1,442 (0,024)	0,474 (0,001)
McFadden Pseudo R ²	0,104	0,105	0,061
χ ²	12549,54 ^{***}	4503,63 ^{***}	2800,88 ^{***}
Obs,	7048	7048	5682 ¹⁸

Megjegyzés: A cellában szereplő értékek ún. incidenciahányadosok (incidence rate ratio). A zárójelben a standard hiba látható. A posztok száma (terjedelem: 1–46), a közvetétel napja (terjedelem: 1–15) és az aktivitás érték (terjedelem: 0,04–71,02) magas mérési szintű változók. Minden más független változó dummy. A standard hibát politikusok szerint klasztereztem.

[#]p < ,10; ^{*}p < ,05; ^{**}p < ,01; ^{***}p < ,001-

változó, amelynek célja az adott politikus Facebook-népszerűségének kontrollálása. A legjobb mérőszám ennek kontrollálására a követők száma lenne, de a kutatás retrospektív jellege miatt ez az adat nem elérhető a kutatás időpontjában. Ennek pótlására egy súlyozott követői aktivitás-értéket rendeltem minden politikushoz, amely átlagolta az adott időszakban az oldalán zajló összes követői aktivitást (lájk, komment, megosztás), oly módon súlyozva, hogy mindegyik függő változó ugyanolyan mértékben számíton.¹⁷

EREDMÉNYEK

Az 1. táblázat mutatja a negatív binomiális regresszió-elemzés eredményeit. Az első két oszlop tartalmazza a követők lájkolásának regresszió modelljeit, ezt követik a kommentelés, majd a megosztások modelljei. Mindegyik függő változóhoz két modell tartozik. Az első modellek tartalmazzák az általános, átfogó változókat, míg a második modellek a specifikusabb változókat. Ezért míg az első modellek jelzik az általános tendenciát, a második modellek egy részletesebb képet bontanak ki. Az interpretáció megkönnyítése érdekében az incidenciahányadosokat (incidence rate ratio – IRR) jelöltem a táblázat celláiban. Az 1-nél nagyobb IRR-értékek azt jelentik, hogy a független változó által megtestesített elem nagyobb valószínűséggel váltja ki a függő változó által mért reakciót, míg az 1-nél kisebb érték azt mutatja, hogy kisebb a reakció valószínűsége a független változó jelenlétekor.

Az első szembevetendő eredmény, hogy a posztok megjelenési formájának, „kinézetének” meglehetősen nagy magyarázó ereje van mindegyik modellben. Míg a közösségi médiát gyakran olyan terepként írjuk le, amelyben a vizuális kommunikáció egyre fontosabbá válik (pl.: Uimonen, 2013), ezek az eredmények azt mutatják, hogy a textualitás központi jelentőségű maradt – legalábbis a politika kontextusában. A szövegeket tartalmazó posztok mindegyik reakciótípus esetében szignifikánsan nagyobb valószínűséggel váltottak ki aktivitást. A kép jelenléte azonban csak a lájkszerzés valószínűségét növelte. A videót tartalmazó posztokat szignifikánsan nagyobb mértékben osztják meg a követők, a lájkolásra és a kommentelésre azonban nincsen hatása. A mémeket tartalmazó posztok azonban sok reakciót váltanak ki a követőkből, és a megosztás-modellben látható magas IRR-érték azt mutatja, hogy a mémek erős virális karakterrel bírnak.

Bár a közösségi média központi eleme a megosztás, az eredmények azt mutatják, hogy a megosztott tartalmak nem igazán vonzottak reakciókat a lájkok és kommentek tekintetében. A külső forrásból megosztott tartalmak azonban gyakran továbbosztódtak. Érdekes módon az emotikon használata szignifikánsan növelte a poszt kommentelésének esélyét. Fontos megjegyezni, hogy a használt emotikonok szinte kizárólag pozitívak voltak, mindössze 4 esetben

használtak a jelöltek negatív emotikont. Az emotikon használata miatt a követők talán személyesebbnek érzékelik a kommunikációt és ez csökkenti a jelölttől érzett társadalmi távolságot. A közelség tapasztalata arra ösztönözheti a követőt, hogy közvetlenebb interakcióba lépjen a jelölttel.

Meglepő eredmény, hogy az érzelmi tónus kapcsán azt látjuk, hogy a posztokban megjelenő pozitív érzelmeknek nincsen szignifikáns hatása egyik függő változóra sem. Ezzel szemben a negativitás kulcsfontosságúnak tűnik a Facebookon zajló politikai kommunikáció esetében. Bár a negatív tónusú posztokat kevésbé valószínű, hogy lájkolják a követők, sokkal inkább kommentálják és még jellemzőbb, hogy meg is osztják személyes ismerőseikkel. Ez az eredmény azt mutatja, hogy a negatív tartalmak késztetik arra a követőket, hogy kifejezzék magukat és a véleményüket a saját ismerőseik és az oldal egyéb követői előtt. A negatív tartalmak sokkal inkább aktivizálják őket, mint a pozitív vagy neutrális tartalmak. Ez azt is jelenti, hogy a negatív politikai tartalmak sokkal jobban felhasználhatóak politikai énjük személyes hálózatuk előtti kifejezésére, performálására.

A poszt karakterének hatását vizsgálva a kép már jóval összetettebb. Az már elsőre látszik, hogy a legnépszerűbb poszt-elem, az információközlés, nem igazán segíti elő az interakciót a követőkkel, ráadásul a kommentek esetében még szignifikáns mértékű negatív kapcsolatot is találunk. A második modell alaposabb vizsgálata azonban azt is mutatja, hogy ez az elem meglehetősen heterogén és számos fontos különbség figyelhető meg az alkategóriák között. Az világosan látszik, hogy az egyszerű beszámolók a jelölt tevékenységéről szignifikánsan kevesebb kommentet és megosztást kapnak, bár a lájkolás esetében némi pozitív összefüggés fennáll. Ez az eredmény azzal magyarázható, hogy egy puszta beszámoló nehezen használható fel önmagunk kifejezésére és performálására egonetworkünk tagjai előtt. Szimpátiánk egyszerű jelzésére azonban alkalmas lehet. Hasonló okokkal magyarázható, hogy a jövődő eseményekről tudósító posztok sem túlságosan vonzóak a követői reaktivitás számára. Érdekes módon a saját vélemény posztokban való feltűnésének nincsen hatása egyik függő változóra sem, ami szembe megy az előzetes várakozásaimmal.

Az elköteleződés-elem csak a megosztás-modellben volt szignifikáns, azonban itt a második modelleket érdemes tüzetesebben megvizsgálni. Ebből kiderül, hogy a követők meglehetősen „szófogadóak” és teljesítik a jelölt kéréseit. Amikor a jelölt Facebook-aktivitásra kéri követőit, a felhívást tartalmazó posztot nagyobb valószínűséggel lájkolják vagy osztják meg, vagy éppen válszolnak a jelölt kérdésére. A stratégia nyilvánvaló sikeressége ellenére a jelöltek csak ritkán éltek az explicit felhívás eszközével: a 7048 posztból mindössze 213 poszt tartalmazott ilyen kérést.

A mobilizáció-elem kapcsán ismét árnyaltabb a kép. Általában az offline mobilizációs elemeket tartalmazó posztokat kisebb valószínűséggel lájkolják,

de nagyobb valószínűséggel osztják meg a követők. A második modellek azonban felfednek néhány további aspektust. Az látható, hogy az offline eseményeken való részvétellel ösztönző posztok nem igazán népszerűek. Ugyanakkor a szavazásra buzdító posztok nagyobb valószínűséggel váltanak ki reakciókat és a pozitív kapcsolat egyedül a lájkok kapcsán nem szignifikáns. Ugyanakkor a követők nem csak az explicit szavazásra való felhívásokat osztják meg gyakrabban, hanem a kampányanyagokat is. Ez azt jelenti, hogy számos követő aktívan részt vesz a kampányban és személyes hálózatában is igyekszik terjeszteni a mobilizációs tartalmakat. Az eredményből talán az a következtetés is megkövethető, hogy az állampolgárok számára a kampány sokkal inkább a választásról, mint a direkt részvételről szól.

A kampány ugyanakkor nem kizárólag a „kemény” politikáról szól. A politikusok néha megpróbálják az „emberibb arcukat” mutatni a választók felé és a politikán kívüli énjüket is láthatóvá teszik. Meglepő módon – bár Merkovity idézett eredményével egybevetően – ezt meglehetősen ritkán fordult elő (266 poszt a 7048-ból), annak ellenére, hogy posztjaik az ismerősök mindennapi történései által dominált hírfolyamban tűntek fel. Mindazonáltal ezek a posztok kifejezetten népszerűek voltak a követők között, legalábbis a lájkok és kommentek tekintetében – és ez különösen a jelölt családjáról szóló tartalmak esetében igaz. A megosztás esetében nem beszélhetünk szignifikáns kapcsolatról, de az IRR-értékből látható, hogy ezeket a posztokat a követők kevésbé osztották meg. Ez azt jelentheti, hogy a választók valóban kedvelik a személyes jellegű bejegyzéseket és talán közelebb is hozza hozzájuk a jelöltet, de az ilyen tartalmakat nehezen lehet felhasználni a politikai énjük saját egonetwork előtti kifejezésére.

Az 1. táblázat azt mutatja, hogy sem a humor, sem pedig a poszt orientációjának nem volt szignifikáns hatása a reaktivitásra. Az IRR-értékekből látszik, hogy a humorosnak szánt posztokat nagyobb valószínűséggel lájkolták, kommentelték és osztották meg, de a kapcsolat sehol sem volt szignifikáns. Ez jelentheti a humor virális karakterére vonatkozó hipotézisem téves voltát. Ugyanakkor egy alternatív magyarázat is megkövethető: a humor céljából közzétett posztok egy jelentős része valójában nem volt túlságosan vicces.¹⁹ Ez azt is jelenti, hogy mégiscsak valamilyen módon a posztok humorosságának fokát kellene megragadni, de az világosan látszik, hogy erre az itt alkalmazott kvantitatív módszer nem alkalmas. Mindazonáltal meg kell jegyezni, hogy a magyar képviselőjelöltek nem is igazán törekedtek a humor alkalmazására: mindössze 168 posztban azonosítottam humoros szándékot.

A posztokban megjelenő barát és ellenség reakciókra gyakorolt hatását vizsgálva azt találjuk, hogy csak a választókörzeti ellenség megjelenésének van szignifikáns hatása, az viszont mind a három reakcióforma valószínűségét növeli. Az nem meglepő, hogy az azonosítható ellenséget felmutató posztok több reakciót váltanak ki, hiszen ilyenkor az egyébként is reakciógerjesztő

negativitás még arcot is kap. Ugyanakkor a magyar politikusok negatív kampányai meglehetősen ritkán irányulnak személyesen azonosítható ellenségre, sokkal jellemzőbb a személytelen vagy szervezetekre irányuló negativitás használata (lásd: Nábelek, 2014). Az azonban különösen érdekes, hogy csak a körzeti ellenségnek van reakciónövelő hatása, az országosnak viszont nincsen – különösen annak fényében, hogy általában véve a körzeti orientációra nem váltott ki különösebb aktivitást a követőkből. A negativitás arcot kapva és a mindennapi tapasztalathoz közel hozva tehát olyan erős ingert jelenthet, hogy még a negativitás kontrollálása mellett is reakcióra készíti a követőket.

Végezetül ki kell térni arra is, hogy a kontrollváltók majdnem minden esetben szignifikánsan hatnak a függő változókra. Tisztán látszik, hogy az egy posztra jutó reaktivitás szempontjából a jelölt nagyobb napi aktivitása nem túlzottan előnyös. Azaz: kevesebb poszt messzebbre juthat. A választáshoz közeledve a lájkok és kommentek tekintetében valóban aktívabbak lettek a választók, bár ez a kontrollváltozó a megosztásra nem gyakorolt szignifikáns hatást. Az semmiképpen nem okoz meglepetést, hogy a kiemelt tartalom is növelte a reakciók esélyét.

2. táblázat. A hipotézisek és az eredmények összefoglalása.

Hipotézis	Eredmény
H1.1: A képpel rendelkező posztok több lájkot és megosztást kapnak	Részben igazolódott. A képpel rendelkező posztok több lájkot kapnak, de a megosztás esetében nem mutatható ki szignifikáns hatás.
H1.2: Szöveggel rendelkező posztok több kommentet kapnak	Igazolódott. Ráadásul több lájkot és megosztást is kapnak.
H1.3: Mémek több megosztást kapnak	Igazolódott.
H2: Az érzelmetelített posztok több reakciót kapnak	Részben igazolódott – csak a negatív érzelmekkel operáló posztokra igaz.
H3.1: Információközlő posztok kevesebb reakciót kapnak, különösen a lájkok és a megosztások tekintetében	Nagyrészt megcáfolódott. A hatás feltételezett iránya a várakozásoknak megfelelő, de csak a kommentelés esetében szignifikáns a kapcsolat.
H3.2 Perszonalizált posztok több reakciót kapnak, különösen a lájkok tekintetében	Nagyrészt igazolódott, kivéve a megosztások esetében.

Hipotézis	Eredmény
H3.3 Mobilizációs elemet tartalmazó posztok kevesebb reakciót kapnak	Felemás eredmények. A hipotézis igaz általában a lájkokra nézve és speciálisan az offline cselekvésben való részvétellel ösztönzés esetében. A megosztás tekintetében azonban általában is megcáfolódott, a szavazásra buzdító tartalmak esetében pedig a kommentelésnél is tévesnek bizonyult a feltételezés.
H3.4 Elköteleződés–elemet tartalmazó posztok több reakciót kapnak	Általános értelemben megcáfolódott. Azonban az egyes felhívásokat tekintve már igazoltnak tekinthető.
H3.5: Humoros tartalmak több reakciót kapnak, különösen a lájkok és megosztások tekintetében.	Megcáfolódott. A hatás feltételezett iránya a várakozásoknak megfelelő, de sehol sem szignifikáns.
H4: A nemzeti fókuszú posztok több reakciót kapnak	Megcáfolódott.
H5: Azok a posztok, amelyekben megjelenik a barát vagy az ellenség, több reakciót kapnak	Nagyrészt megcáfolódott. Csak a választóköri ellenség esetében igaz.

KONKLÚZIÓ

A politikai kommunikációnak mindig reakcióra van szüksége ahhoz, hogy hatást gyakoroljon az állampolgárokra vagy a politikai diskurzusra (Kiss, 2014). Ha egy kommunikáció nem kap reakciót, akkor valószínűtlen, hogy bármi hatása legyen. Idáig azonban elsősorban a tömegmédiában és a benne megszólaló elitek reakciói számítottak igazán. Az állampolgár privát szférában zajló reakciói, az eseti politikai társalgások kevésbé voltak fontosak, hiszen ezek meglehetősen kis hatókörrel rendelkeztek, amit még a politika tabujellege is erősített (Eliasoph, 1998). Éppen ezért a professzionális politikai kommunikáció úgy volt „hangszerelve”, hogy a tömegmédiából váltsa ki a vágyott reakciókat, így a politikai üzeneteket a tömegmédiának megfelelően formázták meg (lásd a mediatizáció irodalmát, pl.: Strömbäck, 2008). A közösségi média, különösen pedig hatalmas penetrációjával a Facebook megváltoztatta ezt a helyzetet, azáltal hogy az állampolgárok eseti politikai társalgásainak és megnyilvánulásainak hatókörét drámaian kiterjesztette. Egy állampolgár megnyilvánulása akár a teljes ismerősi körnek, több száz választópolgárnak válik láthatóvá és reagálhatóvá. Ez pedig a tömegmédiával együtt az állampolgári reak-

tivitást is fontossá tette a politikai kommunikáció számára. Azonban, ha feltételezzük, hogy az állampolgárok másként reagálnak a politikai tartalmakra, mint a tömegmédiá vagy a politikai elitek, akkor ebből az is következik, hogy a politikai kommunikáció természete változik meg abban a mértékben, ahogyan a közösségi média egyre és egyre fontosabbá válik a modern politikában. Ennek a változásnak a lekövetéséhez fontos megértenünk, hogy hogyan is működik az állampolgári reaktivitás, milyen tartalmak készítenek leginkább reakcióra a választókat a Facebookon zajló politikai kommunikációjuk során.

Ez a tanulmány ebbe az irányba tett egy lépést azáltal, hogy feltárt néhány olyan kommunikációformát, amely hat az állampolgárok reakcióira. Az eredmény azt mutatja, hogy a poszt „kinézete” nagyban hat a reaktivásra. A Facebook egyre több lehetőséget biztosít a vizuális kommunikáció számára, a textualitás mégis központi jelentőségű maradt. Ugyanakkor a vizualitást és textualitást ötvöző mémek a virális kommunikáció hatékony formájának bizonyultak. Egy másik fontos eredmény a negatív érzelmetelített üzenetek fontossága, amelyek az egyént saját maga és véleménye kifejezésére ösztönzik. A politikai tartalmak jelentős részben negatív érzelmekkel telítve válhatnak virálissá. A perszonalizáció fontos politikai kommunikációs erőforrás a Facebookon, azonban a „kemény” politikai tartalmakat nem képes kiváltani, hiszen a követők kevésbé tudják azt felhasználni saját politikai énjük kifejezésében.

A kutatásnak természetesen számos korlátja is van, amely a jövőbeli kutatási irányokat is kijelöli. Először is a kutatás a választási kampány Facebook-kommunikációját vizsgálta, amely sok tekintetben eltér a politika egyéb időszakaitól. Ilyenkor mind a politikusok, mind a választók másként kommunikálnak és reagálnak, mint a választások közötti időszakban. A sűrűbb interakciós környezet egyrészt alkalmas terep a reakciókat legsikeresebben kiváltó kommunikációk azonosítására, másrésztől azonban az itt kapott eredmények nem általánosíthatóak egyenesen az alacsonyabb interakciós aktivitással jellemezhető időszakokra. További kutatások szükségesek ahhoz, hogy lássuk, hogy ezek az eredmények kampányidőszakon kívül is érvényesek-e. Technikai korlátnak számít, hogy az egyes posztok „sikerességét” nem csak a poszt jellemzői és a követők igényei magyarázzák, hanem a Facebook működési mechanizmusa is. A Facebook több százezer szempontot vesz figyelembe egy felhasználó hírfolyamának összeállításakor, a kiválasztást végző algoritmus azonban titkos. A szempontok közül a fizetett tartalmakat tudtam kontrollálni, azt azonban már nem, hogy az adott jelölt a posztjának láthatóságát mekkora összeggel támogatta meg, ahogyan a többi szelekciós torzítást sem lehetett kiszűrni az elemzés során. Az eredmények értelmezésekor tehát muszáj szem előtt tartani, hogy az egyes posztok láthatósága eltérő lehet, de ugyanaz a poszt is eltérő láthatósággal rendelkezhet a különböző felhasználók

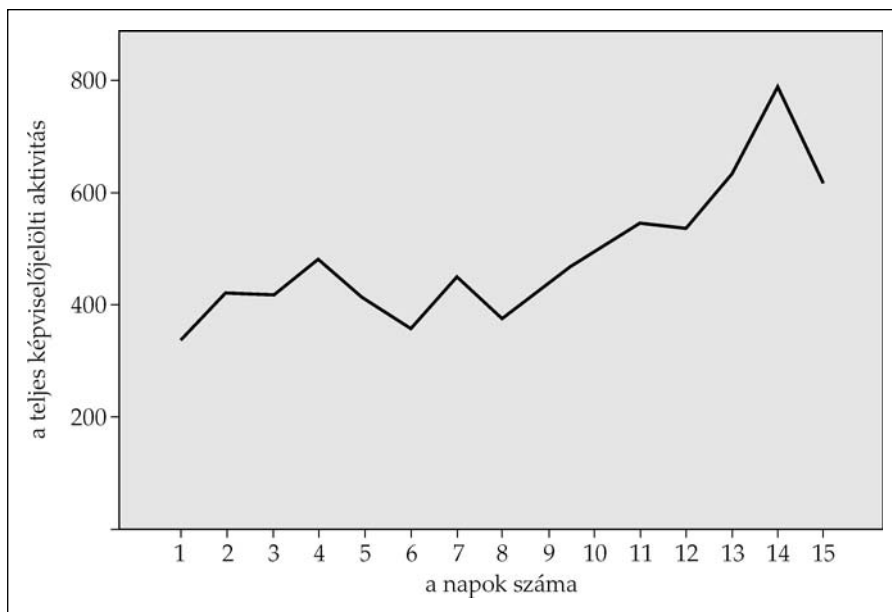
előtt. Fontos az is, hogy csak a viralitás első lépcsőjét vizsgáltam, azaz nem néztem meg, hogy mi történik a tartalommal miután elhagyta a politikus oldalán. Azt sem láthattuk, hogy mi zajlik a folyamat során a megosztások segítségével megnyitott új interakciós csatornáknál. Fontos korlát az is, hogy a reakciókat csak mennyiségi értelemben vizsgáltam, a minőségüket kénytelen voltam figyelmen kívül hagyni. A reakciók minősége két szempontból is fontos. Az első abból a többször is említett körülményből ered, hogy a komment és a megosztás nem neutrális közvetítője az üzenetnek. Ezért számít az is, hogy milyen formában találkoznak a követők ismerősei a politikus posztjával. A másik szempont, hogy az is számít, hogy ki reagál a posztra, hiszen a reakciók nem ugyanolyan mértékben fontosak. A politikus szempontjából egy több ezer követővel rendelkező oldal megosztása értékesebb, mint egy átlagos felhasználó megosztása. A reagáló társadalmi hálózati pozíciója szintén nem elhanyagolható kérdés. Egy, különböző karakterisztikákkal jellemző, egymástól elkülönülő társadalmi csoportokat összekötő szereplő reakciója nagyobb jelentőséggel bírhat, mivel olyan szereplőkhöz juttathatja el az üzenetet, akik egyébként valószínűleg nem találkoznának vele. A felhasználó egonetworkjének karaktere is fontos: ilyen lehet a felhasználó hálózatában található ingadozó szavazók aránya vagy éppen egonetworkjében a politikai vélemények diverzitása. A felhasználó egyéni attribútumai szintén jelentőséggel bírhatnak: nem mindegy, hogy a reagáló felhasználó saját egonetworkjében politikai témában véleményvezérnek számít-e. Ismerősei adnak-e politikai véleményére vagy sem? Ezen kérdések rendkívül fontosnak tűnnek, azonban megválaszolásukra csak nagyobb forrással dolgozó kutatások lehetnek képesek.

MELLÉKLET

1. táblázat: Az elemzésbe bevont változók alapmegoszlásai

Változó	Átlag	Szórás (standard deviation)
Like	76,52	233,77 ²⁰
Komment	3,59	12,14 ²¹
Megosztás	11,45	35,43 ²²
	0 (a változót nem tartalmazó posztok száma)	1 (a változót tartalmazó posztok száma)
Struktúra		
Szöveg	2544	4504
Kép	2805	4243
Videó	6050	998
Mém	6715	333
Megosztás	4636	2412

Változó	Átlag	Szórás (standard deviation)
Facebookon belüli	5682	1366
külső forrásból	6008	1040
Emotikon	6514	534
Tónus		
Pozitív	6125	923
Negatív	5917	1131
Karakter		
Információ	2071	4977
beszámoló	4415	2633
vélemény	5955	1093
ígéret	6701	347
teljesítmény	6950	98
általános info	5970	1078
jövőbeli esemény	6750	343
Elköteleződés	6835	213
lájkolásra buzdítás	7030	18
megosztás kérése	6890	158
kérdés	7006	42
Mobilizáció	4302	2746
szavazásra buzdítás	6028	1020
offline eseményre	6621	427
kampány anyag	5076	1972
Perszonalizált	6782	266
család	6936	112
egyéb perszonalizált	6894	154
Humor	6880	168
Orientáció		
Körzet	3082	3966
Országos	4117	2931
Barát	5997	1051
körzetből	6720	328
országos szintről	6286	762
Ellenség	6735	313
körzetből	6881	167
országos szintről	6888	160
Kontroll változók		
Kiemelt tartalom	6780	268
	Átlag	Szórás
Posttok száma (/nap)	6,072	6,588
Közzététel napja	lásd: melléklet 1. ábra	
Aktivitás érték	2,746	6,223

1. ábra: A képviselőjelöltek aktivitása az egyes napokon. 1 = március 23. (az adatfelvétel kezdőpontja); 15 = április 6. (a választás időpontja)

2. táblázat: A képviselők, a posztok és a reakciók megoszlása pártok szerint

	Fidesz	Jobbik	LMP	Kormányváltás
Képviselők száma	80	40	5	58
Posztok száma	2892	1280	174	2702
Átlagos like-ok száma (szórás)	81,87 (230,98)	63,59 (314,79)	37,53 (54,49)	79,43 (195,32)
Átlagos kommentek száma (szórás)	2,99 (9,39)	2,44 (13,51)	2,48 (4,04)	4,86 (14,13)
Átlagos megosztások száma (szórás)	6,48 (17,37)	14,58 (40,81)	3,22 (8,11)	15,82 (45,89)

JEGYZETEK

¹ A hírfolyam (News Feed) egy folyamatosan frissülő tartalomfolyam a Facebook bejelentkezés utáni kezdőlapjának közepén. A hírfolyam tartalmazza az ismerősök és követett oldalak, csoportok státuszfrissítéseit, posztjait és különböző aktivitásait (lásd: <https://www.facebook.com/help/327131014036297/>). A személyes hírfolyamban megjelenő tartalmakat egy bonyolult, több százezer szempontot figyelembe vevő algoritmus választja ki, amely többek között a felhasználó korábbi aktivitásai (kikkel lép gyakori interakcióba stb.) alapján alakítja ki az általa látható

- perszonalizált hírfolyamot (lásd: <https://www.facebook.com/business/news/News-Feed-FYI-A-Window-Into-News-Feed>).
- ² Az adatokat 2015. január és 2015. július között gyűjtöttem.
  - ³ Bár azt is meg kell jegyezni, hogy a mediatizált és tradicionális eszközöket még mindig előnyben részesítik. Ezeket a 12 ország közül Magyarországon értékelik a legjobban.
  - ⁴ Nem került az adatbázisba az a jelölt, aki csak személyes Facebook-profilal rendelkezett, oldalal viszont nem. Itt ugyanis a privát, csak a személyes ismerősöknek szóló üzenetet nehéz elválasztani a politikusi üzenetekről, de a reakciók esetében is hasonló a helyzet. Annak ellenére is indokoltnak tűnik ez a döntés, hogy néhány politikus egyértelműen a személyes profilját használja kampányolásra.
  - ⁵ A 318 jelöltből 116 nem rendelkezett Facebook-oldallal. Meg kell jegyezni, hogy a kutatás retrospektív, ezért a kampány idején a valós arány magasabb lehet, amennyiben voltak olyan jelöltek, akik a kampányt követő évben törölték oldalukat. Mivel azonban csak a vezető pártok helyben vezető politikusait vizsgáltam (azaz nem csak „átmeneti” politikusokat), ezért valószínűsítem, hogy túl sok ilyen jelölt nem lehetett.
  - ⁶ A legmagasabb követési aktivitással rendelkező jelöltöt (Vona Gábor) eltávolítottam, hiszen az ő követő aktivitás-értéke 60%-al volt magasabb, mint a második legnagyobb értékkel rendelkező jelölté, a jelentős torzítás miatt pedig az algoritmust nem lehetett lefuttatni. Szintén az algoritmus lefuttatását akadályozta az a kiugró érték, amely a legnagyobb napi posztaktivitással függött össze. Gyüre Csaba egyetlen nap alatt 119 posztot osztott meg, amely 250%-al volt nagyobb a második legnagyobb napi posztaktivitással, ezért ezeket a posztokat is eltávolítottam. Ezen kívül a torzítás kiküszöbölése érdekében a függő változó képviselőnkénti kiugró értékeivel rendelkező posztokat is eltávolítottam (30 eset).
  - ⁷ Krippendorff's alpha intracoder megbízhatósági teszt eredményei 109 poszton számítva (alpha érték): strukturális elemek = .95; érzelmi tónus = .87; karakter változók = .91; orientáció változók = .82. Ezek az értékek magasnak számítanak (lásd: Hayes–Krippendorff, 2007).
  - ⁸ A count változók olyan magas mérési szintű változót takar, amelyek csak nem negatív egész számokat vehetnek fel és amelyek valaminek az összeszámolásából, nem pedig rangsorolásából jönnek létre.
  - ⁹ A túlszórt változók esetében a variancia meghaladja az átlagot.
  - ¹⁰ A „Percről percre” nevű sáv egy Facebook-eszköz, amely a felhasználó ismerőseinek aktivitását valós időben mutatja.
  - ¹¹ A mémet úgy definiáltam, mint olyan kép, amelyben szöveg van, de kizártam belőle a hivatalos kampányanyagokat (amelyben a párt vagy a jelölt neve megjelent).
  - ¹² A viszonyítási pont minden hipotézis esetében a jelöltek oldalának átlagos követői aktivitásából, a poszt időpontjából, kiemeléséből és az adott napra eső posztszámából prediktálható lájk, komment és megosztásszám (lásd: kontrollváltozók).
  - ¹³ Politikai tartalom alatt értds: politikai szereplőkkel vagy kampánytémákkal foglalkozó posztok.
  - ¹⁴ A posztban kifejtve, nem pedig pusztán megosztva annak elérhetőségét. Utóbbi esetben azt a jelölt kampánytevékenységéről vagy nyilvános megnyilatkozásáról szóló beszámolóként kódoltam.

¹⁵ Ilyet mindössze három poszt esetében találtam, ezért ezt a változót nem vontam be a specifikus modellbe.

¹⁶ A kiemelt bejegyzések azonban a kívánt elérés függvényében eltérő összegbe kerülnek. Sajnos esetünkben csak a kiemelés tényét tudjuk kontrollálni, a kiemelés „mértékét” nem. A kiemelt tartalmakról lásd: <https://www.facebook.com/help/547448218658012/>

¹⁷ A súlyozott követői-aktivitás értékének képlete:

$\bar{x} * \left(\frac{1}{x_w * 100}\right) + \bar{y} * \left(\frac{1}{y_w * 100}\right) + \bar{z} * \left(\frac{1}{z_w * 100}\right)$, ahol $\bar{x}$ a kapott lájkok átlaga, $\bar{y}$ a kapott kommentek átlaga, $\bar{z}$ a kapott megosztások átlaga

és

$$x_w = \frac{\bar{x}}{\bar{x} + \bar{y} + \bar{z}}, \quad y_w = \frac{\bar{y}}{\bar{x} + \bar{y} + \bar{z}}, \quad z_w = \frac{\bar{z}}{\bar{x} + \bar{y} + \bar{z}}$$

a hozzájuk tartozó súly.

¹⁸ Mikor egy jelölt megosztja egy másik felhasználó posztját, majd ezt követően a saját követői ezt továbbosztják, akkor a megosztást általában az eredeti megosztó posztjánál rögzíti a Facebook. Éppen ezért a Facebookon belüli megosztást tartalmazó posztok általában nem listázzák az adott poszt alatt a megosztások számát. A megosztásokat vizsgáló modellből ezért ezeket a posztokat el kellett távolítanom.

¹⁹ Természetesen szubjektív vélemény, de a kódolást végrehajtójaként személyes tapasztalataim is ebbe az irányba mutatnak.

²⁰ A 0 értékek kizárásával az átlag 77,65, a szórás pedig 235,30, tehát a túlszórást nem a 0 értékek okozzák.

²¹ A 0 értékek kizárásával az átlag 6,79, a szórás pedig 16,02, tehát a túlszórást nem a 0 értékek okozzák.

²² A 0 értékek kizárásával az átlag 17,30, a szórás pedig 42,38, tehát a túlszórást nem a 0 értékek okozzák.

IRODALOM

Baker, Andrea–Stromer–Galley, Jennifer (2004): *The joys and sorrows of interactivity on the campaign trail: Blogs in the primary campaign of Howard Dean*. Paper presented in the Political Communication Division, National Communication Association, Chicago. November

Bene Márton (2014): Véleményvezérek az Interneten: az állampolgárok közti online politikai kommunikáció és hatásai. In: A. Gergely András (szerk.): *Struktúrafordulók: Üdvözlő kötet Róbert Péter 60. Születésnapjára*. Budapest, MTA TK Politikatudományi Intézet, 2014. 28–75.

Berger, Jonah–Milkman, L. Katherine (2010): *Social transmission, emotion, and the virality of online content*. Wharton Research Paper.

Bond, Robert–Fariss, Christopher–Jones, Jason–Kramer, Adam–Marlow, Cameron–Settle, Jaime–Fowler James (2012): A 61-million-person experiment in social influence and political mobilization. *Nature*, 489, 295–298.

boyd, danah–Ellison, Nicole (2008): Social network sites: Definition, history, and scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13, 210–230.

- Bronstein, Jenny (2013): Like me! Analyzing the 2012 presidential candidates' Facebook pages. *Online Information Review*, 37 (2), 173–192.
- Davis, Richard (1999): *A web of politics: The Internet' impact on the American political system*. New York, Oxford University Press.
- Eliasoph, Nina (1998): *Avoiding Politics: How Americans Produce Apathy in Everyday Life*. Cambridge, Cambridge University Press
- Enli, Gunn Sara–Skogerbø, Eli (2013): Personalised Campaign in Party-centred Politics. *Information, Communication & Society*, 16 (5), 757–774.
- Gerodimos, Ruman–Justinussen, Jákup (2015): Obama's 2012 Facebook Campaign: Political Communication in the Age of the Like Button. *Journal of Information Technology & Politics*, 12 (2), 113–132.
- Gibson, Rachel–McAllister, Ian (2011): Do Online Election Campaigns Win Voters: The 2007 Australian "YouTube" Election. *Political Communication*, 28 (2), 227–244.
- Hayes, Andrew–Krippendorff, Klaus (2007): Answering the Call for a Standard Reliability Measure for Coding Data. *Communication Methods and Measures*, 1 (1), 77–89.
- Housholder, Elisabeth–LaMarre, Heather (2014): Facebook Politics: Toward a Process Model for Achieving Political Source Credibility Through Social Media. *Journal of Information Technology & Politics*, 11 (4), 368–382.
- Kiss Balázs (2014): *Politika, kommunikáció, politikai kommunikáció*. Kézirat.
- Larsson, Anders Olof (2014): Pandering, protesting, engaging. Norwegian party leaders on Facebook during the 2013 'Short campaign'. *Information, Communication & Society*, 18 (4), 459–473.
- Lazarsfeld, Paul–Berelson, Bernard–Gaudet, Hazel (1944): *The people's choice: how the voter makes up his mind in a presidential campaign*. Columbia University Press, 151.
- Lilleker, Darren–Koc-Michalska, Karolina (2013): Online political communication strategies: MEPs e-representation and self-representation. *Journal of Information Technology & Politics*, 10 (2), 190–207.
- Marichal, Jose (2013): Political Facebook groups: Micro-activism and the digital front stage. *First Monday*, 18 (12).
- Margolis, Michael–Resnick, David (2000): *Politics as Usual: The Cyberspace Revolution*. Thousand Oaks, Sage.
- Merkovity Norbert (2014): A politikuskok médialogikája a közösségi oldalakon: Facebook és Twitter kutatás. In: Merkovity Norbert (szerk.): *Politikai kommunikáció-kutatások a közösségi média korában*. Szeged, Primaware.
- Nábelek Fruzsina (2014): Negatív kampány a pártok közvetlen kommunikációjában Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, XXIII/4., 92–116.
- Norris, Pippa (2003): Preaching to the converted? Pluralism, participation and party Web sites. *Party Politics*, 9 (1), 21–45.
- Norris, Pippa–Curtice, John (2007): Getting the Message Out: A Two-Step Model of the Role of the Internet in Campaign Communication Flows During the 2005 British General Election. *Journal of Information Technology and Politics*, 4 (4), 3–13.

- Papacharissi, Zizi–Mendelson, Andrew (2011): Toward a New(er) Sociability: Uses, Gratifications and Social Capital on Facebook. In: Stelios Papathanassopoulos (ed.): *Media Perspectives for the 21st Century*. Routledge.
- Rosenberg, Jenny–Egbert, Nichole (2011): Online impression management: Personality traits and concerns for secondary goals as predictors of self-presentation tactics on Facebook. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 17, 1–18.
- Schmitt, Carl (2002): *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Budapest, Osiris–Pallas Stúdió–Attraktor.
- Seltzer, Trent–Zhang, Weiwu (2010): Toward a Model of Political Organization–Public Relationships: Antecedent and Cultivation Strategy Influence on Citizens’ Relationships with Political Parties. *Journal of Public Relations Research*, 23 (1), 24–45
- Štětka, Vaclav–Lilleker, Darren–Tenscher, Jens–Jalali, Carlos (2014): Professional Campaigning Online: the Role of New Media as Campaign Platforms. *Paper presented at the ECPR General conference in Glasgow*, 5 September 2014.
- Stieglitz, Stefan–Dang-Xuan, Linh (2013): Emotions and information diffusion in social media–sentiment of microblogs and sharing behavior. *Journal of Management Information Systems*, 29 (4), 217–248.
- Stromer-Galley, Jennifer (2000): Online interaction and why candidates avoid it. *Journal of Communication*, 50 (4), 111–132.
- Strömbäck, Jesper (2008): Four Phases of Mediatization: An Analysis of the Mediatization of Politics. *International Journal of Press/Politics*, 13 (3), 228–246.
- Svensson, Jakob (2011): The Expressive Turn of Citizenship Digital Late Modernity. *JeDem - eJournal of eDemocracy*, 3 (1), 42–56.
- Sweetser, Kaye–Lariscy, Ruthan Weaver (2008): Candidates make good friends: An analysis of candidates’ uses of Facebook. *International Journal of Strategic Communication*, 2 (3), 175–198.
- Taylor, Maureen–Kent, Michael (2004): Congressional web sites and their potential for public dialogues. *Atlantic Journal of Communication*, 12 (2), 59–76.
- Uimonen, Paula (2013): Visual identity in Facebook. *Visual Studies*, 28 (2), 122–135.
- Vaccari, Cristian–Nielsen, Rasmus Kleis (2012): What drives politicians’ online popularity? An analysis of the 2010 U.S. Midterm Elections. *Journal of Information Technology & Politics*, 10 (2), 208–222.
- Visser, Sara (2009): From Preaching to the Converted to Preaching through the Converted. *Paper presented to ECPR Joint Research Workshops*. Lisbon. 14–19 April.
- Zhang, Weiwu–Seltzer, Trent (2010): Another piece of the puzzle: Advancing social capital theory by examining the effect of political party relationship quality on political and civic participation. *International Journal of Strategic Communication*, 4, 155–170.
- Zhao, Shanyang–Grasmuck, Sherri–Martin, Jason (2008): Identity construction on Facebook: Digital empowerment in anchored relationships. *Computers in Human Behavior*, 24 (5), 1816–1836.

AZ ÖNMEDIATIZÁCIÓ JELENSÉGE AZ ONLINE POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓBAN*

Merkovity Norbert

(Szegedi Tudományegyetem, Politológiai Tanszék)

ÖSSZEFOGLALÓ

A politikusok közösségi hálózati oldalainak vizsgálata lehetőséget teremt arra, hogy megismerjük a kommunikációjuk és a mediátizáció közötti kapcsolatot. A mediátizáció, amelyre egyes kutatók „kibontakozó történelmi folyamatként” hivatkoznak (Livingstone, 2009: 7), összetett jelenség, ami eszköz a politikusok kezében (Brants et al., 2010; Strömbäck, 2008). Az európai iskola fősodra jellemzően elméleti alapokon értelmezi a fogalmat, így azonban elvész a lehetőség a mediátizáció gyakorlati megjelenésének vizsgálatára. A tanulmányban bemutatott empirikus kutatás célja annak bizonyítása, hogy a politikusok képesek „házasítani” a mediátizáció folyamatát a közösségi hálózati oldalakon, amivel az önmediatizáció jelenségét teremtik meg. Facebook és Twitter közösségi oldalakról gyűjtött 53 381 bejegyzés tartalomelemzésével 10 ország egyes parlamenti képviselőinek kommunikációját hasonlítom össze. A projektbe bevont országok a következők: Ausztrália, Ausztria, Egyesült Királyság, Horvátország, Írország, Kanada, Magyarország, Montenegró, Svájc és Új-Zéland. A kutatás eredményeinek magyarázata a politikusok önközvetítése során alkalmazott önmediatizációban nyer értelmet. Az összehasonlító kutatás eredményei további megfigyelésekre is lehetőséget adnak. Az egyik ilyen a hasonlóságok és a különbségek kimutatása a vizsgált országok parlamenti képviselői között. Láthatóvá válik, hogy a különböző felhasználói szokások mellett is megtalálható a közös nevező a közösségi oldalak politikai használatában. A kutatás során kialakított korlátok miatt nem lehet maradéktalanul megmagyarázni az online politikai diskurzusok minőségét és jellemzőit. Arra azonban képes, hogy felvázoljam azokat a trendeket, amelyek meghatározzák a politikusok kommunikációját a közösségi hálózati oldalakon, és amelyek fontos kiindulópontot adhatnak a hasonló tárgyban végzett kutatásoknak.

Kulcsszavak: politikai kommunikáció ■ önmediatizáció ■ összehasonlító elemzés ■ parlamenti képviselők ■ westminsteri országok ■ kontinentális országok

* A tanulmányban bemutatott kutatás az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok – OTKA (PD 108908 számú „Új politikai kommunikáció: Közösségi hálózati oldalak és a politikai kommunikáció”) által biztosított forrásból valósult meg. A szerző ezúton mond köszönetet David L. Altheidenak és Jakob Svensonnak, valamint a Politikatudományi Szemle által felkért opponenseinek a kutatáshoz és a tanulmányhoz fűzött észrevételeikért, Karvalics Bencének a statisztikai adatok funkcionális megjelenítéséért, továbbá a SZTE ÁJTK és BTK kutatásban segítő hallgatóinak. Minden további pontatlanság a szerző felelőssége.

A POLITIKA MEDIATIZÁCIÓJÁTÓL AZ ÖNMEDIATIZÁCIÓIG

A horizontális média nagy elvárásokat hordoz magában. Ilyen elvárás például az, hogy az állampolgárok képessé válhatnak közvetlenül, a vertikális média-csatornák megkerülésével kapcsolatba kerülni a politikai szereplőkkel, de legalábbis új platformot kaptak arra, hogy információkat cseréljenek. A cserélt információk nem kizárólag politikai tartalmúak, viszont az ilyen jellegű interakciók lesznek a kutatások tárgyai a politikai kommunikációban. Az állampolgárok kutatása ezt az irányt követi és ez által értelmezhető az olyan események, mint például az Arab tavasz (ld. Wolfsfeld et al., 2013). Az ilyen jelenségek a hálózati cselekvés logikáját is magukban hordozzák, ami részben felváltja a kollektív cselekvés logikáját (Bennett–Seegerberg, 2012). A politikai szereplők és a horizontális média kapcsolatának megértéséhez azonban különbséget kell tennünk a vertikális és a horizontális média között. A tanulmányban a horizontális és vertikális média kifejezéseket használok két különböző médiatípus megkülönböztetésére. A vertikális média az egy-sokaknak-közvetítés (broadcasting) elvére épül és az internet megjelenése előtt is létező médiát értem alatta (pl. nyomtatott sajtó, rádió, televízió), míg a horizontális média az internet megjelenése utáni sokan-sokaknak elven működő „hálózati” vagy „új” médiát jelenti (Merkovity, 2013).

A politikai kommunikáció kutatói rendszeresen hivatkoznak a médialogikára, ami leegyszerűsítve a média hírszelekciós mechanizmusát, valamint a politikusok mediatizációjának természetét hivatott magyarázni. A médialogika újra népszerű témává vált a horizontális média (pl. közösségi oldalak) megjelenésével, szükségessé téve az elmélet újbóli áttekintését a politikatudományokban. A politikában megfigyelhető horizontális médiahasználat azokat a kérdéseket feszegeti a politikai kommunikációban, hogy milyen logikát használnak a politikusok akkor, amikor a közösségi oldalakon kommunikálnak? Továbbra is a hagyományos mediatizációs logika érvényesül vagy újfajta logika mentén használják ezeket az oldalakat?

Daniel Boorstin volt az egyik első, aki a televízió korszakában elemezte a politikusok és a média közötti kapcsolatot. Szerinte a média pszeudoeseményeket gyárt a közönségnek, amihez adaptálódnak a politikusok. Felismerik, hogy a média miként építi fel a valóságot és ezt hogyan lehet a politikai cselekedetek során használni (Boorstin, 1992 [1961]). Boorstin kimondatlanul is a politikusok mediatizációjára világított rá, de ez a kifejezés nem nyert végső jelentést a politikai kommunikációban. Egyes kutatók sok mindent magába foglaló, gyűjtő fogalomként tekintenek rá (Deacon–Stanyer, 2014), míg mások folyamatosan „kibontakozó történelmi folyamatként” értelmezik (Livingstone, 2009: 7.). Rokon fogalom a mediáció, ami a kommunikációs folyamat és a tömegmédia transzmissziós természetét hivatott magyarázni, de a mediáció nem

képes választ adni a politikai kommunikáció szereplői közötti akciók és reakciók jellegére. Ennek ellenére az angolszász szakirodalomban előfordul, hogy a mediáció jelenségét hasznosabbnak látják, mint a mediatizációt és a transzmissziónál sokkal tágabb értelemben használják (Couldry, 2008; Livingstone, 2009). Jesper Strömbäck szerint azonban a mediatizáció az a folyamat, ahol elemezhető a politika médiától (pontosabban a médiában használt szerkesztési/megjelenítési formátumoktól) való függetlensége (Strömbäck, 2008). A mediatizáció négy fázisát lehet megkülönböztetni ebben az elemzési folyamatban, ahol a politika mediációja, azaz a média transzmissziójának felismerése az első fázis a politika mediatizálódásában. A mediatizáció második fázisban a politika működése közben használja a médialogikát, míg a harmadik fázisban dominánssá válik a médialogika, a politikusok adaptálják azt, ezzel végképp háttérbe szorítva a pártlogikát. A mediatizáció negyedik fázisában a politikusok az adaptáció mellett adoptálják a médialogikát, nem csak kampányok idején használják, hanem a köztes időben is (Strömbäck, 2008: 235–241.; ld. továbbá Strömbäck–Esser, 2014). A mediatizáció négy fázisa tehát a média által használt formátumok politikai befogadásának folyamatát mutatja be.

Gianpietro Mazzoleni szerint azonban élesen el kell különíteni a mediációt a mediatizációtól. Úgy véli, hogy a mediatizáció komplex folyamat, amely szoros kapcsolódást mutat a médialogikával. A mediáció természetes, eleve elrendelt küldetése a médiának, ahol a kommunikátorok jelentéssel ruháznak fel történéseket a közönségük számára (Mazzoleni, 2015: 378.). Elfogadva ezt a nézetet, különbséget kell tenni a transzmisszió és az ezt magába foglaló folyamat között. A mediatizáció és a médialogika egyik első elemzője, David L. Altheide szerint a mediáció a médium médialogika-hatását jelenti, amely a kommunikációs folyamatban van jelen. Ebben a folyamatban az információs és a kommunikációs technológiák (média-)formátumai egyesülnek az események helyével és idejével. A mediatizáció pedig az a folyamat, amely által mindez végbemegy, beleértve a média intézményesülését és a formáinak keveredését (Altheide, 2013: 226.). Altheide mediatizáció-elmélete több mint egy „kibontakozó történelmi folyamat”, és a médialogikát nem önálló jelenségnek, hanem szerves részének tekinti. A mediatizáció tehát olyan szervező alapelv, amely magába foglalja a médialogikát, a médiaformátumokat, továbbá az információs és a kommunikációs folyamatokban található meg. Elfogadva ezt az álláspontot további jellemzőit is meg lehet állapítani, amelyek segítik a mediatizáció megértését a közösségi hálózati oldalak környezetében.

A mediatizáció nem lineáris, hanem többirányú és többdimenziós folyamat a közösségi oldalakon, a hatásai közé tartozik a stratégiai adaptáció, valamint a fogalom nem normatív, a következmények nem függenek a normatív szempontoktól (Strömbäck–Esser, 2014: 251–252.). Amíg automatizmusként lehet tekinteni a mediatizációra a médiában, addig a politikusok annak érdekében,

hogy kontrolálják az ingyenes publicitás következményeit, professzionalizálták a híradás művészetet. Továbbá az események keretezésére és csomagolásra használják a mediatizációt (Brants et al., 2010: 29.; ld. Negrine et al., 2007). A politikusok kihasználják az automatizmust, ami elvezet a politika önmediatizálódásához. Ezzel a hangsúly végérvényesen áttevődik a pártokról a politikusokra, akiknek kommunikatív reprezentációjuként értelmezhetjük a mediatizációt (Mansbridge, 2009), de jelenthet „spin doctorkodást” is (Esser, 2008), azonban minden esetben önreprezentálásban és „önindíttatású színtérrendezésben” zárul (Esser, 2013: 162.). Így tehát nem tekinthető automatizmusnak a mediatizáció a politika világában, hanem funkcionális alapelvnek, ami a média, pontosabban a közösségi média működéséből fakad. Ha kizárjuk az automatizmust, akkor akaratlagos tevékenységet kell feltételezni a politikai szereplőknél. Ez a tevékenység az önreprezentálásban vagy önközvetítésben érhető tetten, amely a politika önmediatizációjának jelenségével írható le.

AZ ÜZENET ELŐÁLLÍTÁSA A HÁLÓZATOKON

Eddig a politikai kommunikációban megjelenő önmediatizációval foglalkoztam, amelynek része a médialogika. A kérdés azonban megközelíthető úgy is, hogy a politikai szereplő üzenetet előállító (média-)logikáját elemzem a politikai kommunikációban és így jutok el az önmediatizációhoz. Ehhez meg kell különböztetni a hagyományos médialogikát a hálózatitól. Ulrike Klinger és Jakob Svensson három területet különítenek el, amikor a „tömeg” média-logikáról és a „hálózati” médialogikáról beszélnek (Klinger–Svensson, 2014: 5–6.). A három terület a gyártás, az elosztás és a médiahasználat.

A gyártás

A gyártás a tömegmédia logikájában költséges folyamat, mivel történelmileg kialakított professzionális standardoknak kell megfelelni. Hivatásos újságírók dolgoznak a hírválogatáson és a tartalomgyártáson. Az elsődleges feladat a tartalom előállítása, de közben kapuőri feladatokat is el kell látni. Amikor a tartalom egyes részletei között válogatnak az újságírók, akkor arról döntenek, hogy mi kerüljön a nyilvánosság elé és mi maradjon kívül a médianyilvánosságon. A közönség feltételezett érdeklődési köre, a profit és a tulajdonosi szándék határozza meg, hogy mi lesz a „gyártósoron”. A hálózati média logikájában a gyártás nem költséges, a nullához közelít, mivel a hírválogatást és a tartalomgyártást felhasználók végzik, akiknek nem ez a hivatásszerű munkájuk. Fontos céljuk a figyelem maximalizálása, azaz minél több felhasználóhoz eljuttatni a tartalmat, aminek következménye lehet, hogy ismertté, népszerűvé válnak (Klinger–Svensson, 2014: 6–8.). Ebben a folyamatban a saját érdeklő-

dési kör és a követők feltételezett tudásvágya határozza meg, hogy milyen tartalmakat fognak megosztani a kommunikátorok.

Az elosztás

Szakértő és professzionális kapuőrök által történik a hírelosztás a tömegmédiában, amelybe bele kell érteni a tartalomválogatást is. A rendező elv itt is az idők során kialakult standardokon, például a hírérték megállapításán alapul. Az elosztás végén pedig a közönség található, amely tagjai valamilyen módon „előfizetnek” a szolgáltatásra (megvásárolják a lapot, kábeltelvízió csomagot, tv-előfizetési díjat fizetnek, vagy pusztán idejüket áldozzák a reklámblokkokra). A felhasználók szerepe a közvetítőkéhez hasonlít az elosztásban a hálózati médián, sokszor népszerű tartalmakat osztanak meg a figyelemmaximalizálás érdekében. Hálózatokat építenek, amelyeket a hasonló gondolkodás, érdeklődési kör és közös alapelv, vagy a véleményvezérek imázsa tart fluid egységben (Klinger–Svensson, 2014: 8–9). Azért folyékony az egység, mert a hálózatok folyamatosan változhatnak vagy cserélődhetnek.

A médiahasználat

A helyhez kötött, tömegnek tekintett közönségre fókuszál a médiahasználat a tömegmédiában. Az ilyen közönségnek korlátozott a befogadóképessége, gyakran passzív fogyasztó. A hírbefogadását egyéni és/vagy szakmai érdeklődése határozza meg. A hálózati médiában a felhasználók médiahasználatát az érdeklődéshez, a hasonló gondolkodáshoz vagy alapelvhez, esetleg személyhez kötött hálózatok határozzák meg (Klinger–Svensson, 2014: 9–10.). A felhasználók gyakran interakciók révén egészítik ki az információkat, vagy hívják fel egymás figyelmét további hálózatokra, amelyek alapján a mindennapok gyakorlatában is változtathatnak szokásaikon.

Az önmediatizáció a hálózati médialogika közegében

Nem szabad megfeledkezni arról, hogy a vertikális média továbbra is fontos a politikusoknak, így legfeljebb csak akkor lehet beszélni tömegmédiá- és hálózati médialogikáról, ha elfogadjuk, hogy a közvetítő és az önközvetítő funkciók egyszerre vannak jelen, kiegészítik egymást. Ezt ismerte fel Jay G. Blumler is, aki szerint az önmediatizáció eleve adott az ilyen közegben. Szerinte nem a jelenségre kell figyelni, hanem annak folyamányaira. Ilyen következmények közé tartozik az, hogy a politikusok többször próbálják ráerőltetni a saját információikat az újságírókra, akik gyakran elcsábulnak; az „itt és most” hírelőállítás ritmusa; az előzetes keretezés (framing); a drámai események vagy intézményi kudarcok ábrázolása; a politikai retorika felerősödése; a hírmédia egyes tökéletlenségei, amit kihasználnak a politikusok (Blumler: 2014: 34–37.).

KUTATÁSI KÉRDÉSEK ÉS HIPOTÉZISEK

Az önmediatizáció megjelenése a politikában egy sor jelenséget von maga után, ami rányomja a bélyegét a politikai kommunikációra. Ennek feltárásához megvizsgáltam Ausztrália, Ausztria, Egyesült Királyság, Horvátország, Írország, Kanada, Magyarország, Montenegró, Svájc és Új-Zéland egyes parlamenti képviselőinek Facebook- és Twitter-használatát. A következő 3 kutatási kérdést (KK) fogalmaztam meg.

KK1: A kutatásba bevont parlamenti képviselők professzionális-amatőr újságíróként (közvetítőként) viselkednek a közösségi oldalakon?

A professzionális-amatőr (pro-am) kifejezés Charles Leadbeater és Paul Miller használatában olyan amatőr gyártókat jelent, akik egy-egy szakmát magas színvonalon képesek művelni (Leadbeater–Miller, 2004). Klinger és Svensson korábban ismertetett hálózati médialogikájának értelmében azt értjük alatta, hogy a politikusok elsajátították az újságírói szakma közvetítő funkcióját. Egyben hírválogatók és kapuőrök, akikre viszont nem nehezednek az újságírói standardok kötelezettségei. Korai megjelenése e szerepnek a politikusok által terjesztett nyomtatott hírlevelek vagy időszak kiadványok. Amennyiben pozitív a válasz a fenti kérdésre, akkor találni kell bizonyítékokat a hálózati médialogikára, vagyis a képviselők nem csak megosztanak, de tartalmat gyártanak és közvetítenek is. A jelenség nem zárja ki a hagyományos médialogika jelenlétét, pusztán arról van szó, hogy másfajta logika is jelen lesz. Ugyanakkor a tartalomgyártás és a közvetítés nem lesz szubjektív vagy támadó jellegű, mivel a tartalomgyártást megelőző hírszelekció már eleve szubjektív folyamat eredménye. A politikusok politikai beállítottsága és érdeklődési köre fog visszaköszönni ezekben a tartalmakban. Amennyiben a válasz negatív, úgy a hagyományos tömegmédia-logika fog visszaköszönni. A saját vélemények és a más személyekkel vagy intézményekkel szembeni ellenérzések sokkal kifejezőbbek lesznek. A negatív válasz viszont azt is eredményezni fogja, hogy a politikusok több konfrontációt vállalnak a követőkkel, hiszen a vélemények további véleményeket generálhatnak.

KK2: Vajon a Facebook és a Twitter új eszközök a hagyományos kommunikáció folytatására a politikusok kezében?

A kérdés úgy is megfogalmazható, hogy léteznek-e olyan új technikák a képviselők közösségi hálózatokon folytatott kommunikációjában, amelyek alkalmasak lehetnek arra, hogy újfajta interakciót teremtsenek, avagy a vertikális média stratégiái kerülnek csak át új platformra? Amennyiben a válasz pozitív, akkor változatlanul a vertikális médiából ismert „egy-sokaknak”-közvetítés köszön vissza a politikusok kommunikációjában, még akkor is, ha a közösségi média természetében kódolva van a többirányú, „sokan-sokaknak”-kom-

munikáció. Pozitív válasz esetén a képviselők sajtótájékoztató jellegű megosztásokat tesznek elérhetővé a követőiknek. Korábbi, több ország parlamenti képviselőit összehasonlító kutatás alapján nem lenne meglepő, ha ilyen eredmény születne (ld. Nagy, 2014). Negatív válasz esetén „sokan-sokaknak”-kommunikációval találkozánk, ahol a követőkkel való interakció sem idegen a politikusoktól. Ebben az esetben ugyan többségben lenne a szubjektív, esetleg a támadó jellegű kommunikáció, de a nyilvános vitának is helye lenne.

KK3: Találhatók-e hasonlóságok a vizsgált országok képviselőinek közösségi hálózati oldalak használatában?

A vizsgált országok között található egykor vagy jelenleg is westminsteri berendezkedésű államok (Ausztrália, Egyesült Királyság, Írország, Kanada és Új-Zéland), valamint kontinentális európai államok, amelyek jellemzője az arányos választási rendszer valamelyik formájának részben vagy egészben történő alkalmazása (Ausztria, Horvátország, Magyarország, Montenegró és Svájc). Ezt az általános felosztást árnyalja Írország, amelynek politikai berendezése és pártrendszere mára jobban hasonlít a kontinentális európai országokéra, mint a westminsteriekre (Hemerijck, 2013: 157.), amelyeket a közös államfő és gyakran a hasonló politikai tradíció és kultúra is összeköt. A kontinentális európai országoknál nem ennyire egységes a politikai tradíció és kultúra. Montenegró és Svájc nem tagjai az Európai Uniónak, ami az előbbi állam esetében súlyosbodik azzal, hogy a vizsgált államok közül itt a legalacsonyabb az internet penetrációja. Ausztriát és Svájcot Betz konszociális demokráciáknak nevezi (Betz, 1997: 26.; ld. Lijphart, 1969). A többször előforduló nagykoalíciós kormányzás Ausztriában, a referendumok gyakorisága pedig Svájcban a többi országhoz képest láthatóbb társadalmi vita kultúráját teremtette meg, míg Horvátország, Magyarország és Montenegró esetében a szocialista rendszer múltja és a hasonló pártrendszer jelent szorosabb kapcsolódási pontot. Amennyiben a tíz, vagy a legtöbb ország képviselői kommunikációjában talál a kutatás közös pontot, úgy a közösségi oldalakban meglévő homogenizációs jelenség bizonyosodik be, de az is, hogy a politikusok miként tekintenek ezekre a csatornákra. Amennyiben nem lesznek hasonlóságok, akkor a helyi pártrendszer, a politikai tradíció és a kultúra erős jelenlétét figyelhetjük meg.

A három kérdés két hipotézis (H) felállítását teszi lehetővé:

H1: A vizsgált képviselők önközzvetítésre fogják használni a Facebook- és Twitter-csatornákat, ugyanakkor nem lesz változás a kommunikációjuk természetében (KK1 és KK2).

Amennyiben igaznak bizonyul ez az állítás, akkor az első és a második kutatási kérdésre pozitív választ kapok. Sajtótájékoztató jellegű kommunikációra fogják használni a politikusok a közösségi oldalakat, ahol a cél a figyelem irányítása lesz, nem pedig a társadalmi viták generálása vagy interakció a követőkkel.

H2: *Nem lesz túl nagy különbség a vizsgált képviselők Facebook- és Twitter-használatában* (KK3).

Az állítás alátámasztott lesz, ha a harmadik kutatási kérdésben taglalt államok közötti különbségek nem vagy csak alig kerülnek a felszínre. Fontos azonban hangsúlyozni, nem arra számítok, hogy a hálózati közösségi oldalak megváltoztatják az egyes országok politikai kommunikációját. A politikai tradíciók, a választási szisztéma, a pártrendszer és a politikai kultúra továbbra is döntően befolyásolják az egyes országok politikai tájképét. A közösségi oldalak homogenizációja azonban éreztetni fogja a hatását, ami láthatóvá válik a kutatás alapján.

A hipotézisek által nem aktuálpolitikai kérdésekkel kívánok foglalkozni, hanem közösségi oldalak használatának természetét kívánom feltárni a képviselők között. Ehhez azonban meg kell ismerni a két közösségi oldal, a Facebook és a Twitter főbb jellemzőit a vizsgált országokban.

A FACEBOOK ÉS A TWITTER NÉPSZERŰSÉGE A VIZSGÁLT ÁLLAMOKBAN

A tíz ország mindegyikében népszerű a Facebook közösségi oldal, amit az is jelez, hogy 2012-es – a projekt kezdőévében mért – adatok alapján 79 300 500 felhasználója volt a vizsgált államokban (Internet World Stats, 2015). Ez arra ösztökélheti a politikusokat, hogy kövessék választóikat a Facebookra. Más a helyzet a Twitterrel, amelyről olyan, felhasználókat összesítő adatokat nem lehet találni, mint a Facebook esetében. A Sysomos közösségi médiaelemző cég szerint a westminsteri országok csoportjából – népszerűség szerinti sorrendben – az Egyesült Királyság, Kanada, Ausztrália és Új-Zéland az első húsz ország között foglal helyet a felhasználók tekintetében (Sysomos, 2014). A vizsgálatba bevont kontinentális európai országok és Írország nem szerepelnek a felsorolásban. Az azonban kijelenthető, hogy Horvátországban, Magyarországon és Montenegróban nem népszerű a felhasználók között a Twitter, így a politikusok sem használják túlzott lelkesedéssel a platformot. Az angolszász országokban viszont többször lehetett látni a kutatás során, hogy a politikusok összekötötték a Twitter- és a Facebook-profiljukat. Az ottani politikusok inkább a Twittert használták elsődleges csatornaként, az ott megosztott tartalmak automatikusan átemelődtek a Facebookba, így azt a csatornát másodlagos közlésre használták.

A projektben azonban nem a közösségi oldalak népszerűségét akartam mérni. Az érdekelt, hogy mit osztanak meg a politikusok a követőikkel, hiszen az ilyen oldalakon könnyedén megkerülhetők a vertikális média szabályszerűségei és úgy lehet információkat közölni a potenciális választókkal, ahogyan a „nagy léptékű” demokráciák megjelenése óta soha nem lehetett.

A KUTATÁSI MÓDSZERTAN ÉS AZ ELEMZÉSI KATEGÓRIÁK

A mintába került parlamenti képviselők Facebook- és Twitter-megosztásait vizsgáltam három-három hónap időszakában. Ez a három hónap a Facebookon 2012. november 1-én kezdődött és 2013. január végén ért véget. Egy év eltolódással, 2013. november elején kezdődött és 2014. január 31-én ért véget a három hónap a Twitteren. Megosztásnak tekintettem minden olyan bejegyzést, kép-, link- és videómegosztást, amit a politikus kezdeményezett és nem a követők. Nem gyűjtöttem ki a más személyek által írt bejegyzések kommentár nélküli továbbosztásait, a lájkokat, a kedvencnek jelöléseket és az okos eszközök által automatikusan generált földrajzi helymeghatározásokat. Kigyűjtöttem a politikusok által írt hozzászólásokat, azonban – a közösségi oldalak eltérő működéséből fakadóan – a Facebook esetében ez külön elemzésben került feldolgozásra, így nem képezi e tanulmány tárgyát (ld.: Ábrahám et al., 2015). Szerves részét képezik egy felhasználó idővonalának a hozzászólások a Twitteren, ezért azok megjelennek az elemzésben.

A kigyűjtött elemzési egységeket kategóriákba soroltam. Egy rekord egy kategóriába kerülhetett, ezért minden egyes bejegyzésnél tisztában kellett lenni az adott ország aktuálpolitikai kérdéseivel, hogy meg lehessen állapítani a finom hangsúlybeli különbségeket. Az így kiértékelt egységeket az SPSS statisztikai szoftverrel elemeztem.

Meg kell jegyezni, hogy a vizsgált időszakokban mindegyik ország két választás között volt, így az eredményeket nem befolyásolták a választási időszakok felfokozott kommunikációi. Előfordulhatott, hogy egy-egy államban politikai kampány zajlott, de ezt a „politics as usual” velejárájaként kezeltem. Jellemző bejegyzések voltak az évváró parlamenti ülésekkel kapcsolatosak, továbbá az év végi megemlékezések, a fogadalmak, a karácsonyi és az újévi köszöntők, valamint az évnnyitó parlamenti ülések is sűrűn előkerültek a képviselők kommunikációjában.

A kutatási kérdéseket szem előtt tartva három kritériumot állítottam fel a vizsgálatához. Ezek a Facebook-profilok és oldalak, a szerzőség és a mintavétel nagyságát befolyásoló elemek voltak.

Facebook-profilok és oldalak megkülönböztetése

A projektben nem foglalkoztam a politikusok követőivel és azzal a kérdéssel sem, hogy profilt vagy rajongói/üzleti oldalt (page-et) használnak a politikusok a Facebookon. A kutatásba azokat a profilokat és oldalakat vontam be, amelyekről az adatgyűjtés időszakában egyértelműen megállapítható volt, hogy az adott politikushoz tartozik, megörökítette a szakmai és magánéleti mindennapjait (nem tisztán magánélettel foglalkozott), valamint szabadon elérhető volt az oldal. Ez utóbbi két kitétel a Twitter-oldalakra is igaz. Feltételezésem szerint az ilyen oldalak (vagy profilok) azért készültek, hogy a nagyobb

nyilvánosság is hozzáférjen az ott megosztott tartalmakhoz, így tette magát elérhetővé a képviselő.

A szerző személyének kérdése

Előfordulhatott, hogy az adott regisztráció alatt nem a képviselő írta vagy frissítette a bejegyzéseket, hanem egy vagy több megbízott személy. Volt olyan politikus, aki ezt tudatta a bemutatkozásban, volt olyan, akinél a bejegyzésekből derült ki, mivel egyes szám harmadik személyben születtek a szövegek, de olyan is volt, ahol a hozzászólások között írták meg, hogy a politikus nem vagy nem napi szinten vezeti a regisztrációt. Végezetül, találkoztam olyan oldalakal is, ahol erős volt a gyanú, hogy nem a politikus vezeti az oldalt, de erre nem találtam semmilyen bizonyítékot. Természetesen, minél magasabb pozícióban volt a képviselő annál erősebb volt ez a gyanú. A projektben ugyanazzal a logikával nyúltam a regisztrációkhoz, ahogy a politikusi beszédekhez is szokás: előfordulhat az, hogy valaki más írja meg a beszéd szövegét, de a politikus vállalja érte a felelősséget. Az e tanulmányban bemutatott kutatás esetében úgy véltem, hogy amennyiben a képviselő hivatalos Facebook- vagy Twitter-oldalán, a politikus regisztrációjával történt a megosztás, akkor a képviselő vállalja érte a felelősséget. Az volt a lényeg a kutatás számára, hogy a politikus neve alatt vezetett hivatalos Facebook- vagy Twitter-regisztráció legyen, amely egynél többször frissült a vizsgált három hónapban.

A mintavétel nagysága

Nem vállalkoztam arra, hogy megvizsgáljam a kutatásba bevont országok parlamenti képviselőinek Facebook- és Twitter-penetrációját. Azt sem tekintettem feladatommak, hogy minden egyes politikus esetében eldöntsem, hivatalos regisztrációval, vagy hamissal van-e dolgom, vagy esetleg egy „politizáló” névrakkal. Ezért redukáltam a mintát. Első lépésben úgy döntöttem, hogy csak a közvetlenül választott képviselőket vonom be a kutatásba. Mivel a vizsgált országok némelyikében két kamara is működik, ahol a felsőházba gyakran közvetett választással vagy kinevezéssel is be lehet kerülni, ezért ezeket a kamarákat kizártam (ilyen pl. a Lordok Háza az Egyesült Királyságban). Ugyanígy tettem az olyan államokkal, ahol a felsőházba kerülés lehetősége egyes, közvetlen és közvetett szavazással vagy kinevezéssel is be lehet kerülni (ilyen pl. a szenátus Kanadában és Írországbán). Bekerülhettek a mintába azon államok politikusai, ahol a teljes felsőház közvetlen választással jut be a felsőházba (pl. az ausztrál szenátus vagy a svájci Államok Tanácsa). Második lépésben úgy döntöttem, hogy nem bízom az adatgyűjtést szoftverekre, mivel a tesztelt programok vagy nem szolgálták a céljaimat vagy megbízhatatlanok voltak, ezért manuálisan kellett elvégezni a gyűjtést. A gyűjtéstől a kiértékelés első fázisáig a Microsoft Excel táblázatkezelő programot használtam. Mindezeket figyelembe véve további redukcióra volt szükség. Úgy határoztam, hogy

minden állam esetében a parlamenti képviselők 10%-át vizsgálom, tehát a közvetlenül választott parlamentek létszámát tekintettem teljes populációnak. A 10% pedig csak „szemmértéket” jelent, mivel a tört számokkal nem foglalkoztam. A képviselőket az egyszerű véletlen mintavétel módszerével választottam ki, ez lehetővé tette, hogy minden képviselőnek nullánál nagyobb esélye legyen a mintába kerülni. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a hivatalos parlamenti honlapokon megtalálható névsorból random kiválasztással ellenőriztem, hogy van-e az adott politikusnak Facebook- vagy Twitter-regisztrációja. Amennyiben volt, akkor bekerült a mintába. Végezetül 23 ausztrál, 18 osztrák, 65 brit, 15 horvát, 17 ír, 31 kanadai, 39 magyar, 8 montenegrói, 25 svájci és 12 új-zélandi képviselő Facebook-oldalát vettem be a vizsgálatba. Így például az Egyesült Királyság 650 fős alsóházának 10%-át vizsgáltam, amíg ez a szám Magyarországon 10,1% (386 főből 39), Montenegróban 9,9% (81 főből 8). Montenegró esetében meg kell jegyezni, hogy a 81 főből összesen 8 aktív képviselőt találtam a kutatás idején. A teljes vizsgált létszám a Facebookon 253 fő.

A Twitternél Horvátország, Magyarország és Montenegró esetében nem tudtam tartani a kitűzött 10%-ot, mivel alig találtam politikusot, aki használta ezt a platformot a kutatási időszakban. 5 horvát (3,3%), 14 magyar (3,6%) és 6 montenegrói (7,4%) képviselőnek volt aktív Twitter-profilja a kutatás idején. Ezekben az országokban tehát a teljes képviselői penetrációt vizsgáltam. A többi állam parlamenti képviselőivel nem volt ilyen gond. A teljes vizsgált létszám a Twitteren 216 fő. A Facebook- és a Twitter-oldalakon vizsgált politikusok összlétszáma 469.

Az elemzési kategóriák

Az elemzett időszak alatt a vizsgált politikusok 15 121 Facebook-bejegyzést osztottak meg és 38 260 tweetet, ami összesen 53 381 rekord elemzését tette lehetővé. A bejegyzések kiértékelését kvantitatív tartalomelemzés módszerével végeztem el (Krippendorff, 1980). A Facebook-bejegyzéseket 6 kategóriába soroltam, míg a tweetek – az oldal részben eltérő szabályszerűségei miatt – 7 kategóriába kerültek besorolásra. A kategóriákat az 1. táblázat foglalja össze.

1. táblázat. Az elemzés során használt kategóriák

Facebook	Twitter
Magánélet	
Információközlő	
Szubjektív	
Offenzív	
Link/videó	Link/fotó/videó
Fotó	Pozitív és semleges interakció
	Negatív interakció

Az egyes kategóriák között nem volt átjárás. Egy bejegyzés egy kategóriába kerülhetett, ami azt jelentette, hogy a tartalom alapján megállapított elsődleges jelentés határozta meg a helyét. Ehhez szükség volt az adott állam aktuálpolitikai ismereteire a vizsgált időszakban. Az eljárással elvesznek az egyes bejegyzésekben rejlő többértelműségek, de a végeredmény szempontjából érzékelhetővé váltak az államokra jellemző kategóriák. A kategóriák végleges kialakítására Aharony Twitter-kutatása volt hatással, aki szerint a politikusok megosztott bejegyzései tájékoztatást vagy állítást közvetítenek, segítségükkel kifejezhetik független véleményüket a különböző témákban (Aharony, 2012: 600.). A tájékoztatáson (információközlésen), az állításon (szubjektíven) és az ezekben foglalt véleményen (offenzíven) túli magánéleti és szöveg nélküli megosztások sokasága kívánta meg a további kategóriák felállítását.

A magánélet kategória alá olyan bejegyzések kerültek, amelyek személyes, családi vagy baráti eseményekről szólnak vagy jókívánságokat fejeznek ki. Ezek a médiában gyakran a bulvár kategóriába kerülnének. Az információközlő bejegyzések azok, amelyek valamilyen eseményre, programra, megjelent interjúra, napirendre, stb. hívják fel a figyelmet (figyelemirányítás) vagy a politikus mindennapi munkáját mutatják be (átláthatóság). Az első két kategória a vertikális médiából ismert kommunikációs technikák közösségi médiában való megjelenését jelenti. A szubjektív kategória a politikus véleménye egy adott tárgyról vagy intézményről, ritkábban személyről (vitaindító vagy vitázó bejegyzések), amíg az offenzív vélemény egy személyről vagy egy adott tárgyról, intézményről (veszekedő bejegyzések). A harmadik és a negyedik kategória kétirányúvá teheti a kommunikációt, ezért ezeket tipikusan közösségi oldalakra jellemző kommunikációnak tekintem. Az első négy közös kategória textuális. Az ilyen bejegyzések tartalmazhatnak fotókat, linkeket, esetleg szöveget egy képen, de mindenképpen tartalmaznia kell a politikus vagy megbízottja által gépelt szöveget. Szöveg hiányában a nontextuális kategóriák egyikebe kerülhetett a bejegyzés. A Facebook esetében az egyik ilyen a link/videó kategória, amely szöveg nélküli, megosztott hiperlinket jelent, amely akár videóra is mutathat. A másik ilyen a fotó kategória, amely magyarázó szöveg nélkül megosztott képet vagy fotóalbumot jelent. Ez a kettő a link/fotó/videó kategória alá került összevonásra a Twitternél. A maradék két kategória itt a hozzászólásokat fedi. A Twitteren ezek a „@felhasználónév” formulával írt bejegyzések. Pozitív vagy semleges interakciónak tekintettem azokat a bejegyzéseket, ahol a politikus kedélyesen elbeszélgetett egy másik felhasználóval, míg a sokszor személyeskedéstől sem mentes dekonstruktív bejegyzések a negatív interakciók közé kerültek.

A használt kategóriák lehetővé teszik, hogy következtessék a politikusok közösségi médiahasználatára. A túlzott magánéleti bejegyzések megosztása például bulvárosabb horizontális médiahasználatra utalhat. A nem szöveges bejegyzések túlzott használata, ahol a politikus nem ír a követőknek, pusztán

rámutat valamire, de nem használja ki annak a lehetőségét, hogy (elő-)értelmezze az adott témát, kevésbé tudatos használatra utal. A szöveges bejegyzések több erőfeszítést feltételeznek a képviselőktől, mivel egy feltöltéstől és pár kattintástól többet igényelnek, mint a szöveg nélküli bejegyzések. Természetesen egy-egy fotó vagy link megosztásakor is kerülhet szöveg a bejegyzésbe, de az ilyen szövegek általában az eredeti helyről átvett képpel vagy linkkel együtt járnak, tehát nem saját tartalomról van szó. A szubjektív (és az offenzív) bejegyzések megmutatják a politikus véleményét, de ezzel azt veszélyeztetheti, hogy eltávolodnak tőle azok, akik nem értenek egyet a véleménnyel. Az információközlő-kategóriába került bejegyzések viszont hasonlítanak az újságírói információközlésre, amivel jól lehet irányítani vagy elirányítani a közönség figyelmét. Úgy vélem, hogy az információközlő-, a szubjektív és részben az offenzív kategóriák a politikusok tudatosságát feltételezik. Ilyenkor információkat osztanak meg a tevékenységükkel kapcsolatosan, vitákat generálnak vagy ellenfeleket támadnak meg. Annyi kiegészítést kell azonban tenni, hogy elképzelhető, egy politikus aktuálpolitikai célzattal oszt meg valamit a magánéletéből azért, hogy példát statuáljon, de az ilyen bejegyzések – jellegüktől függően – az információközlő- vagy szubjektív kategóriákba kerültek.

Eredmények

Az eredmények sokrétű bemutatást tesznek lehetővé. Az átláthatóságot szem előtt tartva a három kutatási kérdés megválaszolására egy-egy táblázatot emelek ki az eredmények közül.

A parlamenti képviselők információközlők a közösségi oldalakon

Az 1. kutatási kérdés arra kereste a választ, hogy vajon közvetítőként, pro-am újságíróként viselkednek-e a vizsgált képviselők a Facebook- és a Twitter-oldalokon. Erre a kérdésre akkor pozitív a válasz, ha a tipikusan közvetítő jelleggel írt bejegyzések (információközlő kategória) lesznek többségben. A 2. táblázat mutatja a két közösségi oldal összevont eredményeit.

2. táblázat. A Facebook és a Twitter oldalakon elemzett bejegyzések kategóriák szerinti megoszlásának átlaga

	N	Minimum	Maximum	Átlag	Szórás
Magánélet (Facebook és Twitter)	469	,00	90	4,1748	8,19887
Információközlő (Facebook és Twitter)	469	,00	433	45,2857	59,57742
Szubjektív (Facebook és Twitter)	469	,00	450	18,6503	36,83651
Offenzív (Facebook és Twitter)	469	,00	156	2,1940	9,71906

	N	Minimum	Maximum	Átlag	Szórás
Link/videó (Facebook)	469	,00	182	4,5608	14,33017
Fotó (Facebook)	469	,00	103	2,9829	8,19368
Link/fotó/videó (Twitter)	469	,00	183	1,0661	9,08353
Pozitív és semleges interakció (Twitter)	469	,00	678	27,8017	80,87054
Negatív interakció (Twitter)	469	,00	458	7,5864	35,60268
N	469				

Az információközlő kategória messze a legnépszerűbb a kutatásba bevont képviselők között. A 45,29-es átlagszám valamivel több, mint félszerese a pozitív és semleges interakcióknak. Árnyalja a képet, hogy amíg az információközlő kategória átlaga mindkét közösségi oldalt tartalmazza, addig a pozitív és semleges interakció csak a Twitter esetében értelmezhető. Ugyanakkor, az interakciók esetében megfigyelhető rendkívül magas szórásszám (80,87) azt támasztja alá, hogy a mintában szereplő politikusok közül mindössze kevesen, de ők sokat használják az ilyen jellegű bejegyzéseket. A válaszom az első kutatási kérdésre az, hogy a politikusok előszeretettel használják a közösségi oldalakat közvetítésre, amivel képesek lehetnek a hírmédia számára előzetes keretezést adni, a számukra fontos eseményekre irányítani a reflektort, valamint kihasználhatják a hírmédia tökéletlenségét, olyasmiről is „tudósíthatnak”, amiről a hírmédia hely, idő, emberhiány, stb. miatt nem tudósít. A képviselőknek nem szükséges véleményt formálniuk az információkról és az eseményekről (szubjektív kategória), hiszen a figyelemirányítás önmagában szubjektív hírválogatói és kapuóri szerepet jelent. A hálózati médialogika értelmében nem csak megosztanak, de tartalmat is gyártanak, ennek célja, hogy kielégítsék a politikában megjelenő tömegmédia-logika támasztotta elvárást, ami némileg egyszerűsítve a „közvetítve lenni” követelménynek tesz eleget.

A Facebook és a Twitter a képviselők politikai kommunikációjának evolúcióját segíti elő

Az első kutatási kérdésre adott válasz alapján várható, hogy a második kutatási kérdésre kapott eredmények alátámasztják, a vizsgált politikusok az egy-sokaknak-kommunikáció eszközeként használják a Facebook- és a Twitter-oldalakat. Azaz nem revolúció, hanem evolúció zajlik a politikai kommunikációban, ahol az ismert módszerek kerülnek új platformra. A 3. táblázat erre világít rá.

3. táblázat. A Facebook és a Twitter oldalakon elemzett bejegyzések kategóriák és országok szerinti megoszlásának átlaga

	Magánélet (Facebook és Twitter)	Információközlő (Facebook és Twitter)	Szubjektív (Facebook és Twitter)	Offenzív (Facebook és Twitter)	Link/videó (Facebook)	Fotó (Facebook)	Link/fotó/videó (Twitter)	Posztív és semleges interakció interakció (Twitter)	Negatív interakció (Twitter)
Ausztrália	átlag 3,0652	32,7826	20,7174	3,5652	1,0435	1,8478	,0652	9,0000	1,8043
	szórás ,66041	4,43786	5,06791	1,21092	,54103	,49924	,06522	3,87797	,86232
Ausztria	átlag 1,6667	29,2778	38,9444	,0556	3,8333	6,7222	1,4167	15,7778	5,4722
	szórás ,49921	7,64600	9,19696	,03872	2,03365	2,46648	,65873	10,03344	2,82435
Egyesült Királyság	átlag 4,8923	69,6538	16,6615	2,0385	2,9462	1,3769	1,6923	44,1385	13,2538
	szórás ,95730	6,83830	2,43970	,38539	,60482	,40292	1,40753	9,22444	4,20041
Horvátország	átlag 6,8000	11,3500	11,1000	1,1000	,7000	1,9500	,3500	20,0000	3,7500
	szórás 2,52003	4,20606	3,70625	,41612	,30865	,69006	,26433	13,18113	2,90542
Írország	átlag 2,2059	46,1471	6,7941	1,0000	7,1176	1,6765	,2941	23,6765	6,1471
	szórás ,83993	8,28773	1,36794	,43056	2,91036	,47901	,13033	14,56363	3,63145
Kanada	átlag 7,7097	59,8387	16,3065	1,3710	4,0806	4,6129	1,4032	46,6129	2,5968
	szórás 1,12831	8,28812	3,21153	,31717	1,45972	1,05038	,54490	11,51702	,92542
Magyarország	átlag 4,3208	43,1509	17,8679	6,1698	17,2642	6,1321	,9434	,0000	,0000
	szórás ,90386	7,50164	5,08720	3,08688	4,44660	2,08944	,70834	,00000	,00000
Montenegró	átlag 5,0714	8,4286	33,2143	7,3571	1,1429	2,5000	,5000	45,4286	33,7143
	szórás 3,22501	3,12332	32,06264	7,35714	,46713	1,29983	,42903	43,14220	32,64502
Svájc	átlag ,7800	11,6800	23,8800	,3200	2,3800	1,0800	,3400	15,7400	5,6400
	szórás ,30943	3,06933	3,96913	,16020	,69099	,37015	,12326	4,70664	2,35498
Új-Zéland	átlag 3,8750	46,9583	6,5000	,4583	,4583	4,0417	2,0000	33,3750	14,8333
	szórás ,94277	7,77759	2,09727	,19945	,24803	1,56441	1,91391	16,14594	7,97588
Totál	átlag 4,1748	45,2857	18,6503	2,1940	4,5608	2,9829	1,0661	27,8017	7,5864
	szórás ,37859	2,75103	1,70095	,44878	,66171	,37835	,41944	3,73425	1,64398

A fenti táblázatban vastagítva olvashatók az egyes kategóriák legmagasabb átlagszámait, míg kurzívval az egyes országok legmagasabb átlagszámait jeleztem. Kategóriák tekintetében a magánéleti Kanadában a legnépszerűbb (7,7-es átlag), de a többi közös Facebook- és Twitter-kategóriához képest gyengé. Az információközlő kategória az Egyesült Királyságban a legnépszerűbb (69,65), de más országokban is rendkívül erős, vezető kategória. Ausztria, Horvátország, Montenegró és Svájc esetében más a vezető kategória, de ez Horvátország és Montenegró esetében félrevezető. E két országnál a pozitív és semleges interakciók a legnépszerűbbek, azonban igen magas a szórás (20 az átlag és 13,18 a szórás Horvátországban), ami Montenegrónál még nyilvánvalóbb (45,43 az átlag és 43,14 a szórás). Mindkét esetben az derül ki, hogy kevés politikus használja ezt a kategóriát, torzítva ezzel az eredményeket. Nincs ez másképp a szubjektív bejegyzések esetében sem Montenegróban (33,21 az átlag és 32 a szórás). A szubjektív kategória Ausztria (38,94) és Svájc (23,88) esetében egyértelműen a legnépszerűbb kategória. Azt láthatjuk tehát, hogy a két egymással szomszédos államban más érvényesül, mint a kutatásba bevont többi 8 országban.

Az offenzív kategória esetében Montenegrónál egy politikus írta az összes szubjektív bejegyzést, amire a magas szórás szám is utal (7,35 az átlag és a szórás). Ha kivesszük a balkáni államot, akkor a sorban következő Magyarország, ahol az átlag 6,17, ami jóval magasabb az utána következő Ausztráliánál (3,57).

A facebookos nontextuális kategóriáknál Magyarország link/videó átlaga rendkívül kimagasló (17,26), míg a fotó átlaga Ausztria után a második (6,13). Mindkét esetben messze maga mögött hagyja a többi ország átlagát. A magyar politikusok tehát előnyben részesítik a Facebookon a saját szöveg nélküli megosztásokat. A twitteres nontextuális kategória esetében magasak a szórásértékek, ami alól kivételt képeznek Ausztria (1,42-es átlag), Kanada (1,4) és Svájc (0,34) eredményei. Ausztria és Svájc tehát újra egy csoportba került.

A twitteres interakciók közül – hasonlóan a korábbiakhoz – ki kell hagyni Horvátországot és Montenegrót. Az így megmaradó országok között a pozitív és semleges interakcióknál Kanadát (46,61), míg a negatív interakciók között Új-Zélandot (14,83) kell kiemelni. E két kategóriában a negatív rekorder Magyarország, ahol nem találtam interaktív bejegyzéseket.

Megállapítható, hogy a kutatásba bevont országok vizsgált politikusi körében népszerű az információközlő kategória. A vertikális médiából ismert egy-sokaknak-politizálás eszközének tekinthető közvetítő funkció érvényesül, de Ausztria és Svájc kivételt képeznek, amely a többi államtól eltérő, egymásra hasonlító politikai kultúrával magyarázható. Ez nem jelenti azt, hogy a két említett országban a politikai kommunikáció revolúciója zajlana, inkább azt, hogy ott a sajátos kulturális viszonyok kerültek át a közösségi oldalakra. Összességében tehát evolúció zajlik a politikai kommunikációban.

Léteznek hasonlóságok a vizsgált államok Facebook- és Twitter-használatában

A 3. táblázat átvezet a 3. kutatási kérdésre, amelynek kimerítő megválaszolása önálló tanulmányt érdemelne. Itt csak a legnépszerűbb, információközlő kategóriát vizsgálom meg külön a Facebook és a Twitter vonatkozásában. A KK 3-ban arra kérdeztem rá, hogy van-e hasonlóság a vizsgált országok között. Úgy véltem megkülönböztethető lesz a westminsteri és kontinentális európai országok két csoportja.

4. táblázat. A Facebookon elemzett információközlő kategória a vizsgált államokban

	N	Átlag	Szórás	Standard hiba	Az átlagok 95%-os megbízhatósági intervalluma		Mini-mum	Maxi-mum
					Alsó határ	Felső határ		
					Ausztrália	23		
Ausztria	18	12,4444	14,72182	3,46997	5,1235	19,7654	,00	54,00
Egyesült Királyság	65	45,9077	50,79546	6,30040	33,3212	58,4942	,00	202,00
Horvátország	15	5,0000	8,56905	2,21252	,2546	9,7454	,00	27,00
Írország	17	27,4118	20,84184	5,05489	16,6959	38,1277	3,00	91,00
Kanada	31	44,4839	25,89320	4,65056	34,9862	53,9816	4,00	106,00
Magyarország	39	32,1538	42,81511	6,85590	18,2748	46,0329	,00	177,00
Montenegró	8	2,0000	2,56348	,90633	-,1431	4,1431	,00	6,00
Svájc	25	4,1600	4,72299	,94460	2,2104	6,1096	,00	15,00
Új-Zéland	12	32,2500	18,60657	5,37125	20,4279	44,0721	15,00	83,00
Totál	253	29,8261	37,00635	2,32657	25,2441	34,4081	,00	202,00

5. táblázat. A facebookos információközlő kategória egy-tényezős varianciaanalízise

	Eltérés-négyzetösszegek	df	Átlagos négyzetes eltérés	F	Szig.
Csoportok között	61234,259	9	6803,807	5,824	,000
Csoporton belül	283872,089	243	1168,198		
Totál	345106,348	252			

Standard leírás: $F(9,243) = 5,824$ $p < 0,000001$

Az államok két csoportja közötti eltérés szignifikáns. A westminsteri országoknál kiemelkedik az információközlő kategória, egyedül Magyarország az az ország, ahol még számottevő az információs bejegyzések száma, azonban itt sem haladja meg az Egyesült Királyság és Kanada értékeit. Kijelenthető,

hogy a kontinentális országokra kevésbé jellemző ez a közlési mód, ezért mutatkozik jelentős különbség az eredményekben.

6. táblázat. A Twitteren elemzett információközlő kategória a vizsgált államokban

	N	Átlag	Szórás	Standard hiba	Az átlagok 95%-os megbízhatósági intervalluma		Mini- mum	Maxi- mum
					Alsó határ	Felső határ		
					Ausztrália	23		
Ausztria	18	46,1111	59,29774	13,97661	16,6230	75,5992	,00	187,00
Egyesült Királyság	65	93,4000	92,34511	11,45400	70,5180	116,2820	3,00	433,00
Horvátország	5	30,4000	28,61468	12,79687	-5,1298	65,9298	5,00	75,00
Írország	17	64,8824	60,30224	14,62544	33,8778	95,8869	4,00	229,00
Kanada	31	75,1935	86,61502	15,55652	43,4229	106,9642	,00	377,00
Magyarország	14	73,7857	72,09948	19,26940	32,1567	115,4147	4,00	256,00
Montenegró	6	17,0000	13,84197	5,65096	2,4737	31,5263	2,00	37,00
Svájc	25	19,2000	28,66327	5,73265	7,3684	31,0316	,00	122,00
Új-Zéland	12	61,6667	47,08857	13,59330	31,7480	91,5853	8,00	186,00
Totál	216	63,3935	74,23262	5,05089	53,4379	73,3491	,00	433,00

7. táblázat. A twitteres információközlő kategória egy-tényezős varianciaanalízise

	Eltérés- négyzetösszegek	df	Átlagos négyzetes eltérés	F	Szig.
Csoportok között	153009,346	9	17001,038	3,394	,001
Csoporton belül	1031744,205	206	5008,467		
Totál	1184753,551	215			

Standard leírás: $F(9,206)=3,394$ $p=0,001$

Hasonló a helyzet a Twitteren, szignifikáns a különbség az egyes országok között. Az átlagokból körvonalazódik, hogy a westminsteri államok képviselői információs bejegyzéseket közölnek döntő többségben. Ausztrália az egyedüli kivétel. A magyar politikusok körében magas a 73,8-as átlag, azonban nem szabad megfeledkezni arról, hogy Magyarország esetében nem találtam elegendő aktív politikust a Twitteren. Erős az osztrák képviselők magas értéke, akik átlagosan 46 információs bejegyzést írnak. Ebben a kategóriában jelentős a köztük és a svájci (19,2) politikusok közötti különbség. Az Egyesült Királyság kiemelkedik az információközlő bejegyzések számában, mind a maximum (433), mind az átlag (93,4) terén.

Összességében a történelmi, a kulturális, valamint a politikai rendszerek közötti különbségek megfigyelhetők a közösségi oldalakon is. Egyik alapvető példa erre a Twitter relatív népszerűtlensége a posztszocialista államokban

(Horvátország, Magyarország, Montenegró), de az összes állam bejegyzéseinek vizsgálata strukturáltabban mutatja ugyanezt mind a Facebookon, mind a Twitteren.

ÖNMEDIATIZÁCIÓ AZ ONLINE KOMMUNIKÁCIÓBAN

A közösségi hálózati oldalak politikában való használata magával hozta az önmediatizáció jelenségének felerősödését. Már nem csak az fontos a politikusoknak, hogy hogyan néznek ki a vertikális médiacsatornákon és mit jelentenek meg róluk a horizontális médiában, de az is, hogy a kapuőrök kiiktatásával célzatosan közvetítsenek tartalmakat a követőik felé, és irányítsák a figyelmüket. Ez utóbbi pedig csakis tőlük függ, nem kell szerkesztőket vagy újságírókat befolyásolniuk a céljuk érdekében, az itt ismertetett kutatás ezt támasztotta alá. Ezen kívül megállapítható, hogy a kutatásba bevont államok vizsgált képviselőinek bejegyzései alapján részben visszaköszönek Jay Blumler felismerései az önmediatizáció következményeiről (Blumler, 2014: 34–37). A közösségi oldalakon a politikusok többször igyekeznek ráerőltetni a követőkre és az újságírókra a saját információikat, amellyel a köztudatba bekerülő információk előzetes keretezését is elvégzik. Az információközlés (közvetítés) jellegéből fakadóan az „itt és most” érhető tetten, ami visszaköszön a vertikális hírelőállításban is. Ezek tudatában a két hipotézis igaznak bizonyult.

Az első két kutatási kérdésre kapott válaszok alapján *a vizsgált képviselők önközvetítésre használják a Facebook- és Twitter-csatornákat, ugyanakkor nincs változás a kommunikációjuk természetében*. A kétirányú kommunikáció lehetőségét jellemzően nem kihasználva, sajtótájékoztató jellegű kommunikációra használják a képviselők a közösségi oldalakat és mindezt a figyelemirányítás céljából teszik. A társadalmi viták generálása vagy a követőkkel való interakciók helyell-közzel köszönnek vissza, főleg az osztrák és a svájci politikusoknál figyelhető meg. Láthatók a hálózati médialogika jegyei (önmediatizáció), de a tömegmédia-logika természete is tapasztalható (egyirányúság). Az önmediatizáció valójában a követők számának növelésére szolgál úgy, hogy a politikusok alig tesznek közzé szubjektív bejegyzéseket, amivel elriaszthatnának felhasználókat, mégis szubjektív módon válogatnak az információk és az események között.

A harmadik kutatási kérdésre kapott válasz bebizonyította, hogy *nincs nagy különbség a vizsgált képviselők Facebook- és Twitter-használatában*. Az államok között meglévő történelmi és kulturális különbségek, valamint a politikai rendszerek eltérései köszöntek vissza, már amennyiben különbséget szeretnénk látni a vizsgált országok között. Meg kell említeni, hogy a közösségi oldalak homogenizációja érezteti a hatását, de ez még nem olyan mértékű, amely elmosta volna a határokat a különböző országbeli képviselők között. Lehet találni tendenciákat. Ilyen például az információközlő kategória, amely rendkí-

vül népszerű kategóriának bizonyult. Ugyanakkor a homogenizáció jelensége csak a trendekben figyelhető meg, nincs jele az online politikai kommunikáció mindent átható változásának, amely Magyarország esetében már más platformok kapcsán is bizonyítást nyert (Merkovity, 2011; Merkovity, 2014; Nagy, 2014). A politikusok jellemzően egyirányú csatornaként használják az online kommunikációs eszközöket, ahogyan a vertikális médiát is használják. A közvetítő, pontosabban az önközvetítő funkció befolyásolja a diskurzusaikat a horizontális médiában. Erre az adhat magyarázatot, hogy a közösségi internetezésben rejlő interaktivitás nem várt következményeit (pl. kritikákat) úgy tudják hatásosan elkerülni a képviselők, hogy egyirányúsítják kommunikációjukat a természetüknél fogva többirányú platformokon.

BEFEJEZÉS

Végezetül, ahogyan azt jeleztem, az itt ismertetett eredmények a trendekre világítanak rá. A kutatás korlátai között mindenképp meg kell említeni, hogy nem lehet általánosítani az online politikai diskurzusok minőségeit és jellemzőit az eredmények alapján. Nem a közösségi oldalakon megtalálható politikusok teljes penetrációját elemeztem, mindössze a parlamenti képviselők 10%-át vizsgáltam az elemzett országokban, ami alól a Facebookon kivételt képez Montenegró, a Twitteren Horvátország, Magyarország és Montenegró. A vizsgált minták tehát korlátozzák az általánosítást. Csak azokról a politikusokról lehet mondani valamit, akik bekerültek a mintába. Hasonló kutatás más politikusokkal valószínűleg másmilyen részeredményeket hozna, azonban a tendenciák minden bizonnyal közel azonosak lennének. A politikusok önmediatizációjának vizsgálata további kutatásokat kíván, amelyhez alapot nyújthatnak a jelen tanulmányban bemutatott eredmények.

IRODALOM

- Aharony, Noa (2012): Twitter Use by Three Political Leaders: An Exploratory Analysis. *Online Information Review*, Vol. 36., No. 4., 587–603. Doi: 10.1108/14684521211254086
- Altheide, David L. (2013): Media Logic, Social Control, and Fear. *Communication Theory*, Vol. 23., No. 3., 223–238. Doi: 10.1111/comt.12017
- Ábrahám Adrienn, et al. (2015): Politikusok a közösségi hálón: Képviselői hozzászólások elemzése a Facebook és Twitter közösségi oldalakon. In: Merkovity Norbert (szerk.): *SZTE Politikatudományi és Államelméleti Műhely (PÁM), Hallgatói Füzetek; 1.* Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Politológia Tanszék.
- Bennett, W. Lance–Seegerberg, Alexandra (2012): The Logic of Connective Action. *Information, Communication & Society*, Vol. 15., No. 5., 739–768. Doi: 10.1080/1369118X.2012.670661

- Betz, Hans-Georg (1997): Austria and Switzerland. In: Roger Eatwell (ed.): *European Political Cultures: Conflict or Convergence*. London, Routledge, 13–31.
- Blumler, Jay G. (2014): Mediatization and Democracy. In: Frank Esser–Jesper Strömback (eds.): *Mediatization of Politics: Understanding the Transformation of Western Democracies*. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 31–41.
- Boorstin, Daniel J (1992 [1961]): *The Image: A Guide to Pseudo-Events in America*. New York, Vintage Books.
- Brants, Kees–de Vreese, Claes–Möller, Judith–van Praag, Philip (2010): The Real Spiral of Cynicism? Symbiosis and Mistrust between Politicians and Journalists. *The International Journal of Press/Politics*, Vol. 15., No. 1., 25–40. Doi: 10.1177/1940161209351005
- Couldry, Nick (2008): Mediatization or Mediation? Alternative Understandings of the Emergent Space of Digital Storytelling. *New Media & Society*, Vol. 10., No. 3., 373–391. Doi: 10.1177/1461444808089414
- Deacon, David–James Stanyer (2014): Mediatization: Key Concept or Conceptual Bandwagon? *Media, Culture & Society*, Vol. 36., No. 7., 1032–1044. Doi: 10.1177/0163443714542218
- Esser, Frank (2008): Dimensions of Political News Cultures: Sound Bite and Image Bite News in France, Germany, Great Britain, and the United States. *The International Journal of Press/Politics*, Vol. 13., No. 4., 401–428. Doi: 10.1177/1940161208323691
- Esser, Frank (2013): Mediatization as a Challenge: Media Logic Versus Political Logic. In: Hanspeter Kriesi–Daniel Bochsler–Sandra Lavenex–Jörg Matthes–Frank Esser–Marc Bühlmann (eds.): *Democracy in the Age of Globalization and Mediatization*. Basingstoke, Palgrave Macmillan. 155–176.
- Hemerijck, Anton (2013): *Changing Welfare States*. Oxford, Oxford University Press.
- Internet World Stats (2015): *World Internet Users and Population Stats*. Online elérhető: <http://www.internetworldstats.com/stats.htm> (utolsó letöltés: 2015. november 29.)
- Klinger, Ulrike–Svensson, Jakob (2014): The Emergence of Network Media Logic in Political Communication: A Theoretical Approach. *New Media & Society*, Online First: 2014. február 19. Doi: 10.1177/1461444814522952.
- Krippendorff, Klaus (1980): *Content Analysis: An Introduction to its Methodology*. London, Sage Publications.
- Leadbeater, Charles–Miller, Paul (2004): *The Pro–Am Revolution*. London, Demos.
- Lijphart, Arend (1969): „Consociational Democracy”. *World Politics*, Vol. 21., No. 2., 207–275. Doi: 10.2307/2009820
- Livingstone, Sonia (2009): On the Mediation of Everything: ICA Presidential Address 2008. *Journal of Communication*, Vol. 59., No. 1., 1–18. Doi: 10.1111/j.1460-2466.2008.01401.x
- Mansbridge, Jane (2009): A “Selection Model” of Political Representation. *Journal of Political Philosophy*, Vol. 17., No. 4., 369–398. Doi: 10.1111/j.1467-9760.2009.00337.x
- Mazzoleni, Gianpietro (2015): Mediatization of Politics. In: Wolfgang Donsbach (ed.): *The Concise Encyclopedia of Communication*. Chichester, Wiley-Blackwell. 378–380.
- Merkovity, Norbert (2011): Hungarian Party Websites and Parliamentary Elections. *Central European Journal of Communication*, Vol. 4., No. 2., 209–225.

- Merkovity Norbert (2013): Médialogika a horizontális hálózatok kommunikációjában. *Információs Társadalom*, Vol. 13., No. 3–4., 43–58.
- Merkovity, Norbert (2014): Hungarian MPs' Response Propensity to Emails. In: Ashu M. G. Solo (ed.): *Political Campaigning in the Information Age*. Hershey, IGI Global, Information Science Reference. 305–317.
- Nagy Eszter Cecília (2014): Parlamenti képviselők és az email: 13 ország parlamenti képviselőinek vizsgálata. In: Merkovity Norbert (szerk.): *Politikai kommunikáció-kutatások a közösségi média korában*. Szeged, Primaware Kiadó. 141–164.
- Negrine, Ralph–Mancini, Paolo–Holtz-Bacha, Christina–Papathanassopoulos, Stylianos (eds.) (2007): *The Professionalisation of Political Communication*. Bristol, Intellect.
- Strömbäck, Jesper (2008): Four Phases of Mediatization: An Analysis of the Mediatization of Politics. *The International Journal of Press/Politics*, Vol. 13., No. 3., 228–246. Doi: 10.1177/1940161208319097
- Strömbäck, Jesper–Esser, Frank (2014): Introduction: Making Sense of the Mediatization of Politics. *Journalism Practice*, Vol. 8., No. 3., 245–257. Doi: 10.1080/17512786.2014.889441
- Sysomos (2014 [2009]): *Inside Twitter: An In-Depth Look Inside the Twitter World*. Online elérhető: <http://sysomos.com/sites/default/files/Inside-Twitter-BySysomos.pdf> (utolsó letöltés: 2015. december 10.)
- Wolfsfeld, Gadi–Segev, Elad–Tamir Sheaffer (2013): Social Media and the Arab Spring: Politics Comes First. *The International Journal of Press/Politics*, Vol. 18., No. 2., 115–137. Doi: 10.1177/1940161212471716

KITEKINTŐ

Csizmadia Ervin

A tranzitológiának vége, felejtjük el?

Az átmenet tervezett intézményeitől a tervezetlen hibridizációig

A TRANZITOLÓGIÁNAK VÉGE, FELEJTSÜK EL?

Az átmenet „származékos” elméletei és tanulságai

Csizmadia Ervin

(MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont)

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány középpontjában annak a kérdésnek a megválaszolása áll, hogy mi történt az 1989–90-es demokratizálódási folyamat „szuper-elméletével”, a tranzitológiával, az után, hogy győzedelmeskedett. Az elmélet mindössze egy évtizedig élt, és Thomas Carothers a 2000-es évek elején már bejelenti a tranzitológia végét, de az indulás és a kifulladás között sok minden történt. A tanulmány ezt a köztes szakaszt igyekszik feltérképezni, s bemutatni a tranzitológia két elméleti „továbbfejlesztési kísérletét: az intézmények alapításáról és konszolidációjáról, illetve a hibrid és illiberális rendszerek létrejöttéről szóló elméleteket. Az egész elemzés arra szeretné felhívni a figyelmet, hogy az átmenet elméletei korántsem egy tömbből faragottak, hanem nagyon is komoly változásokon mentek keresztül a 90-es évtizedben. Ezek a változások azonban nem az irányzaton *kívül*, hanem azon *belül* jöttek létre, tehát az alapító elmélet szemléletmódja hatja át ezeket az írásokat. A dolgozat néhány helyen utal az átmenet-elméletekkel kapcsolatban felmerült kritikákra is, ám ezek a tranzitológiát érő *külső* kritikák, ezért ezekről a tanulmány csak érintőlegesen számol be. A dolgozat szerzője arra a következtetésre jut, hogy a tranzitológia ugyan kifulladás, de az irányzat elméleti és szemléleti tanulságai jórészt ma is feldolgozatlanok.

Kulcsszavak: Tranzitológia, konszolidáció, Intézmények, versengő autoritarianizmus, illiberális demokrácia

Az elmúlt néhány évben a posztkommunista országok átmeneteit érintő politikatudományi érdeklődés egyre inkább az 1990-et követően demokratizálódó országok visszafordulására vagy visszarendeződésére fókuszál. A szakirodalom ezen „visszaforduló” országok között kitüntetett helyen említi Magyarországot. Igazán izgalmas feladat lenne összegyűjteni és elemezni azokat az írásokat, amelyek revízió alá veszik a korábbi – Magyarországot nagymértékben preferáló – elméleteket, de ebben a tanulmányban nem ez a kitűzött cél. (Az elméletek hangsúlyeltolódásáról lásd például a *Journal of Democracy* 2015. januári tematikus számát, Plattner ed., 2015.), A cél sokkal inkább a kelet-közép-európai átmenetek sodrában született *korai* elméletek áttekintése és ezen elméleti irányok elemzéséből tanulságok leszűrése. A tanulmány kiindulópontja az, hogy hasznos lehet számunkra az egyes politikatudományi elméletek azonosítása, illetve az elméletek belső fejlődésének megmutatása. Épp ezért ebben a dolgozatban az átmenetekhez kötődő *legkorábbi* elmélet, a

tranzitológia irodalmát igyekszem rendszerezni és abból releváns következtésekre jutni a későbbiekre vonatkozóan is. Nyilván sok olvasó vitathatónak tartja majd, hogy mely művek kerülnek itt tárgyalásra és melyek nem. Ahogy a dolgozat alcíme is jelzi: *nem* a teljes tranzitológiai irodalom kerül itt feldolgozásra, hanem a fő irányzatnak két „leszármazási” elmélete. Megítélésem szerint ugyanis az „alapelmélethez” („hogyan demokratizálódjanak a kelet-közép-európai országok?”) csatlakozott két „származékos” elmélet: az egyik, amely az új intézmények kiépülésével és a demokrácia konszolidációjával; a másik a konszolidálódó demokráciák „visszafordulásával” foglalkozik. Meglehető, vitatható az alapelmélet és a származékos elméletek között logikai kapcsolatot létesíteni, mégis ezt teszem, s amellet érvelek, hogy a tranzitológiai irányzat (egyések szerint paradigma) egymásra épülő, egymásba fonódó elméleti tematikákból áll össze egységesnek tűnő egészzé.

A téma feldolgozása elméleti igényű, ám mégsem fejték ki *saját* átmenet-elméletet; meglepszem azzal, hogy a tranzitológiai irányzatot (jó másfél évtizeddel az irányzat állítólagos vége után) újra a politikatudományi közösség figyelmébe ajánljam, illetve azzal, hogy néhány, az elmúlt időszakban elsikladni látszó összefüggésre ráirányítsam a figyelmet.

Az írás egyszerűen tagolódik: először a tranzitológiai paradigma első „leszármazási” elméletével (konszolidáció, intézményépítés) foglalkozom, majd a másik „leszármazási” elmélet (hibrid rendszerek, autoritarianizmus stb.) vizsgálatára kerül sor. Végül röviden összefoglalom a tanulságokat.

A TRANZITOLÓGIAI ALAPELMÉLET TOVÁBBFEJLŐDÉSE: AZ INTÉZMÉNY-ALAPÍTÁS ÉS A KONSZOLIDÁCIÓ ELMÉLETE

Bár Thomas Carothers a 2000-es évek elején már a tranzitológia végéről számol be (Carothers, 2002; Gyulai–Stein–Zalai, 2015), nem kétséges, hogy az irányzat az 1990-es évtizedben virágkorát élte: az átmenet időszakában létrejövő „alapelmélet” továbbfejlődik s kiegészül a demokrácia *konszolidálódásának* teóriáival; valamint az ún. „visszafordulás-elméletekkel.”

Feladatomban tehát a tranzitológiai elmélet utóéletének két lépcsőben történő számbavétele. Nem megyek most bele abba a vitakérdésbe, hogy a tranzitológia irányzat-e vagy paradigma. Egy nemrégiben lezajlott nagyon érdekes vitában¹ Donald I. Horowitz például vitatja, hogy egyáltalán beszélhetünk-e paradigmáról. Ő úgy látja, hogy a demokráciába való átjutás kapcsán megfogalmazódó eszmék laza kombinációjáról, nem pedig koherens paradigmáról van szó (Horowitz, 2014: 89.). 2004). Cikkem nem megy bele részletesebben ennek az egyébként nagyon érdekes terminológiai kérdésnek a taglásába, s a tranzitológiát olykor paradigmaként, máskor irányzatként jelölöm meg.

Kelet-Közép-Európában a sikeres rendszerváltások után már nem az volt a kérdés, hogy *hogyan* kell áttérni a diktatúrákból a demokráciákba, hanem az a kérdés került a tranzitológusok figyelmének középpontjába, hogy az újonnan demokratizált országokban hogyan lehet *működőképes* intézményeket teremteni, illetve ilyeneket adaptálni. Az intézmények adaptációja természetes módon következik az átmenet-stratégiáknak abból az előfeltevéséből, hogy a (nyugati) demokráciák által kipróbált intézmények másutt is működőképesek lesznek. A szakirodalom egy része rámutat, hogy az intézmények – legalábbis kezdetben – stabilabbnak tűnnek a negyedik, mint a harmadik típusú demokratizálási hullámban.²

Az intézményépítés, az intézmények tervezése kapcsán ugyanakkor érdemes jelezni, hogy a fő célokon túlmenően a különböző politikai aktoroknak nagyon különböző szándékai voltak, és szó sincs arról, hogy az egyes szereplők ugyanazt értették volna az intézmények fogalma alatt. Utólag értelmesnek látszik különbséget tenni az intézmények „minimuma” (azon intézmények köre, amelyekről az átmenetben sikerült konszenzust teremteni) és „maximuma” (amelyek körül vagy nem sikerült megegyezni, vagy nem is tudták róluk, mennyire fontosak) között. A nyugati irodalom gyakran ír az intézményekről ilyen, „maximális” értelemben, túlmenően a csak a „minimális”, *politikai* vagy *pártpolitikai* egyetértéssel övezett intézményeken. Ebben az irodalomban az intézmények komplex rendszerek és a politikai aréna bonyolult intézményes ágensek interakcióinak összessége. Már most elmondhatjuk azonban, hogy az átmenetek során az újonnan demokratizálódó országokban az intézmények ilyen sokrétű, összetett értelmezéséig nem jutottak el, s talán megkockáztatható: e komplex értelemben vett intézményi deficitnek köze van ahhoz, hogy az 1990 után sokáig stabilnak tűnő demokráciák a későbbiekben szinte kivétel nélkül instabillá válnak vagy visszarendeződnek. Nem véletlen, hogy – mint majd látni fogjuk – a nyugati elemzők a 90-es évek végétől módosítják a kelet-közép-európai társadalmak demokratizálódásához fűzött optimista várakozásait, s ez az időszak, amikor egy újfajta irodalom jelenik meg, amelyről nemsokára részletesebben is kitérek majd.

De egyelőre lássuk a két korai kulcsfogalom (intézményesedés és konszolidáció) közül az elsőt: az intézményesedést. E tekintetben segítségül hívom az átmenet-irodalom talán első klasszikusait, Guillermo O’Donnell-t és Philippe Schmitter-t. Noha a szerzők bőven a kelet-közép-európai átmenetek előtt, a latin-amerikai demokratizálás tanulságait feldolgozva írták tanulmányukat, kategóriáik meggyökeresedtek a későbbi átalakulások leírására is. Az átmenet fogalmát igen egyszerű módon úgy határozzák meg, hogy az egy „közbülső” szakasz két politikai rendszer között. (O’Donnell–Schmitter, 1986: 6.). Rustow aktor-centrikus megközelítését alkalmazva³ jól írják le a releváns szereplők tagolt mezőnyét (a hatalomban a keményvonalasok és a reformerek; az ellenzékben a mérsékeltek és a radikálisok); és pontosan adják meg a régi rendszer

lebontásában szerepet játszó kulcsfogalmakat és folyamatokat (liberalizáció és demokratizáció) is. E szerint a liberalizáció folyamatában definiálják újra az egyének jogait; a demokratizáció folyamatában pedig újrafogalmazzák az állampolgárok (citizenship) kötelezettségeinek összességét is (uo.: 6–8.). A szerzők helyesen mutatnak rá továbbá arra, hogy a liberalizálódás és a demokratizálódás nem feltétlen szimultán folyamatok, s könnyen megeshet (Latin-Amerikában meg is esett), hogy a végeredmény egy „liberalizált autokrácia” (ahogy ők nevezik: dictablanda), vagy egy „korlátozott demokrácia” (democradura) (uo.).⁴

O'Donnell és Schmitter tanulmányából azonban – az intézményesedés szempontjából – nem is a fentieket tartom igazán érdekesnek, hanem azt, amit a *szocializáció* szerepével kapcsolatban írtak. A szocializációról azt állítják ugyanis, hogy az amolyan „második átmenet” s egyenértékű a liberalizációval és a demokratizációval. Jelentése kettős: egyrészt a liberalizálódás és a demokratizálódás további lépcsőjeként létre kell jönnie egy *társadalmi* demokráciának (a nagy társadalmi csoportoknak a demokratikus részvételbe való beilleszkedésének); másrészt egy *gazdasági* demokráciának (az állampolgárok mind egyenlőbb hozzáféréseinek a javakhoz és a szolgáltatásokhoz) (uo.: 12.). A szocializáció mechanizmusai tulajdonképpen olyan intézmények, amelyek kiegészítői a reprezentatív politikai intézményeknek.

Ehhez hasonlóan, az intézményesedést nem szűk politikai dimenzióban vizsgálja Juan Linz és Alfred Stepan (1996). A szerzők itt már – alapozva a „konszolidológia”⁵ több mint fél évtizedes tapasztalataira – az intézmények és a konszolidáció kérdését együttesen vizsgálva, arra kérdeznék rá, hogy milyen feltételek, ismérvek megléte esetén beszélhetünk egy demokrácia konszolidáltságáról. Ebben az időszakban, 1990 és 1995 között szerte Európában egyre kiterjedtebbé vált és egyre komolyabb eredményeket halmozott fel az empirikus politikatudomány: számos javaslat és eljárás született a negyedik hullámos demokráciák konszolidáltságának mérésére.⁶

Linz és Stepan abból indulnak ki, hogy „csak demokráciák tudnak konszolidálttá válni” (Linz–Stepan, 1996: 15.). Egybehangzóan mások álláspontjával ők is különféle területeket különítenek el, amelyek a konszolidáció megléte szempontjából relevánsak. Három dimenziót különítenek el. *Viselkedési* konszolidáció akkor van, amikor egyetlen mérvadó csoport sem a demokratikus részsímen kívül keresi a boldogulását. *Attitűdöbéli* konszolidáció akkor következik be, amikor az emberek elhiszik, hogy a demokrácián belüli előrehaladás demokratikus procedúrákkal történik. *Alkotmányos* konszolidációról pedig akkor beszélhetünk, ha az összes szereplő a már kialakult intézményrendszer adta normák szerint akarja megvívni a konfliktusait (uo.: 16).⁷

De Linz és Stepan szerint további faktorokat is be kell kapcsolnunk, ha meg akarjuk érteni, mitől lesz konszolidált egy demokrácia. Az általuk javasolt további területek: 1. civil társadalom; 2. politikai társadalom; 3. a törvények ural-

ma; 4. állami bürokrácia; 5. gazdasági társadalom. Valamennyiről lehetne hosszabban beszélni (például a civil és a politikai társadalom megkülönböztetése önmagában is nagyon érdekes probléma), de én most csak az utolsó szempontot, a *gazdasági* társadalmat ragadom ki. A szerzők arra a következtetésre jutnak, hogy a gazdasági társadalom alaptényezője a demokráciának, s az általa létrehozott úgynevezett *közvetítő intézmények* fontos konszolidáló szerepet töltenek be. Hol itt a közvetítés? Voltaképp két véglet (parancsgazdaság és tiszta piac) között kell találni ilyen szabályozó eszközöket, mégpedig azért, mert „a demokratikus konszolidáció a politikailag szabályozott piac intézményesítését követeli meg” (uo.: 22.). Így a fundamentálisnak tekinthető „gazdasági társadalom” szervez meg magának egy hatékony államot – ez a nyugat-európai modell lényege. De vajon eljuthat-e erre a szintre a nem túlságosan fejlett és nem túl nagy hagyományokkal rendelkező kelet-közép-európai „gazdasági társadalom”? Erről a szerzők nem tájékoztatják olvasóikat. Egy másik – ugyancsak alapvető – állítást azonban tesznek arról, hogy a demokrácia nem *egyetlen*, hanem egy *komplex* rendszer; vagy másképpen: *több*, egymással interakcióban lévő rendszer, amelyben az egyik aréna (vagy rendszer) csak a másik aréna (rendszer) támogatásával tud csak működni.⁸

Az intézményfogalom fontosságát ismét más oldalról világítja meg nekünk a Goldstone–Ulfelder szerzőpáros.⁹ Ők nem közvetlenül az átmeneteket és a demokratizálódásokat kutatják, hanem hosszabb időtávon (1955 és 2002 között) nézik meg a létező demokráciákat. Az izgatja őket, hogy min múlik a demokráciák teljesítőképessége. A teljesítőképességhez szorosan odakapcsolják a stabilitást is, illetve az instabilizálódásra ható legfontosabb tényezőket. Egybecsengően más kutatók nézeteivel, ők úgy vélik: az instabilitásra ható legnagyobb kockázat (risk of instability) a nagy politikai csoportok közötti politikai verseny természete (Goldstone–Ulfelder, 2004: 15.). Leegyszerűsítve a túl heves és szabályozatlan verseny növeli, a rendezett és kiszámítható verseny csökkenti az instabilitás kockázatát. A stabil elitverseny felülírhatja az ország gazdasági állapotát; szegény országok is képesek lehetnek a felemelkedésre, ha ebben a szférában jól teljesítenek (uo.: 19.).

Goldstone és Ulfelder azok álláspontját erősíti tehát, akik elvetik azt a szempontot, miszerint bizonyos társadalmak *nem készek* a demokráciára. Hangsúlyozottan nem Kelet-Közép-Európára utalva mondják, hogy a kutatásokban szemléletváltásra van szükség, s nem azt kell vizsgálni, hogy egy ország alkalmas-e a demokráciára, hanem azt, hogy milyen *specifikus* intézményeket kell kiépíteni az instabilitás megelőzéséhez (uo.: 20.).

Ha vannak is eltérések a fenti szerzők felfogása között, egy dolog közös bennük, és ezért választottam őket: valamennyien rámutatnak a reprezentatív alapintézményeken *túli* intézményeknek a demokrácia konszolidálódásában betöltött szerepére. O’Donnell és Schmitter a szocializációs folyamatokat, Linz és Stepan a gazdasági társadalom felől kiépített közvetítő intézményeket,

Goldstone és Ulfelder az instabilitást csökkentő specifikus intézmények szerepét hangsúlyozzák, közösen tehát egy komplex intézményes adaptáció szükségességét tartják a sikeres demokratizálódás előfeltételének.

Itt az ideje megkérdeznünk: vajon a demokratizálódás itthon is megjelenő (de nem elsősorban a magyar viszonyokat vizsgáló) irodalmában érvényesülnek-e ezek a „kiterjesztett” szempontok s konszolidáció és intézményépítés egymásra vonatkoztatásában megjelennek-e?

A politikatudomány hazai folyóiratát, a Politikatudományi Szemlét átolvasva, jól érzékelhető, mennyire kurrens témája a 90-es éveknek a demokratizálódás és az intézményépítés.¹⁰ Ugyanakkor a témával foglalkozó, 1995 és 2001 közötti közlemények elolvasása után az a vélemény alakult ki bennem, hogy a döntően nem magyar szerzőktől származó publikációk hangsúlyai részben máshol vannak, mint a fentebb idézettekéi. A közölt dolgozatokból először is az erős szkepszis tűnik ki a „milyennek kellene lennie Kelet-Közép-Európa intézményeinek” típusú nyugati kérdésfeltevésekkel szemben. Nem találtam olyan publikációt, amely a komplex intézményesedés fentebbi nyomvonalán haladva azt vizsgálná, hogy Kelet-Közép-Európában hogyan fejlődtek ki az 1990 óta eltelt években például a Linzék által felsorolt területek. Claus Offe például fölveti, hogy az átmenetek során létrehozott intézmények természetes módon nem olyanok, mint az eredetiek. Meg is indokolja, miért: „a „másolt” és átültetett intézmények, mivel nem rendelkeznek azzal az erkölcsi és kulturális infrastruktúrával, amelyre az „eredeti” támaszkodhatott, valószínűleg nagyon eltérő és gyakran a várttal ellentétes eredményeket produkálnak” (Offe, 1994: 21.). Michael T. Greven még tovább megy, amikor nem a „másolásban” óhatatlanul elkövetett hibákat tartja fontosnak, hanem azt, hogy maguk a „mintaadó” intézmények veszítették el 200 év óta szinte szakadatlanul meglévő történelmi teljesítőképességüket. Olyan területeken, mint például az emberi jogok, a szociális jólét vagy a törvények uralma, a nyugati társadalmak „történelmi küszöbhez” érkeztek, s a küszöbön átlépve már egyáltalán nem egyértelműek ezen intézmények előnyei (Greven, 1995: 16.).

Megint más kritikával közelít a témához a Plasser–Ullrich szerzőpáros. Ők egyenesen a demokratizálódás-elmélet fősodrával vitatkoznak: „az általános demokratizáció-elmélet kidolgozására tett kísérletek nem túl biztatóak. [...] A kelet-európai demokratizációs folyamatok egyenes vonalú, töretlen fejlődéséhez fűzött naiv reményeket eloszlatták a váratlanul támadt hatalmi úrök, az új bizonytalanságok és a reformországokon belül és egymás között felerősödött feszültségek.” – írják, miközben azt is megállapítják, hogy hiányzik egy konszenzusszerűen elfogadott modell (Plasser–Ullrich, 1995: 22.).¹¹

A legátfogóbban azonban a Kopecky–Mudde szerzőpáros tekint rá a témára. Fő téziséjük szerint a tudományos közösségen belül „hatalmas zűrzavar uralkodik abban a tekintetben, hogy pontosan mit is jelent a demokratikus átmenet és konszolidáció” (Kopecky–Mudde, 2000: 51.). Izgalmas az a felvetésük,

hogy a kutatói érdeklődés *túl hamar* fordult a demokratikus konszolidáció kérdései felé, összerosva ezzel az átmenet és a konszolidáció fogalmait. A fogalmak összezavarása oda vezetett, hogy az igazi kérdés – amit ők a demokrácia tényleges „elültetésének” neveznek – nem kapott kellő figyelmet (uo.: 53.). Mindezekon túl megfogalmazznak két lehetséges kitérési pontot is: az átmenetek során felmerülő állam- és nemzetépítés kutatásának szükségességét; valamint az átmenetre ható nemzetközi tényezők kutatását. Az előbbi kapcsán szóba hozzák, hogy az államépítés tanulmányozásához a demokratizálódás első, nyugat-európai hulláma adhat jó impulzusokat; az utóbbi kapcsán pedig azt mondják, hogy a nemzetközi dimenzió lényegesen fontosabb szerepet játszik, mint a dél-európai és a latin-amerikai átmenetekben (uo.: 61–64).¹²

Kopecy és Mudde írása azért is különösen érdekes, mert azon írások (egyébként ebben az időszakban nem túl nagy) számát gyarapítja, amelyekben a jelenbeli folyamatok összehasonlító vizsgálatán túllépő igények is megfogalmazódnak. A már korábban általam is kiemelt nemzet- és az államépítés vizsgálatára való felhívás ilyen; ugyanakkor azt is meg kell jegyeznünk, hogy a 2000-es években erre még csak kis hajlandóság mutatkozik a tudósközösségben, hiszen a kelet-közép-európai országok sajátos „alulteljesítésének” problémáját ekkor még nem kapcsolják be egy tágabb történelmi elemzési perspektívába. Nem győzöm hangsúlyozni, hogy amikor oda jutunk, a mi feladatunk éppen ennek a perspektívának a felvétele és részletes kifejtése lesz majd.

Ugyanakkor jeleznem kell: megjelenik a Szemlében (s érdekes módon magyar szerzők tollából) ellenperspektíva is. Az egyik ilyen Ágh Attila vázolja fel, aki nem kérdőjelezi meg, csak differenciálja a konszolidáció fogalmát. Fogalmi újításként bevezeti a *korai* és az érett konszolidáció fogalmát, s a kettő között abban látja a különbséget, hogy míg az előbbiben intézményépítés, az utóbbiban *kultúrateremtés* zajlik (Ágh, 2001: 32.). Ebben a kultúrateremtő korszakban központi figurává válik majd a korai konszolidációban megjelenő aktív állampolgár, aki létrehozója az érett demokrácia új társadalmi struktúrájának (uo.: 36.). Ágh írásának nívója még, hogy nyomatékkal szól az Európai Unióról, illetve más globális struktúrákról, amelyekhez Közép-Kelet-Európa országainak a jövőben viszonyulniuk kell. Ennek kapcsán fontos az az észrevétele, hogy a térség országai azért is jutottak túl az átmenet állapotán, mert „a globális gazdasági fórumok sem tekintik őket többé átmeneti gazdaságnak” (uo.: 25.).

A másik magyar elemző pedig, aki a konszolidáció fogalmát kifejezetten pozitív értelemben használja: Enyedi Zsolt. Szerzőink közül ő az, aki a demokrácia konszolidálódása szempontjából kiemelt jelentőséget tulajdonít a *pártoknak*. Szerinte a konszolidáció nem más, mint „a politikai viszonyok és konfliktusmegoldó folyamatok mintájának kikristályosodása. [...] Egy politikai rendszer akkor tekinthető konszolidáltnak, amikor a politikai harcoknak behatárolható a kimenetele, amikor a főbb szereplők védettek a kapcsolataik

egyensúlyát veszélyeztető törekvésekkel szemben, amikor a társadalmi konfliktusokat stabil intézmények csatornázzák.” (Enyedi, 1998: 6).

E definíció mentén – és számos kritériumot megvizsgálva – a szerző úgy találja: a magyar pártrendszer stabil, s ezáltal a magyar demokrácia is az.¹³ Ennek eldöntése azonban most még nem aktuális. Most egyelőre csak a főbb intézmény- és konszolidációs elméleteket néztük meg, amelyek az átmenetek utáni első 6-8 évben voltak dominánsak. De amilyen dominánsak voltak, olyan gyorsan és váratlanul adták át a helyüket a különféle „demokrácia-realista”, majd pesszimista téziseknek. A továbbiakban ezekről szeretnék beszélni.

A MÁSODIK „SZÁRMAZÉKOS” ELMÉLET: ILLIBERÁLIS DEMOKRÁCIA ÉS VERSENGŐ AUTORITARIANIZMUS

Ahogy az átmenet-elméletek háttérében a „történelem végéről” (más vélekedések szerint a *hidegháború végéről*) szóló narratíva állt,¹⁴ ugyanígy elmondhatjuk: az 1990-es évek második felétől bekövetkező pesszimista fordulat mögött is fellelhető ilyen gondolati-elméleti fordulat, amit a „történelem visszatérése” szlogen fejez ki a leginkább.¹⁵ Önmagában is érdekes, hogyan lehetséges, hogy ilyen rövid idő alatt ilyen nagy fordulat játszódik le, de talán nem is ez a lényeg. A rövid, aforisztikus megállapítások („a történelem vége” vagy „a történelem visszatérése”) persze jól idézhetők, szemléletesek, de nem feltétlen tudják kifejezni a különbségeket. Holott a különbségek jelentősek. A „történelem vége”-tézishez egy teljes elméleti és koncepcionális arzenál rendelődött, amit egy másik írásban az univerzalista szemléletmód győzelmeként aposztrofáltam a prekondicionista szemléletmód ellenében (Csizmadia, 2015). Ilyen jellegű, átfogó ellentámadás vagy ellenajánlat egyáltalán nem mutatható ki a „történelem visszatérése” szemléletmód keretében. Legalábbis kezdetben. Sőt, ellenkezőleg: sokáig úgy tűnik, hogy „a történelem visszatérése” nem azt jelenti, amire ma már egyre inkább gondolunk. A 90-es évek végén a konszolidációs elméletek továbbfejlesztői úgy gondolják: nem a történelem *egésze* tér vissza, hanem annak csak *bizonyos részletei*. A teoretikusok nagy része a konszolidációs kritériumok teljesítését várta a kelet-közép-európai országoktól, s miután azok e kritériumok egy részét nem tudták teljesíteni, az elméletalkotók gyakran a történelem (például a két háború közötti jobboldali irányzatok) „szelktív” visszatéréseivel, a progresszióval szemben a *regresszió* visszatéréseivel magyarázták ezt. De persze ez a vélekedés csak fokozatosan alakult ki, s főleg azokkal az országokkal (Lengyelország, Magyarország) kapcsolatban, ahol radikális árnyalatú jobboldali kormányok több cikluson át kormányoztak. A 1990-es években és a 2000-es évek elején a helyzet összességében – a progresszió szempontjából – még nem nevezhető rossznak. Az 1990-es évek második felében ugyan a kezdeti optimista várakozásokat lassan felváltják a ke-

vésbé optimista jövőképek, s egyre inkább a kelet-közép-európai új demokráciák „defektusaira” koncentrálnak, de olyan típusú szemléleti fordulatra, mint a 2000-es évek második felében (s különösen Magyarország esetében) még egyáltalán nem kerül sor.¹⁶

Kettős mozgást látunk tehát: egyfelől megjelennek a korai átmenet-elméletek kritikái; másfelől előtérbe kerülnek újabb klasszifikációk az egyre inkább nem feltétlen liberális demokráciáknak tekintett új kelet-közép-európai rendszerekkel kapcsolatban.

Az önkritikák kapcsán már láttuk az intézmények mechanikus adaptálására, átvételére építő kelet-közép-európai stratégiákkal szembeni fontos ellenérveket. Most lépünk tovább, s nézzünk meg egy olyan kritikát, amely a demokratizálódás-elmélet legbensőbb magját támadja. Steven Friedman (Friedman, 2011) „alternatív” elméletéről van szó, mégpedig Dél-Afrika példáján. Dolgozatának kiinduló kérdése, hogy vajon mikor mondhatjuk, hogy egy ország nem csak *formájában*, hanem a *lényegét illetően* is demokratikussá vált (Friedman, 2011: 28.). Úgy véli, ez az átmenet és a közvetlen utána következő periódus idején nem volt kérdés, hiszen forma és lényeg szétválasztása veszélyeztette volna a konszolidációs paradigma ígéreteinek megvalósítását. A „forma” és a „lényeg” különbségének kérdése csak a későbbiekben merül fel,¹⁷ bár Friedman szerint maga a konszolidáció kifejezés is homályos, hiszen a kutatók nagyon különféle kritériumok teljesítésében látják a demokratizálódás mércéjét. Mind a Przeworski-féle játékelméletet, mind az intézményesedés elméletét bírálja – ez utóbbit még akként is, hogy az intézmények nem pusztán szervezetek, hanem szabályok. Azt állítja, a konszolidálódáshoz korántsem elég az, ha egy országban az átmenet után kialakul a szabályoknak és procedúráknak valamiféle rendszere (uo.: 31.).

Friedman nincs kibékülve azzal sem, hogy más kutatók milyen ismerveit adják meg a konszolidációnak. Gunther és társai szerint például mérőszám lehet, ha az adott országban nincsenek rendszerellenes pártok (uo.: 32.). Huntingtonnak pedig az (is) a konszolidálódás kritériuma, hogy legyen legalább két olyan párt, amely már veszített választást (uo.: 34.). A szerző mindkettőt erősen vitatja, s azt a kézenfekvő kérdést teszi fel: miért nem *más* kritériumokat alkalmazunk? Miért nem konszolidációs kritérium például az állampolgári részvétel szintje. Erre csípős választ ad: ha ez lenne a kritériumunk, akkor az Egyesült Államokat nem lehetne konszolidált demokráciának nevezni (Friedman: 35.).

Egy dolgot részletesebben is tárgyal, s ez – Dél-Afrika példáján – a játékszabályok kérdése. Azt állítja, a posztapartheid rezsimben viszonylagos egyetértés van a *játékszabályokban*, s ha ez lenne a mércénk, ezt az országot akár konszolidált demokráciának is tekinthetnénk. Viszont „a politikai játékszabályokban való megegyezés nem jelenti a demokrácia visszafordíthatatlanságát, s még kevésbé azt, hogy a gyakorlatban az átlag dél-afrikaiak kiteljesedhet-

nének állampolgári mivoltuk megélésében” (uo.: 43.). Mire utal ezzel? Arra, hogy az egyesületi élet például továbbra is faji alapon szerveződik, azaz vannak kifejezetten fehér és kifejezetten fekete civil szerveződések. „Bármekkorrák is tehát az eredmények a demokratikus intézmények támogatásában egy kemény rést vagy távolságot kell regisztrálnunk az elitmozgások és a társadalmi iniciatívák között.” (uo.) Hiába van konszenzus az elitek szintjén, ez a konszenzus nem tévesztendő össze egy szélesebb társadalmi konszenzussal. Ez utóbbinak a hiánya viszont nagyon megnehezíti a közös célkeresést, mert hiányzik az a Rustow által „közös érzéknek” nevezett valami, ami szükséges egy demokrácia fennmaradásához. Mindezek alapján a szerző oda konkludál, hogy a konszolidált demokrácia absztrakt – és általa északinak nevezett modellje – nem képes leírni Dél-Afrikát a maga valóságában (uo.: 44.). Sőt még tovább is megy: a hiba nem abban van, hogy a konszolidációs megközelítést alkalmazni kívánják Dél-Afrikára; a hiba magában az eredeti konszolidációs megközelítésben van, mert az erre az országra nem alkalmazható (uo.: 46.).¹⁸

Végső következtetése pedig az, hogy „a demokráciákat nem oszthatjuk fel „konszolidáltakra” és „nem konszolidáltakra”, hiszen egy demokratikus kontinuumon azok mindig közelítenek egy ideál felé, de soha nem érik el azt (uo.: 48–49.).

Ez persze egy – ahogy a szerző is mondja – „alternatív” megközelítés. Annak viszont kétségkívül gondolatébresztő, és már átvezetést jelenthet mindahhoz, amit a II. fejezettől kezdődően (egy lényegesen történetibb nézőpont keretében) mondani kívánok. Ám egyelőre még ott tartunk, hogy a 90-es évek második felétől egyre több kritika éri a korai konszolidáció-elméleteket. A burkolt vagy kevésbé burkolt kritikák lényege nem is az, hogy a témában megszólaló kutatók általában elvetnék a demokratizálás-paradigmát, hanem az, hogy finomítani és differenciálni akarnak rajta.

A demokratizálódás témájának kutatása azért is kap új lendületet, mert a kelet-közép-európai országok kezdeti alkalmazkodási kapacitása megtörik, részben a volt állampártoknak a hatalomba való (igaz, sok helyütt átmenetinek bizonyuló) visszatérésével; részben a jobboldali politikai irányzatok megerősödésével és a hatalomban való megjelenésével. Nyilvánvalóan motiválja a kutatókat az Európai Unió várható kibővítése és az ehhez kapcsolódó elméleti kérdések átgondolása is.¹⁹ Ezekben a publikációkban már nem elsősorban a 90-es évek első felében megjelenő, sokak által leegyszerűsítőnek tekintett elméletek kritikája a feladat. Itt már nem elég elmondani, hogy a „trazitológia” és a „konszolidológia” felszínes, normatív és teoretikus értelemben vett alapjai gyengék; itt már van egy ennél is keményebb felismerés: az újonnan létrejött demokráciák jó része *nem* liberális demokrácia (Merkel–Croissant, 2004: 199.). A kutatók – akiknek sokáig az volt a percepciójuk, hogy a nyugati intézmények átültetésével létrehozott kelet-közép-európai demokráciák *közel* olyan

teljesítőképesek lesznek, mint a nyugatiak – már a 90-es évek végén elkezdi klasszifikálni az új demokráciákat.

Az új elméletek közül talán a legismertebbel és a legpopulárisabbal, Fared Zakaria dolgozatával kezdem, amely tényként jelenti be az illiberális demokráciák felemelkedését (Zakaria, 1998).²⁰ A szerző ebben azt az érdekes megállapítást teszi: „Úgy tűnik, számos ország meglegszik egy olyan államformával, amelyben a magas fokú demokrácia magas fokú antiliberálizmussal párosul.”²¹ (Zakaria, 1998: 5.). A esszéisztikus megfogalmazás persze eleve behatárolja az elemzés dimenzióit, de azért még így is fölmerülhet az olvasóban a kérdés: helyénvaló-e itt a „melegszik” kifejezés használata? Egyik vagy másik demokrácia-típus alkalmazását szabad-e ilyen „puha” kategóriával mérnünk? S ha „melegszik”, akkor miért teszi ezt? A szerző azt sugallja, hogy egy demokrácia működtetése esetében létezik valamiféle kollektív cselekvő, esetünkben egy liberális demokráciánál *kevesebb* is „melegedő” kollektív aktor. A szerző nem ad pontos támpontot, hogy ez az állapot aktuálisan miért jöhetett létre. Viszont megemlíti, hogy a 19. században „az alkotmányos liberalizmus elvezetett a demokráciához, a demokrácia viszont mintha nem szükségszerűen vezetne alkotmányos liberalizmushoz” (uo.: 7.). S ugyancsak a történelmet felidézve mondja: a néhai gyarmattartó nagyhatalmak esetében is fontos volt, hogy a két komponens (liberalizmus és demokrácia) közül melyik volt túlsúlyban. Ahol angolok gyarmatosítottak, ott a liberalizmus, ahol franciák, ott a demokrácia értékei váltak meghatározókká (uo.: 8.).

Zakaria az alkotmányos-liberális demokrácia értékeket kéri számon az ezen értékeket egyre inkább visszaszorító országokon. Ez persze magában foglal egy nyíltan ki nem mondott változást is a demokrácia-paradigma eredeti elméletéhez képest. Az 1990-et követő első szűk évtizedben a nyugati teoretikusok még arra koncentrálnak, hogy a Kelet-Közép-Európában zajló *demokratikus* konszolidáció milyen hiányosságokkal terhelt; a 2000-es évtized pedig már azzal telik, hogy ha a *demokratikus* konszolidáció sikertörténet is (lásd a 16. lábjegyzetben már hivatkozott Bertelsman-indexet), a *liberális* konszolidáció korántsem az, sőt: ettől kezdve a kutatóknak már ennek teljesülésére kell koncentrálniuk. Korábban már jeleztem, hogy az egész 25 év egyik nagyon lényeges kérdése a liberális demokrácia két alkotóelemének egymáshoz való viszonya. Ez a 90-es évek végére látszik egyáltalán kérdéssé válni (addig a két fogalom egybeforrottnak tűnik), s ettől kezdve a tranzitológiai paradigmán belül a *liberális* optika a meghatározó; a liberalizmus mércéjének való megfelelés vagy meg nem felelés hozza létre a paradigma új kategóriáit, a hibrid, a defektív, a deviáns vagy az illiberális demokráciát. 2007-ben például Ivan Krastev egyenesen azt mondja, hogy a kelet-közép-európai populizmus erősödése nem – mint sokan gondolják – a posztkommunista liberalizmus kudarcának, hanem *sikerének* következménye (Krastev, 2007: 58.). A Taiwan Journal of Democracy című folyóirat tematikus számában Grzegorz Ekiert a

liberális eszmék „meglepő erejéről” és a civil társadalom kelet-közép-európai aktivitásáról beszél, bár hozzáteszi: keveset tudunk ennek a civil társadalomnak a viselkedésmódjáról és normatív orientációjáról (Ekiert, 2012: 70–71.).

Miközben tehát lezajlik egy rejtett fordulat, s már a *liberális* intézmény- és normarendszer számonkérése lép a *demokratikus* intézmény- és normarendszer számonkérése helyébe, a kutatók egyre inkább megpróbálják definiálni azokat a demokráciákat, amelyek nem feltétlen felelnek meg a liberális demokráciák követelményeinek. Lényegében az elmúlt bő 15 év ezen újradefiniálás jegyében telik: ha nem liberálisok, akkor *milyenek* ezek a demokráciák, s egyáltalán: demokráciák-e még?

Persze az ekkor újnak tűnő kategóriák nem is annyira újak. Larry Diamond például azt írja: a 90-es években újonnan meghonosított „hibrid-fogalom” egyáltalán nem új, hiszen már az 1960-as, 70-es években is léteztek többpárti választásokon alapuló, de nem demokratikus rendszerek. Ezeket (például Mexikó, Malajzia, Szenegál, Dél-Afrika, Tajvan stb.) ő „választási autokráciáknak” nevezi. Sőt bemutatja, hogy léteztek „hibrid” rendszerek a 19. századi Latin-Amerikában is, ahol a korlátozott elit-verseny eredményeképp úgynevezett oligarchikus demokráciák jöttek létre (Diamond, 2002: 23.). Összességében Diamond *hat* rendszertípust különböztet meg és foglal táblázatba, egyik végponton a teljesen nyitott liberális demokráciával, másik végponton a zárt autoritáriánus rendszerrel (uo.: 26.).²²

A már más összefüggésben említett Ivan Krastev szintén foglalkozik – igaz döntően orosz vetületben – az „új autoritarianizmussal” (Krasztev, 2011: 5–16.). Idézi Stephen Holmesot (Holmes, 2010), aki szerint az újonnan megjelenő demokrácia–autoritarianizmus szembenállás a hidegháborús időszakból ered, s a nyugati teoretikusok egyszerűen vakok voltak az autoriter hagyaték túléléséről illetően (Krastev, 2011: 7.). Ez egy újabb – ezúttal csak megemlített – problémára hívja fel a figyelmünket: vajon a múlt öröksége vagy a jelen kihívásaira adott válasz a meghatározó, ha az autoritáriánus vonások feltámadásáról beszélünk? Azért történik-e tehát visszarendeződés, demokratikus „dekonzolidáció” a negyedik hullámos demokráciákban, mert eleve túl sok a megörökölt illiberális vonás; vagy azért, mert maga a demokratikus fejlődés gyenge hatékonysága felőrölte az egyébként is gyengén teljesítő demokratikus intézményeket?

Láttuk, hogy Ekiert a liberalizmus és a civil társadalom erősségéről beszél, és ezt vallja 2007-es, fentebb idézett írásában Krastev is. Rájuk is hivatkozva mondhatjuk: lehetséges olyan értelmezés is, amely szerint az autoritáriánus vonások erősödése a liberalizmus erejével *párhuzamosan* következik be. Mindenesetre Krastevnek van még egy nagyon érdekes észrevétele – s ez egyben át is vezet bennünket egy újabb szerzőpárhoz –, amikor azt írja: az új autoritarianizmus voltaképp egy névtelen vagy megnevezhetetlen világ; sem nem demokrácia, sem nem (régí típusú) autoritarianizmus (Krasztev, 2011: 12.).

Ennek a „névtelen világnak” a megnevezésére vállalkozik a fogalmi újításban talán legerősebb Levitsky–Way szerzőpáros is, bevezetve az irodalomba a „kompetitív autoritarianizmus” fogalmát (Levitsky–Way, 2002 és uők, 2010). 2002-ben írott alapcikkükben – másokhoz hasonlóan – megállapítják, hogy ez a modell sem teljesen új, hiszen ilyen jellegű rendszerek léteztek Európában az 1920-as, vagy Argentínában (peronizmus) a 40-es, 50-es években is. Tiszta formájában azonban ezek az új rendszerek az 1990-es évek második felétől mutatkoznak meg. S történelmileg nem is egyediek, mégis jól elkülöníthetőek a forgalomban lévő más típusoktól, például a pszeudodemokráciától, a virtuális demokráciától, vagy a választási autoritarianizmustól. Hogy hogyan jönnek létre? Például egy „virágzó” autoritariánus rendszer felpuhulásával; vagy egy, indulásakor demokratikusnak látszó rendszer hanyatlásával (Levitsky–Way, 2002: 60–61.).

A szerzők utalnak egy további (számomra fölöttébb érdekes) szempontra is: a Szovjetunió bukásával a demokrácián kívül nem volt lehetőség „alternatív rezsimre” létrehozására; azaz a „periferikus országok” (ők nevezik így) még ha akartak volna sem tudtak másfajta politikai rendszerhez nyúlni, mint a demokráciához. Nevezhetjük ezt az „alternatíva híján demokratizálódás” tételének is, ami újszerű megvilágításba helyezi az I. fejezetben tárgyalt egész kérdéskört. Mégpedig azért, mert a „versengő autoritarianizmus” kategóriáját nem pusztán a nyugat-európai demokráciaelmélet sztenderd részeként állítja elének, hanem felhívja a figyelmünket az átmenetek már többször emlegetett „szűk keresztmetszetére”. Esetünkben arra, hogy a demokrácia kelet-közép-európai lehetőségei azzal változtak, ahogyan a helyi sajátosságok fokozatosan előtérbe kerültek. Így az általuk bevezetett fogalmi újítás egészen más természetű, mint Zakaria illiberális demokrácia fogalma. Ott az illiberális demokráciák működtetői (vezetők, társadalom? nem tudjuk, pontosan kik) „tévednek”, amikor lelépnek a nyugati liberális demokrácia ösvényéről; itt a „tévedés” az átmenet logikájából következik, hiszen választani csak diktatúra és demokrácia között lehetett, s amikor ez a választási kényszer megszűnt, kiderült, hogy létezhetnek a két formáció közötti átmeneti rendszerek is.

További innovációja cikküknek, hogy négy területen (választási rendszer, parlament, bíróságok, média) veszik sorra a versenyelvű, de nem demokratikus rendszerek sajátosságait. Ennek kapcsán bemutatják, hogy az ilyen rendszerekben: a választási küzdelem öldöklő lehet; a törvényhozás legyengített szerepbe kerül; a bíróságok kormányzati kontroll alatt állnak; a média – ellentétben a kifejlett autokráciákkal – nincs teljes állami monopólium alatt. Az ilyen rendszerben tehát a hatalomgyakorlás *kifinomult*, ami egyértelműen megkülönbözteti őket a kemény és régi autokráciáktól. Végezetül pedig – s ez is fontos – a szerzők jelzik, hogy a jelenlegi globális és nemzetközi trendek maguk is hozzájárulnak az ilyesfajta versenyelvű autokratikus politikai netwörkök, elithálózatok megszerveződéséhez.

A 2000-es évek közepére aztán megszületett a különféle elméleti iskolákat és irányzatokat integráló teória is: a *demokrácia minősége*-elmélet. Ez az elmélet azonban már csak egy rövid említés szintjén tárgya ennek az elemzésnek. A demokrácia minősége-elmélet minden lényeges elemet megőriz a *liberális* demokrácia elméletéből, s bár Merkel és Croissant kifejezésével nem akarnak egy új „normatív Dahl”-lá²³ válni, erősen ügyelnek arra, hogy világossá tegyék, milyen különbségek vannak „jó” és „rossz” demokrácia között. Merkelék 5 pontban foglalják össze a „jó” demokrácia követelményeit, úgymint rule of law, felelősség, elszámoltathatóság, szabadság és az egyenlőtlenség alacsony szinten tartása (Merkel–Croissant, 2004: 201.).

A demokrácia minőségét illető kutatási paradigma két tekintetben is újdonság a korábbiakhoz képest. Egyrészt abban, hogy oldani próbálja a demokratizálódás-kutatások túlságos polity-centrikusságát és megpróbálja a politikatudományba behozni az egyéni életminőség dimenzióját.²⁴ Másrészt abban, hogy nézőpontját már nem feltétlen szűkíti le a közelmúlt, az átmenet utáni időszak perspektívájára, hanem bekapcsol a vizsgálatba távlatosabb, a történelem régebbi időszakait vizsgáló faktorokat is. Itt azonban minderre csak utalást tudok tenni; mélyebb elemzésre itt nincs módom, s szükség sincs rá, hiszen vállalt feladatomban ennek az irányzatnak a bemutatására már nem terjedt ki.

KONKLÚZIÓ

A fenti elemzésben abból indultam ki, hogy a posztkommunista országok vizsgálatában hasznos segítséget nyújt nekünk, ha a térségről szóló elemzések kapcsán visszanyúlunk a tranzitológiához. Nem tárgyaltam a tranzitológiai paradigma *teljes* irodalmát és gondolati hagyatékát; viszont bemutattam a konszolidációról (intézményépítéstről), illetve a demokrácia visszafordulásáról szóló legérdekesebb elméleti megállapításait.

Az egész elemzéssel arra szerettem volna felhívni a figyelmet, hogy az átmenet elméletei korántsem egy tömbből faragottak, hanem nagyon is komoly változásokon mentek keresztül a 90-es évtizedben. Ezek a változások azonban véleményem szerint nem az irányzaton *kívül*, hanem azon *belül* jöttek létre, tehát a tranzitológia szemléletmódja és elméleti logikája hatja át ezeket az írásokat.

A dolgozatban néhány helyen utaltam az átmenet-elméletekkel kapcsolatban felmerült kritikákra, amelyek már az alapokat kérdőjelezzik meg, tehát – hogy úgy mondjam – *külső* kritikák. Ezekről azonban a tanulmány nem számolt be bővebben. Céloom az volt, hogy felhívjam a téma iránt érdeklődő kutatók figyelmét: a tranzitológia ugyan kifulladásra jutott, de az irányzat elméleti és szemléleti tanulságai jórészt ma is feldolgozatlanok.

JEGYZETEK

- ¹ A vita résztvevői még Larry Diamond, Francis Fukuyama és Marc F. Plattner. Lásd: Reconsidering the Transition Paradigm. *Journal of Democracy* 2014. January, 86–100.
- ² Greskovits Béla például összehasonlító jellegű tanulmányában részletesen bizonyítja, hogy a negyedik típusú rendszerváltásokkal átalakult rendszerekben a szükségképp fellépő instabilitás kisebb volt, mint korábban, Latin-Amerikában (vö. Greskovits, 1995: 64.).
- ³ Rustow az a szerző, akire voltaképpen az egész tranzitológiai irodalom visszatérően hivatkozik. Lásd: Rustow, 1970.
- ⁴ Nagyon érdekes elméleti kérdés liberalizmus és demokrácia egymással való összekapcsolódása. Az átmenetek idején az összekapcsolódás nagyon erősnek tűnik, ezt fejezi ki a liberális demokrácia szókapcsolat Kelet-Közép-Európában is. Később kiderül majd, hogy ez az összekapcsolódás – szerves előfeltételek híján – korántsem olyan mély, mint azt az optimisták remélték. De úgy látszik, az O’Donnell–Schmitter szerzőpárosnak az 1970-es, 80-as évek latin-amerikai tanulságait összefoglaló írását a kelet-közép-európai demokratizáció forgatóban egyszerűen „el-felejtették”.
- ⁵ A konszolidáció fogalma elég gyakori a nyugati irodalomban. Sok szerző pejoratív értelemben használja, s azt állítja, hogy ez a tranzitológia utó-elmélete, amely azonban ugyanúgy téves, mint elődje.
- ⁶ A témáról lásd: Merkel (1998), O’Donnell (1996), Schedler (1998 és 2001) műveit.
- ⁷ Némileg tér csak el ettől Schedler (2001: 69.) klasszifikációja, aki viselkedési, attitűdbeli és strukturális indikátorokról beszél.
- ⁸ Ilyen értelemben nyilatkozik O’Donnell és Schmitter is már említett alapművükben, amikor liberalizáció és demokratizáció közötti kölcsönhatásról, interakcióról beszél (1986: 9–11.). A 90-es évek közepén a magyar szakirodalomban is olvashatunk arról, hogy a demokratizálódás strukturalista elméleteit egyre inkább felváltják az interakcionista elméletek (lásd: Husz, 1997: 71.). A demokratikus mechanizmusok közötti interakciók elméletéhez lásd még: Vermeule, 2009: 21–26.
- ⁹ Ide annyi megszorítás tartozik, hogy a tranzitológiai irodalomban Goldstone és Ulfelder tanulmánya messze nem olyan súlyú, mint Alfredé és Stepané. Tanulmányuk szemlészését mégis az indokolja, hogy a „specifikus” intézmények fontosságára hívják fel a figyelmet.
- ¹⁰ Természetesen más folyóiratokat, illetve könyveket is be lehetett volna vonni a szemlébe. A vizsgálatnak a Szemlére való leszűkítését az indokolja, hogy ebben a folyóiratban koncentráltan jelent meg az intézményépítés és a konszolidáció tematikája.
- ¹¹ Dankwart Rustow éppen azt hangsúlyozta alapművében, hogy az ilyen egyetértést lehetetlen létrehozni, hiszen nagyon sok különböző aktor-motivációból jönnek létre a cselekvések.
- ¹² Az állam- és nemzetépítés elmaradása – mint a demokráciák visszarendeződésének egyik okaként történő megnevezése – az időben előrehaladva egyre gyakoribbá válik. Az utóbbi időben az államépítést egyenesen mint új fejlődési paradigmát határozzák meg. Lásd erről: Marquette–Beswick, 2011. Giovanni Carbone felhívja a figyelmet arra, hogy az államépítés nem ugyanaz, mint a jól működő állam (Carbone, 2015: 12.).

- ¹³ G. Márkus György (1997: 46.) idézi 1997-ben írott tanulmányában Offét (1996: 266.), aki szerint Magyarország az egyetlen kelet-közép-európai ország, ahol identitáskonfliktusok nem állnak a konszolidáció útjában. Offénak ez a megállapítása azért is érdekes, mert egyébként idézett 1994-es írásában a kelet-közép-európai intézményépítést – annak „másolt jellege miatt – problémásnak tekintette. Ugyanakkor G. Márkus idézi Offétól azt a megállapítást is, hogy a konszolidációnak viszont akadály, hogy Kelet-Közép-Európában nincsenek gazdasági, csak ideológiai-kulturális törésvonalak. Ez utóbbiak létrehozzák a barát–ellenség-dichotómiát (Lásd G. Márkus, 1997: 45.). Ez pedig a Gladstone–Ulfelder-problémához vezet, amit fentebb elemeztem.
- ¹⁴ Természetesen vitatható, hogy az átmenet-elméletek hátterében a „történelem vége”-ideológia állna. A magam részéről mégis úgy gondolom, hogy a történelem „kiiktatása” fontos szerepet játszik az újonnan demokratizálódó országok átmenet utáni fejlődésében. A történelem végéről lásd Fukuyama, 1989.
- ¹⁵ Lásd erről Kagan (2008). Itt jegyzem meg, hogy ez korántsem az egyetlen lehetséges értelmezés. Arend Lijphart például beidézi Huntingtonot, aki híres könyvében – a demokratizálódási hullámok mintájára – demokratizálódási „visszafordulási hullámokról” beszél, azaz: minden demokratizálódásnak van egy azt tagadó „ellenperiódusa”. Ő munkájában három demokratizálódási hullámról beszél – a dél- és a kelet-közép-európai demokratizálódást egy elnyúló folyamatnak veszi –, s szerinte mindháromat ellenhullámok követték. Az 1. hullám után 1922 és 1942 között, a 2. hullám után 1958 és 1975 között, a 3. hullámot követően pedig az 1990-es évek második felétől jött egy „reverse wave”. Lásd, Lijphart, 2000: 265. Az idézett részt lásd: Huntington, 1991: 16. Ugyanehhez: Kurzman, 1998: 52.
- ¹⁶ A 2003-as Bertelsman Transformation Index például Közép-Európa átalakulását sikersztorinak nevezi. Idézi: Merkel–Croissant, 2004: 204.
- ¹⁷ Annyit azért meg kell jegyeznünk, hogy Friedmannak ebben nincs teljesen igaza, hiszen – ahogy bemutattam – voltak olyan átmenet-teoretikusok is, akik kezdetben sem csupán a formális-intézményi demokratizálásra koncentráltak, illetve – mint láttuk – az intézményesedést nagyon komplex módon képzelték el.
- ¹⁸ Friedman idézi a 2007–2008-as vitát, amely a kormányzópárt támadásáról szólt a bírói függetlenség ellen. A vitában – a konszolidációs irodalommal egybehangzóan – sokan úgy vélték, hogy ez esetben az alkotmányosság került veszélybe, hiszen a politikusok ahelyett, hogy őrködtek volna az igazságszolgáltatás függetlensége felett, épp ellenkezőleg cselekedtek. Friedman bírálja ezt a megközelítést, mert ez nem veszi figyelembe a *valóságot*, amelyben a politikusoknak nincs egy sztenderd viszonyuk a joghoz, hanem sokkal inkább eseti és konfliktusos. A konfliktusok soha nem visszaesések, hanem olyan tesztek, amelyek közelebb viszik a társadalmat a demokrácia elfogadásához. Lásd: Friedman, 2011: 45.
- ¹⁹ Az EU-csatlakozás előtti évek felkészülési „sokkja”, majd a volt szocialista országoknak az EU-ban való megjelenése publikációk özönét inspirálja. Én csak hat tematikus folyóiratszámot emelek ki (a rengeteg külön megjelent közlemény mellett): 1. Journal of Conflict Resolution, Explaining and Modelling Democratic Transitions (1999, April); 2. Democratization: Consolidated and Defective Democracies (2004, December); 3. Journal of Democracy: How Democracies Emerge (2007, January); 4. Democratization: Deviant Democracies (2008, 4.); 5. Taiwan Journal of

- Democracy: Illiberal Challenge (2012, december); Comparative Politics: The Performance and Persistence of Autocracies (2013, 1.)
- ²⁰ Zakaria műve 1997-ben jelent meg angolul. Bár a magyar fordítás helyenként nem pontos (például már a címet illetően sem), mégis ezt használok.
- ²¹ Itt is az illiberalizmus kifejezés a pontos.
- ²² A hibrid rezsimek egy újabb klasszifikációjáról lásd: Gyulai–Stein-Zalai, 2015, Draft.
- ²³ Robert Dahlra szokás hivatkozni, mint arra a klasszikus szerzőre, aki, még az 1960-as években megfogalmazta a demokráciával kapcsolatos „elvárásokat”. Ezek közül a legismertebb a szabad és fair választás. Természetesen Dahl ezen kívül más kritériumokat is felsorol, szám szerint hatot: 1. Választott tisztségviselők; 2. Szabad választások; 3. Szólás és kifejezési szabadság; 4. Alternatív sajtó; 5. Szervezeti autonómia; 6. Résztvevő állampolgárok. A „normatív Dahl” szempontjából a kései Dahl fontosabb, mint a korai. Lásd: Dahl, 2005: 187–197.
- ²⁴ Az elmúlt tíz évben óriásira növekedett a demokrácia minőségét kutató irodalom. Csak néhány jelzésértékű mű: Morlino, 2004; Diamond–Morlino, 2004; Charron–Lapuente (2010). Az European Journal of Political Science című folyóirat 2012/4. számát a Good Democracy tematikának szenteli. A módszertani individualizmus felőli demokráciaminőség-kutatáshoz lásd: Ringen, 2011. Még ehhez: Lijphart, 2011.

IRODALOM

- Ágh Attila (2001): A korai konszolidáció és az EU-alkalmazkodás Közép-Európában. *Politikatudományi Szemle*, 1-2. 25–44.
- Bernhard, Michael–Jasiewicz, Krzysztof eds.(2015): Special Issue: Whither Eastern Europe? Changing Approaches and Perspectives on the Region in Political Science. *East European Politics & Societies*, May.
- Carbone, Giovanni (2015): Democratization as a State-building Mechanism. *Political Studies*. 1., 11–21.
- Carothers, Thomas (2002): The End of Transition Paradigm. *Journal of Democracy*, January, 5–21.
- Charron, Niclas–Lapuente, Victor (2010): Why Do Some Regions in Europe Have a Higher Quality of Government? *The Journal of Politics*, July, 567–582.
- Csizmadia Ervin (2015): Politikai fejlődés és pártfejlődés: egy történeti alapú irodalmi áttekintés. *Politikatudományi Szemle*, 3., 129–151.
- Dahl, Robert (2005): What Political Institutions Does Large-Scale Democracy Require? *Political Science Quarterly*, Summer, 187–197.
- Diamond, Larry (2002): Thinking about Hybrid Regimes. *Journal of Democracy*, April, 21–35.
- Diamond, Larry–Morlino, Leonardo (2004): The Quality of Democracy. An Overview. *Journal of Democracy*, October, 20–31.
- Ekiert, Grzegorz (2012): The Illiberal Challenge in Post-Communist Europe: Surprises and Puzzles. *Taiwan Journal of Democracy*, December, 63–77.
- Enyedi Zsolt (1998): Pártrendszer és politikai konszolidáció. *Politikatudományi Szemle*, 3., 5–32.
- Friedman, Steven (2011): Beyond ‚Democratic Consolidation’: An Alternative Understanding of Democratic Progress. *Theoria*, Marc, 27–55.

- G. Márkus György (1997): A törésvonalak három családja a kelet-közép-európai pártrendszerekben. *Politikatudományi Szemle*, 42–54.
- Goldstone-Ulfelder (2004): How to Construct Stable Democracies? *The Washington Quarterly*, 1., 9–20.
- Greskovits Béla (1995): Latin-Amerika sorsára jut-e Kelet-Közép-Európa. *Politikatudományi Szemle*, 1., 63–94.
- Greven, Michael, T. (1995): Demokratizáció és intézményépítés. *Politikatudományi Szemle*, 1., 9–20.
- Gyulai Attila–Stein-Zalai, Juliane (2015): *Hybrid Regime Project*. Manuscript.
- Holmes, Stephen (2010): *Imitating Democracy, Imitating Authoritarianism*. Dju Memorial Lecture, Sofia, November.
- Horowitz, Donald L. (2014): Reconsidering the „Transition Paradigm”. *Journal of Democracy*. Round Table, January, 86–100.
- Huntington, Samuel P. (1991): *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. University of Oklahoma Press.
- Husz Dóra (1997): Elit-játszmák: A posztkommunista elit kialakulása. *Politikatudományi Szemle*, 3., 71–104.
- Kagan, Robert (2008): *The Return of History and the End of Dreams*. Random House.
- Kopeczky, Petr-Mudde, Cas (2000): Mire tanít minket a kelet-európai irodalom a demokratizálódásról (és viszont)? *Politikatudományi Szemle*, 3-4., 49–74.
- Krastev, Ivan (2007): The Strange Death of the Liberal Consensus. *Journal of Democracy*, October, 56–63.
- Krastev, Ivan (2011): Paradoxes of the New Authoritarianism. *Journal of Democracy*, April, 5–16.
- Kurzman, Charles (1998): Waves of Democratization. *Studies in Comparative International Development*, Spring, 42–64.
- Levitsky, Steven–Way, Lucan L.(2002): Elections Without Democracy. The Rise of Competitive Authoritarianism. *Journal of Democracy*. April, 51–65.
- Levitsky, Steven–Way, Lucan L. (2010): *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War*. New York, Cambridge University Press.
- Lijphart, Arend (2000): The Future of Democracy: Reasons for Pessimism, but Also Some Optimism. *Scandinavian Political Studies*, 3., 265–272.
- Lijphart, Arend (2011): Democratic Quality in Stable Democracies. *Society*, February, 17–18.
- Linz, Juan-Stepan, Alfred (1996): *Problems of Democratic Transition and Consolidation*. The Johns Hopkins University Press.
- Marquette, Heather–Beswick, Daniele (2011): State Building, Security and Development: state building as a new development paradigm? *Third World Quarterly*, 10., 1703–1714.
- Merkel, Wolfgang (1998): The Consolidation of Post-Autocratic Democracies: A Multi-Level Model. *Democratization*, Autumn, 33–67.
- Merkel, Wolfgang–Croissant, Aurel (2004): Introduction: democratization in the early twenty-first century. *Democratization*, December, 1–9. Conclusion: Good and Defective Democracies. Uo.: 199–213.
- Morlino, Leonardo (2004): ‘Good’ and ‘bad’ democracies: how to conduct research into the quality of democracy. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 1., 5–27.

- O'Donnell, Guillermo (1996): Illusions about Democratization. *Journal of Democracy*, April, 34–51.
- O'Donnell, Guillermo–Schmitter, Philippe (1986): *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*. Baltimore, Johns Hopkins University Press.
- Offe, Claus (1994): A kelet-európai átmenetek intézményeinek tervezése. *Politikatudományi Szemle*, 3., 5–32.
- Plasser, Fritz–Ullrich, Peter (1995): Demokratikus konszolidáció Kelet-Közép-Európában. *Politikatudományi Szemle*, 1., 21–42.
- Plattner, Marc (2015): Is Democracy in Decline? *Journal of Democracy*, January, 5–10.
- Ringenes, Stein (2011): The Measurement of Democracy: Towards a New Paradigm. *Society*, February, 12–16.
- Schedler, Andreas (1998): What is Democratic Consolidation? *Journal of Democracy*, April, 91–107.
- Schedler, Andreas (2001): Measuring Democratic Consolidation. *Studies in Comparative International Development*, Spring, 66–92.
- Vermeule, Adrian (2009): The Interaction of Democratic Mechanism. *Good Society*, 1., 21–26.
- Zakaria, Fareed (1997): The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*, November–December.
- Zakaria, Fareed (1998): Az antiliberalis demokrácia kibontakozása. *Európai Szemle*, nyár, 3–21.

RECENZÍÓ

Flick László

„Okos globalizáció” – egy paradoxon feloldása
(Dani Rodrik: A globalizáció paradoxona. Demokrácia
és a világgazdaság jövője)

„OKOS GLOBALIZÁCIÓ” – EGY PARADOXON FELOLDÁSA

Flick László

(ELTE ÁJK Politikatudományi Intézet)

(Dani Rodrik: A globalizáció paradoxona. Demokrácia és a világgazdaság jövője. Fordította: Felcsuti Péter. Corvina Kiadó, Bp. 2014, 390 oldal, 3990 Ft)

„Bárhová nézünk, kérdőjeleket látunk” – írja Dani Rodrik *A globalizáció paradoxona* című kötetének bevezetőjében. A Harvard Egyetem közgazdászprofesszora a szuverenitás, a demokrácia és a globalizáció viszonyával foglalkozik írásában, napjaink problémás globális gazdasági nehézségeit tárja elénk. Ezzel együtt aktuális dilemmákat igyekszik feloldani új szempontok felvetésével, amely egyben élő tévhitek leleplezésével jár együtt.

A kötetben vizsgált „kérdőjelek” mind a globalizációról való gondolkodásból erednek, s mint ilyen természetű probléma, nem vizsgálható anélkül, hogy ne mondana valamit Rodrik is a globalizációról. Ezt úgy teszi, hogy bevezeti az olvasót a különféle, globalizációval kapcsolatos politikai és gazdaságtani vélemények világába, ugyanakkor ezek történeti áttekintésekor hamar kiderül, mi is az, amire Rodrik valójában felfigyelt. A gazdasági világválságot követően sok minden megváltozott, nincs már okunk a korábbi elbizakodottságra. Nem hitelesek, ezért nem bízhatunk korábbi magyarázatainkban. A világgazdaság jövőjének érdekében talán érdemes felülvizsgálnunk jelenlegi, globalizációval kapcsolatos vélelmeinket, és ezen túl más jellegű támpontokra kell építenünk elképzeléseinket. A szerző kiindulópontja, hogy a világban végbemenő változásoknak természetük van, amiket meg kell ismerni, a modelleknek pedig határaik, amelyeket el kell fogadni (17. o.).

A demokrácia, a nemzetállami szuverenitás és a (hiper)globalizáció hármának különböző variációinak bemutatásakor szembesülünk a határokkal: háromból csak kettő választható, mivel a harmadikat a másik kettő együttállása kizárja. Egyik esetben, ha lemondunk a demokráciáról, egy globális politikai közösség létrejötte túl ambiciózus vállalkozásnak tűnik, másik esetben pedig, ha gondolatban feláldozzuk a nemzetállamokat, egy demokratikusan működő globális kormányzás szintén csak illúzió maradhat. A 2008-as válságig tartó globalizációs folyamat viszont nem tartható fenn, ugyanis a hiperglobalizáció árát a demokratikus kormányzás, vagy pedig a nemzeti szuveren-

nitás kárára tudnánk csak megfizetni. A hiperglobalizációval szemben azonban nem a globalizáció megszüntetését állítja (harmadik) alternatívaként, hanem az „okos globalizációt”. A demokratikus és szuverenitási elvárásaink együtteséből fakadó látszólagos patthelyzet több dologra mutat rá. Egyrészt elértünk egy eddig egyre csak mélyülő globalizáció határaihoz. Másrészt az ebből következő trilemma feloldása nem történhet meg az eddigi globalizációs narratíva és logika alapján. Ehelyett meg kell értenünk a globalizáció természetét. Ekkor van csak lehetőségünk „okos globalizációra” (19. o.).

A globalizáció természetének felfedésekor Rodrik olyan támpontokat ad, amelyek az elméleti vizsgálódást közelebb hozzák a realitáshoz. A kötet legolvasmányosabb részei azok a történeti áttekintések, amelyekben a globalizáció valóságban megjelenő problémáinak bemutatásával rámutat az elméleti viták releváns kérdéseire. A piac és az állami szerepvállalás viszonya, a szabad kereskedelem előnyei és hátrányai, a „Bretton Woods”-mementó, illetve a pénzügyi egyensúlyt és stabilitást aláásó „ostobaságok” példái olyan sűrűsödési pontok a globalizáció történetében, amelyek mind egy-egy aspektusból mutatják be a trilemma három oldalának jelentőségét.

A kereskedelem „gyümölcsseinek leszüreteléséhez” (32. o.) tagadhatatlanul szükség van államra, amely biztosítja a kiszámíthatóságot garantáló szabályokat és törvényeket. A piacok akkor működnek jól, ha egyensúly alakul ki a piacok és a működésüket támogató intézmények között. Erre akkor is szükség van, ha az állami szabályozások sokféleségéhez való igazodás költségekkel jár. A piac és az állam ugyanis kiegészítik, nem pedig helyettesítik egymást: „Ha a piac az érem egyik oldala, akkor a jóléti állam ugyanannak az éremnek a másik oldala.” (43. o.) Ez a megállapítás érvényes a globalizációra is, vagyis a globális piacoknak is szembesülniük kell azzal, hogy az intézményi támaszok egyszerre jelentenek intézményi szabályokat. Természetéből következik tehát a globalizáció egyik dilemmája: „nem működőképes az államok nélkül, ám egyszersmind az államok jelentik a működésének legnagyobb akadályát is” (47. o.). A paradoxon tehát azt jelenti, hogy a globalizáció éppen saját korlátaira van utalva.

Rodrik felvázolja számunkra az államról, az állam piacpolitikájáról és a piacról alkotott egykori elképzeléseket, ugyanis minden kornak sajátja, hogy milyen koncepciók, vélelmek és ideák mozgatják az emberek gondolkodását. A merkantilizmus, protekcionizmus, a szabad piac, az aranystandard jelszavai különböző korok ideáinak és társadalmi-politikai körülményeinek változása során idővel elérték saját határaikat. Bizonyos történelmi időkben egy-egy narratíva ismét előtérbe került, viszont ezek működőképessége ki van téve a nemzeti és nemzetközi politikai és gazdasági vélelmeknek, valamint önnön realizálódásuk következményeinek. Ahogy Rodrik írja: „A kereskedelem ügye nagyon is összetett, és a kontextuson múlik. Nem csupán az a dolgunk, hogy megértsük a szabad kereskedelem közgazdasági természetét, de meg kell

értenünk azt is, hogy milyen következményekkel jár mindez az igazságos elosztásra és a társadalmi normákra nézve.” (77. o.).

A dolgok e természetéből következik Rodrik következő gondolati pontja: a közgazdaságtan elméletei gyakran az igazságnak csak egy részét mutatják be, holott feladatuk éppen a korrekció lenne, „az apró betűs részek kimunkálása” (99. o.).

A szerző Isaiah Berlin (Arkhilokhoszt idéző) analógiáját felhasználva különböztet meg rókákat és sündisznókat aszerint, hogy a közgazdászszakmában ki milyen stratégiával ad választ egy problémára. Előbbi elfogadja a kontextusból eredő sokféleséget, emiatt több problémát tart szem előtt, utóbbi viszont mindenre ugyanazt az egy orvosságot ismeri. Rodrik ebből a szempontból vizsgálja felül az utóbbi idők gazdaságpolitikai narratíváit, majd megvilágítja a rókák és sündisznók elképzelései közötti különbséget, mikor felfedi a közgazdászszakma nyilvános fősodrának gyengepontjait. Mindeközben rókaként a globális piacok összetett természetét hangsúlyozva, az egyszerűsítő elméletek helyett a sokrétű világhoz jobban alkalmazkodó megoldásokat keresi.

A sündisznó közgazdász érvelésének gyenge pontja, hogy előfordul – ahogy Rodrik írja a liberalizáció híveivel kapcsolatban –, hogy „a vita határozottan vallási természetűvé válik” (159. o.). A sündisznó felfogás hibája azonban nem önmagában a modellben gondolkodást jelenti. A róka gondolkodása során is modellek kerülnek elő. A különbséget tehát a modellek néhány jellemzőjében kell megragadni, a valóságra reflektáló rugalmasságukban: „Az alkalmazott közgazdaságtan művészete azon múlik, hogy képes-e a megfelelő egyensúly megteremtésére a realizmus és a könnyű kezelhetőség között, azaz olyan előfeltevésekkel éljen, amelyekkel a lehető legkisebb kárt okozza a valóságos feltételekben, de azért legyen értelmes mondanivalója az egyes szakpolitikai alternatívák várható következményeit illetően. A modellek akkor hasznosak, ha nagy körültekintéssel és a megfelelő kontextusban alkalmazzák őket.” (177. o.).

Rodrik javaslata, hogy ne kövessük el a sündisznó hibáját, amely egy modell kedvéért figyelmen kívül hagyja a kontextus egyes elemeit, és annak változékonyságát. Ennek megfelelően kell hát eljárunk, mikor a globalizációt és a velejáró trilemmát vizsgáljuk. Modellünkben tehát meg kell tartani a pragmatikus és rugalmas megoldások lehetőségét. A szerző olyan neves közgazdászok gondolataival illusztrálja számunkra a róka mentalitását, mint Joe Stiglitz vagy James Tobin. Meggyőző igazolást kínálnak Rodrik számára azok a példák is, amelyeket fejlődő országok sajátos sikertörténeteiből kölcsönözött, úgy mint Japán, Dél-Korea, Tajvan, Hongkong, Szingapúr, Malajzia, Thaiföld, Indonézia vagy Kína. Ezek az országok sikereik során más stratégiát alkalmaztak, mint amit a fejlett országokban láttunk – alkalmazkodtak saját kontextusukhoz, éltek saját lehetőségeikkel.

A szerző érvelésének alátámasztására nemcsak a különböző ismereteket ötvöző róka képében tár eléink meggyőző bizonyítékot, hanem a saját elkép-

zeléseinek fala mögé szorult sündisznó példájában is. A fejlett országok által a 80-as évektől mindenhol javasolt módszer tulajdonképpen az ő felemelkedésüknek receptjét jelentette, ahelyett, hogy a fentebbi országok mintájára egyes stratégiákat dolgoztak volna ki. A washingtoni konszenzus sündisznó közgazdaszai megvédték korábbi, jó tapasztalataikon alapuló igazságait. Az ezt követően felmerülő problémákban pedig csak a narratíva további, mélyrehatóbb folytatásának igazolását látták. A gazdasági felemelkedéshez vezető egyetlen hitt utat tehát az univerzális szükségszerűség hite jellemezte, zárva a korábbi magyarázatok feladásának lehetőségét.

Rodrik szerint a hatékonysághoz róka mentalitás szükséges. Ennek jellemzője, hogy rugalmas, egyszerre mindig csak egy konkrét problémát igyekszik orvosolni, relatív fontosságának figyelembevételével, illetve mindig készen áll az újonnan érkező problémák kezelésére. Rodrik azon túl, hogy ismerteti velünk a Dél-Afrikában személyesen alkalmazott tanácsait, a róka mentalitással kapcsolatos következetessége ennél többen nyilvánul meg. Rodrik ugyanis a kötetében tárgyalt problémát maga is rókaként közelítette meg. A globalizációs trend válságának kérdését egy trilemmában konceptualizálta, majd ezt történeti példákban hozta közelebb. A konkretizált esetek lehetővé tették, hogy egy átfogó megközelítési problémát emeljen ki, és ne pedig *a* problémát. Más szavakkal: nem egy mindenre alkalmazható, egyetemes megoldást keres, hanem tett egy lépést vissza, és megkérdőjelezte, hogy lehetséges-e egyáltalán az, hogy bárhonnan ugyanoda érjünk ugyanazon az úton. A róka mentalitással jutott el az alkalmazott róka felfogás gazdaságtani helyességének felismeréséhez.

A sündisznó álláspont elutasítása, a rugalmas és komplex gondolkodás ajánlása, viszont önmagában még nem mondana sokat a globalizáció paradoxonjának feloldásáról. Az „okos globalizáció” jelenti az egyensúly megteremtését, de Rodriknak – saját mércéjének megfelelően – van „értelmes mondánivalója” is az ehhez hozzájáruló egyes szakpolitikai alternatívákkal kapcsolatosan. A kontextust körülírva megállapítja többek között, hogy a politika és a hiperglobalizáció közötti összeütközés megkerülhetetlen, a hiperglobalizáció számos tényezőn keresztül korlátozza a demokratikus döntési szabadságot, a politikai legitimitációval járó felelősség továbbra is a nemzeti politikusok vállát nyomja, a nemzeti és helyi identitás erősebb a transznacionálisnál. Ezekből következik, hogy olyan globalizációra van szükség, amely elősegíti a nemzeti keretek közötti demokratikus politizálást. Ezért tehát nem a globalizációt kell megszüntetni, hanem a globalizációról szóló narratívánkat kell megváltoztatni, amely egy új stratégia kidolgozását irányozza elő: „A még működőképes globális szabályozás szab határt annak, hogy a kívánatos globalizáció meddig mehet el. A hiperglobalizáció nem reális, és ne is tegyünk úgy, mintha az lenne.” (292. o.).

Rodrik ajánlata az ún. „kapitalizmus 3.0”. Az éjjeliőr állam 1.0-ja és a Bretton Woods égisze alatti 2.0 megrendülése után a 3.0 vegyes piac-állam stratégiájának globális megfelelőjét keresi a szerző. Rögtön azután, hogy cáfolta egy élő, de bukottnak tekintett narratíva szükségszerűségét, a kapitalizmus alakíthatóságában rejlő lehetőségeket kutatja: „A kapitalizmus túlélésének kulcsa abban rejlik, hogy jóformán korlátlanul alakítható [...] A kapitalizmus képes újratерemteni magát, így aztán túl tudta élni a periodikus válságokat, ahogy a bírálóit is, Marxtól kezdve egészen napjainkig.” (293. o.).

A Bretton Woods-i kompromisszumban olyan egyensúlyt vélt felfedezni, amelyet mintha nosztalgiával idézne fel a mostani globalizációs válság tükrében. Megvolt minden az akkori nemzetközi gazdaságban, ami most hiányzik: a világgazdaság korlátok között maradt és a nemzetállamok szintjén működött, azaz a rájuk vonatkozó nemzetközi szabályokon túl saját maguk alakíthatták jóléti gazdaságukat. A pénzügyi globalizáció és a szoros integráció nyomán azonban a „20. század egyik legnagyobb eredménye” megrendült, majd összeomlott. A kontextus megváltozott, ezért most már globális szinten kell megteremteni az új egyensúlyt.

Rodrik hét pontba gyűjti össze, hogyan oldható fel az érem két oldala közötti feszültség, azaz miben tér el az „okos globalizáció” a hiperglobalizációtól az állam és a piac, a politika és a gazdaság, a demokrácia és a nemzetközi gazdasági egyezmények kapcsolatában. Kitér a piac szabályozásának szükségességére, a nemzetállamok autonómiájának létjogosultságára, a stratégiák sokféleségének lehetőségére, a demokratikus döntéshozatal elsőbbségére, a gazdasági megállapodások szabályozó, de nem uralkodó jellegére és a demokráciák nemzetközi primátusára. A szerző által pontokba szedett axiómák a jelenlegi kontextusra érvényes következtetéseket tartalmaznak. Ezeket a hiperglobalizációs narratíva olyan átalakításából vezette le, amely mérsékli annak túlzásait és az érem mindkét oldalának, a piacnak és az államnak is tiszteletben tartja a szerepét és a jelentőségét. Ajánlásaival elfogadja az eltérő kontextusok létezését, nyitva hagyja a lehetőséget az eltérő stratégiák kidolgozása előtt, ugyanakkor meghatározza ennek a folyamatnak fontos, szabályozó követelményeit is. Az egészséges és fenntartható világgazdasághoz azonban a globalizáció természetének és határainak ismeretére, a józan eszünkre van szükség: „A globalizáció nem olyan rendszer, amelynek a működéséhez egyetlen intézményrendszerre, egyetlen gazdasági szuperhatalomra van szükség. El kell fogadnunk, hogy a világgazdaság különböző nemzetek sokaságából áll; a köztük létrejövő interakciókat egyszerű, átlátható és a józan ész követelményeivel összhangban álló közlekedési szabályok laza rendszerével kell irányítani. Ez a vízió nem vezet el bennünket a »lapos«* világhoz, amelyben a gazdasági tranz-

* A fordító megjegyzése (348. o.): „Utalás Thomas Friedman magyarul is megjelent, *The World is flat* (És mégis lapos a Föld) című globalizációpárti könyvére”

akciók előtt nem léteznek országhatárok. De ilyen megközelítés valójában nem is létezik. A mi víziónk megvalósítása egy egészséges és fenntartható világ-gazdasághoz vezet, amelyben a demokráciák maguk döntenek a sorsukról.” (348. o.)

Rodrik írásának nívója, hogy a globalizáció jelenségéről és állapotáról olyan megállapításokat tesz, amely a realitásban, kontextushoz kötötten választokat, és nem pedig egy új ideológiai fogódzót keres. Aktuális kérdésekkel foglalkozik, melyeket nem csupán a szabad kereskedelem működésének ismeretéből vezet le, hanem annak társadalmi és politikai velejáróinak és következményeinek számításba vételével együtt igyekszik megérteni. A vizsgált dilemmák, illetve a trilemma kevésbé dogmatikus megválaszolására vállalkozik. A globalizáció paradoxona viszont éppen egy erős hiten alapuló narratívára vezethető vissza. Ezért Rodrik nem az ellentmondásokkal járó narratíva *megoldására*, hanem ezen ellentmondások új magyarázat révén való *feloldására* törekedett. Felismerte, hogy a szükségszerűségek a kontextusokból fakadnak, és nem *a* megoldásban adóttak. Egy dolgot keres: mi az, ami működik.

ÚJ KÖNYVEK VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

2016. 2. negyedév

Összeállította: Kusztor Éva
Lezárva: 2016. május 13.

KOMMUNIKÁCIÓ, MÉDIA

CHOMSKY, Noam; HERMAN, Edward S.: Az Egyetértés-gépezet. A tömegmédiá politikai gazdaságtana. L'Harmattan, 2016, 390 p.

SZÉCSI Gábor: Média és társadalom az információ korában. Kommunikációfilozófiai adalékok a mediatizáció fogalmához. Akadémiai Kiadó, 2016, 156 p.

POLITIKA, POLITIKATUDOMÁNY

ENGELS, Jens Ivo: A korrupció története. A korai újkortól a 20. századig. Corvina, 2016, 444 p.

FÁBIÁN Attila; POGÁTSZA Zoltán(szerk.): Az európai kohéziós politika gazdaságtana. Akadémiai Kiadó, 2016, 276 p. (Modern regionális tudomány)

FISS, Owen M.: Megosztott liberalizmus. A szólásszabadság és az államhatalom sokféle arca. Wolters Kluwer, 2013, 246 p.

GYÖRGY Péter: Az ismeretlen nyelv. A hatalom színrevitele. Magvető, 2016, 352 p.

JANKE, Igor : A Harcoló Szolidaritás földalatti hadsereg története. Rézbong Kiadó, 2016, 350 p.

JESZENSZKY GÉZA: Kísérlet a trianoni trauma orvoslására. Magyarország szomszédügyi politikája a rendszerváltás éveiben. Osiris, 2016, 396 p.

KOLTAY András: A vallások, az állam és a szólás szabadsága. Vallási jelképek, vélemények és blaszfémia a közéletben. Századvég, 2016, 438 p.

MURAKÖZY László: A japán rejtély. Útteremtő csodák és végzetes zsákutcák. Akadémiai K., 2016, 370 p.

SZENT-IVÁNYI Domokos: Visszatekintés. 1941–1972. Magyar Szemle, 2016, 846 p. (Magyar Szemle Könyvek)

POGÁTSA Zoltán: Magyarország politikai gazdaságtana. Az északi modell esélyei. Osiris, 2016, 258 p. (A mai Magyarország)

SIMON Róbert: Politika az iszlámban. A muszlim társadalom anatómiája. Corvina, 2016, 584 p. (Keleti források – Fontes Orientales)

SZABÓ Márton: Diszkurzív politikatudomány. Bevezetés a politika interpretatív szemléletébe és kutatásába. Osiris, 2016, 700 p.

SZŰCS Zoltán Gábor; GYULAI Attila (szerk.): A hatalom kódében. Bevezetés a realista politikaelméletbe. L'Harmattan, 2016., 216 p.

TÓTH Csaba: A sci-fi politológiája. Athenaeum, 2016, 328 p.

SAKWA, Richard: Háború a határon. Ukrajna üllő és kalapács között Európa, 2016. 448 p.

POLITIKATÖRTÉNET

Gróf APPONYI Albert: Emlékirataim. Helikon, 2016

BODROGI László, SZÁLE László: Visszaszököttek. Noran Libro, 2016, 256 p.

FRIED Ilona: Őexcellenciája kívánságára. Színház, kultúra és politika a fasizmus Olaszországában. L'Harmattan, 2016, 366 p.

FODOR Pál (szerk.): A horvát-magyar együttélés fordulópontjai. Intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont; Horvát Történettudományi Intézet, 2015, 776 p. (Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések)

FÖLDES György, ANTAL Attila (szerk.): Holtpont. Társadalomkritikai tanulmányok Magyarország elmúlt 25 évéről. Napvilág, 2016

GERŐ András: Ferenc József és a magyarok. Közép- és Kelet-Európai Történelem és Társadalomkutatásért Közalapítv., 2016, 376 p.

GLATZ Ferenc: Konzervatív reform. Klebelsberg – Domanovszky – Szekfű – Hóman – Hajnal. Kossuth, 2016. 924 p.

JOHNSON, Paul: Az amerikai nép története. Akadémiai Kiadó, 2016, 1054 p.

KARSAI László:Szálasi Ferenc. Politikai életrajz. Balassi Kiadó, 2016, 600 p.

M. SZEBENI Géza:Giesswein Sándor keresztényszocializmusa. Magyar Szemle, 2016, 302 p. (Magyar Szemle Könyvek)

MARKÓ György, SCHMIDT Mária (szerk.): A Magyarok Vére. Írófejedelmek, diktatúrák, ellenállók. XX. Század Intézet, 2015, 256 p. (Korrajz)

MIKÓ Zsuzsanna: A terror hétköznapjai. A kádári megtorlás, 1956–1963 Libri, 2016

SZARKA László(szerk.):A multietnikus nemzetállam. Kísérletek, kudarcok és kompromisszumok Csehszlovákia nemzetiségi politikájában 1918–1992 Kalligram, 2016., 376 p.

SZOCIOLÓGIA

CSEPELI György: A meg nem gondolt gondolat. Kossuth, 2016, 256 p.

HANKISS Elemér: Proletár reneszánsz. Helikon,2016,

KISDI Barbara(szerk.): Létkérdések a születés körül. L'Harmattan; Könyvpont, 2015, 456 p. (Ars Sociologica)

KOCSIS János Balázs (szerk.): Főutcák, üzletutcák – megújulás és fejlesztés L'Harmattan, 2016, 240 p. (KívülBelül)

KOVÁCH Imre: Terítéken a vidék. Földhasználók és földhasználati módok Magyarországon. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Debreceni Egyetem, 2016, 177 p.

PEARCE, Fred: Népcuszamlás. Gondolat, 2016, 354 p.
(Oikumené könyvek)

REZSŐHÁZY Rudolf: Bevezetés a társadalomtudományok módszertanába
Typotex, 2016, 116 p. (Pázmány Nemzetközi Tanulmányok)

PUBLICISZTIKA, RIPORT, ÉLETRAJZ

HANKISS kérdez: Utak és démonok. szerk.: Ständeisky Éva.
Kossuth, 2016, 384 p.

KLEIN, Edward: Miért nem szerethető Hillary?
Atlantic Press, 2016, 264 p.

LUYENDIJK, Joris: Vakrepülés. Hogyan vezeti a világot újabb válságba a
pénzügyi elit? Corvina, 2016, 248 p.

MURÍN, Gustáv: Maffia határok nélkül. Twister Média, 2016, 288 p.

MUSZATICS Péter: Utazás Európa mélyére. Osiris, 2016, 124 p.

TORGYÁN József: Száll a turul fészkére. Visszaemlékezéseim
Arany Korona Alapítvány, 2016, 612 p.

TÓTH Klára: Első generációs szabadság. Filmkritikák, publicisztikák
1990–2016. Magyar Szemle, 2016, 352 p. (Magyar Szemle Könyvek)

ULFKOTTE, Udo: A menekültipar. Hogyan profitálnak politikusok, újság-
írók és civilszervezetek a menekülthullámból? Patmos Records, 2016, 272 p.

WASSERSTEIN, Bernard: Az igazi Trebitsch
Akadémiai Kiadó, 2016, 510 p.

WEILER Katalin: Nem cserélek elveket. Életút-beszélgetések
Noran Libro, 2016, 256 p.

ABSTRACTS

Viktor Kiss

POLITICS IN THE AGE OF THE SPECTACLE. THE CRISIS OF GUY DEBORD'S,
JEAN BAUDRILLARD'S AND DOUGLAS KELLNER'S APPEARANCE
AND REALITY MODEL OF IDEOLOGY

According to the starting point of the paper the problematique of the 'crisis of reality' occupies a central place among the causes of the growing uncertainty of radical social criticism today. One of the number one pillars of radical social criticism has been the model of appearance and reality of ideology in political theory. Accordingly appearance was an ideological concept: originally it meant those experiences, thoughts, images and senses on which the illusions of the given age are built about itself; and they played an important role in the maintenance of hegemonic and unjust social, economic and political conditions. This approach had acquired great popularity even in circles of the broader intellectuals in social sciences as well as in theories dealing with politics. Its attractiveness was due to the fact that the hopes of radical politics were also linked to intellectually mapping reality and to its strength in exposition, namely to the assumption that sooner or later the facts and processes of Reality written in capital letters would break up the rule of the 'reality of appearance', the common social illusion built in the name of appearance. During the past decades the attractiveness of the appearance-reality model of ideology has spectacularly decreased in social sciences, which I think has three reasons. First: the epistemological scepticism of the post-modern in relation to the possibility of fully discovering reality. Second: the interpretative turn in social theory which has placed the analysis of discursive and imaginary and meaning formations 'independent' of reality, in the centre of the theory of ideology instead of the covering up and construction of reality. In the present paper I wish to focus on the third major component or the growing uncertainty of the appearance-reality model of the criticism of ideology. Accordingly the general faith in the strength of exposition was lost, in other words the conviction has become stronger that 'something had happened' with reality in late capitalism/post-modern societies. In this writing I wish to present the theoretical innovations of Guy Debord, Jean Baudrillard and Douglas Kellner in connection with the issues of reality becoming problematic. I am in quest for an answer to the question how the relationship of reality and appearance can be reworded according to their ideas. The paper primarily concentrates on the aspects of political theory of their writings: according to the main thesis of the paper the

primarily objective of Debord, Baudrillard and Kellner was to make the appearance-reality model of ideology suited to help understand the processes and operations of politics in their own age, and to lay the new foundation of radical politics possible on its basis.

Keywords: Ideology, appearance-reality, post-modern politics, post-modern capitalism, hegemony, media politics, Marxism, consumer society

Zsófia Papp

DISADVANTAGE OF INCUMBENTS, LOCAL LINKAGES AND PERSON-MOTIVATED VOTE IN HUNGARY

This article aims at determining how factors strengthening votes given to individuals such as incumbency and local political experience influence the proportion of votes given to individual candidates in Hungary between 1994 and 2010. Although these factors do not change power relations between parties, multilevel regression analysis shows that no matter how party-centred politics is, voters still appreciate local connection and experience. Oddly, instead of helping candidates to increase their vote share, incumbency appears as a disadvantage at elections. The trial-and-error tactics of Hungarian voters lead them not only to punish governments, but single-member district representatives too.

Keywords: Candidates, elections, personal vote, local background, incumbency

Péter Bajomi-Lázár

BETWEEN NEUTRALITY AND ENGAGEMENT: POLITICAL JOURNALISM IN HUNGARY

After the political transformation in 1989–1990, Hungarian journalist organisations and media policy makers have made several attempts to introduce the norms and practices of neutrality-seeking journalism; however, most news outlets continued to offer committed accounts of political events and issues. Why was the professionalisation of journalism interrupted? This paper attempts to answer this question by, first, offering an overview of the literature on comparative media systems in search of the factors shaping journalism practices and, then, by placing Hungary on the map of media systems. Finally, it argues that the dominance of different journalism practices in different countries may be explained, in addition to the historical factors listed in the literature, by different audience needs, with the public in transitional societies seeking confirmation rather than information when using the media.

Keywords: Audience needs, media systems, media rituals, objectivity, professionalisation, journalism

Márton Bene

VIRAL POLITICS. CITIZEN'S RE-ACTIVITY
ON FACEBOOK PAGES OF CANDIDATES

The study examines what kind of content can trigger reactions from followers on candidates' Facebook pages. In the age of social media the communication of citizens has been more appreciated, because their potential reach has dramatically expanded. Now, politicians are not only seeking to trigger reactions from mass media, but the communicative, interactive citizens have also become important for them. Facebook has become a crucial campaign tool, despite the fact that most politicians are followed only by small, likely partisan segments of their voters. Politicians, however, can reach the wider Facebook public even through triggering continuous reactions from this small number of followers. As citizens' communication and reactivity work differently from mass media reactivity, this shift in the focus may change the nature of political communication. Therefore understanding the way citizens react to and communicate about politics on social media is important. The database contains all Facebook posts of the three of the most voted candidates from all single-member districts. That means a total of 7048 Facebook posts of 183 candidates. The unit of analysis is the individual Facebook post and the dependent variables are number of likes, comments and shares they get. The independent variables are the structural (text, picture, video, etc.) and the substantial (content, emotional tone, etc.) characteristics of the post controlling general follower-activity score on politicians' Facebook pages. The results show inter alia that textuality remains pivotal even in Facebook-context and politics have become visible in front of the wider Facebook public mostly from its negative side.

Keywords: political communication, social media, Facebook, interaction, campaign

Norbert Merkovity

THE PHENOMENON OF SELF-MEDIATISATION IN THE ONLINE POLITICAL
COMMUNICATION

Analysing the use of social networking sites in the world of politics is an opportunity to learn the relationship between politicians' communication and mediatisation. Mediatisation – which is referred to by some researchers as a “still unfolding historical project” (Livingstone, 2009: 7) – is a complex phenomenon, and a tool in the hands of politicians (Brants et al., 2010; Strömbäck, 2008). The mainstream of the European school typically interprets the theoretical foundations of the concept, however, by doing this we lose the possibilities of practical examination of mediatisation. The empirical research presented in this study is intended to prove that politicians are able to ‘domesticate’ the process of mediatisation on social networking sites, and while they are doing this they create the phenomenon of self-mediatisation. With the

content analysis of 53 381 Facebook and Twitter posts I compared the communication of parliamentary representatives of ten countries in the article. The following countries are involved in the project: Australia, Austria, Croatia, Canada, Hungary, Ireland, Montenegro, Switzerland, New Zealand, and the United Kingdom. The outcome of the research explains politicians' self-mediatization through self-broadcasting. The results of the comparative study also provide opportunity for further observation. One observation is the similarities and differences between the analysed countries' parliamentary representatives. I reveal the common denominator of politicians who are using social networking sites. The limits of the research do not allow to fully explain the quality and characteristics of online political discourse. However, it is able to outline the trends that define politicians' communication on social networking sites, and which may be an important starting point for future research carried out on the same subject.

Keywords: Political communication, self-mediatization, comparative study, parliamentary representatives, Westminster countries, Continental countries

Ervin Csizmadia

TRANSITOLOGY IS OVER, SHALL WE FORGET IT? 'COLLATERAL' THEORIES
AND LESSONS OF TRANSITION

The essay focuses on answering the question of what happened to transitology, the main narrative of the 1989–90 process of democratization, after it prevailed. The theory lasted for just one decade and already at the beginning of the millennium Thomas Carothers declared the end of transitology. However, many things happened between its birth and demise. This essay aims to map this intermediate phase, as well as to present two experiments for the theoretical adaptation of transitology: the theories concerning the foundation and consolidation of institutions, and those concerning the creation of hybrid and illiberal regimes. The analysis would like to call attention to the fact that the theories of the period of transition were far from identical, they went through serious changes during the 90s. These changes however came about not outside of the trend, but within, therefore the approach of the founding theory pervades these pieces of writing. In some places the essay refers to criticisms incurred by transition theories, nevertheless, these are external critiques of transitology, therefore the essay only speaks of these tangentially. The author comes to the conclusion that though transitology has run out of wind, the theoretical and attitudinal lessons of it remain largely unprocessed to this day.

Keywords: Transitology, Consolidation, Institutions, competitive authoritarianism, illiberal democracy

CONTENTS

POLITICS AND SOCIAL CRITICISM

- *Kiss, Viktor*: Politics in the Age of the Spectacle
(The Crisis of Guy Debord's, Jean Baudrillard's and Douglas Kellner's
appearance and reality model of ideology) 7

WHO DOES VOTES ADDRESS?

- *Papp, Zsófia*: Disadvantage of Incumbents (Local Linkages and Person-motivated
Vote in Hungary) 31

POLITICS AND COMMUNICATIONS

- *Bajomi-Lázár, Péter*: Between Neutrality and Engagement
(Political Journalism in Hungary) 59
- *Bene, Márton*: Viral Politics. (Citizen's Re-activity
on Facebook Pages of Candidates) 84
- *Merkovity, Norbert*: The Phenomenon of Self-Mediatiation
in the Online Political Communication 111

LOOKING OUT

- *Csizmadia, Ervin*: Transitology is Over, Shall We Forget It?
(‘Collateral’ Theories and Lessons of Transition) 135

BOOK REVIEW

- *Flick, László*: ‘Intelligent Globalisation’ – The Dissolution of a Paradox
(Dani Rodrik: The Globalisation Paradox.
Democracy and the Future of World Economy) 157

BOOK WATCH 163

ABSTRACTS 167

ZENE

MALCOLM GILLIES

A Bartók-életrajz megírása

WINDHAGER ÁKOS

Négy próféta a saját hazájában. Három esszé az 1956-os forradalom zenei jelenlétéről (1952-1982)

THORSTEN BOTZ-BORNSTEIN

Tarr, Krasznahorkai és az organikus filozófiája

IGNÁCZ ÁDÁM

A szórakoztató zene szovjet követői Magyarországon a klasszikus sztálinizmus időszakában

TÓFALVY TAMÁS

Polc, mappa, playlist. A rögzített zene tárolása, a zenei identitás kommunikációja és a technológiai ökoszisztéma

INTERJÚ

ZUH DEODÁTH

Velünk élő kultúrtörténet. Beszélgetés Hauser Arnoldról Hauser Arnoldné Borus Rózsával

RECENZÍÓ

TUBOLY ÁDÁM TAMÁS

Newton új megvilágításban. Zemplén Gábor Áron könyvéről

BÁRDOS DÁNIEL

A radikalitás dimenziói - határmunkálatok a 19. századi Angliában. Pál Eszter könyvéről

SZERZŐINKHEZ

(A PUBLIKÁLÁS FELTÉTELEI)

1. A Politikatudományi Szemle című referált folyóirat magyar nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat és könyvrecenziókat – fogad el.
2. A kéziratok minimális terjedelme tanulmányok esetén 40 000 karakter, recenziók esetén 15 000 bruttó (azaz szóközökkel együtt értendő) karakter. A kéziratok maximális terjedelme tanulmányok esetén 50 000, kivételes esetben 60 000 leütés, a recenzióké pedig 25 000 leütés lehet. Az egyes szakterületeket áttekinteni kívánó „state of the art” illetve a „review of article” műfajú szövegek esetében a minimális karakterszám 30 000 a maximális 50 000 bruttó leütés lehet.
3. A kéziratokat Word formátumban kérjük a *posze@mtapti.hu* címre elküldeni.
4. A kéziratnak tartalmaznia kell:
  - a. egy magyar szöveg-összefoglalót;
  - b. egy angol nyelvű szöveg-összefoglalót (abstract);
  - c. kulcsszavakat, valamint
  - d. a szerző titulussát és pontos munkahelyi adatait. A szerző neve a tanulmány felett szerepeljen.
5. Szöveg közbeni kiemelésként *dőlt betű* alkalmazható; ritkítás, aláhúzás, vastag betű, csupa nagybetű csak egészen kivételes esetben fogadható el.
6. A közvetlen hivatkozásokat a szövegtörzs tartalmazza, ezek ne jegyzetekben szerepeljenek. Minden idézetet, hivatkozást igénylő állítást vagy kifejezést követően zárójelben tüntessék fel a szerző vezetéknevét, az idézett vagy hivatkozott mű publikálásának évszámát és – ha szükséges – az idézett oldalakat a következő formában: (Arendt, 1992: 25.) vagy (Arendt, 1992: 135–138).
7. A jegyzetek a főszöveg kiegészítéseit tartalmazzák (tehát nem hivatkozásokat). A jegyzetek helyét a tanulmányon belül felső indexben lévő arab számmal jelölik (így: ¹), a jegyzeteket pedig kérjük a szöveg végén számozott formában elhelyezni. Indokolt esetben lábjegyzet alkalmazható, amelyet – ha csak kis

számban fordul elő – a szövegben csillaggal (*) kell jelölni, s az oldal alján kell elhelyezni.

8. Kérjük, hogy a felhasznált irodalom jegyzéke csak a ténylegesen hivatkozott publikációkat tartalmazza. Az explicit módon hivatkozott forrásokon kívül az irodalomjegyzék legfeljebb még 10–15 forrásmegjelölést tartalmazhat.

9. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén közöljük, a következőképpen oldva fel a szöveg közti utalásokat:

a. könyveknél:

Arendt, Hannah (1992): *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, Európa.

b. tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek esetében: Mickiewicz, Ellen (2000): Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia. In: Richard Gunther and Anthony Mughan (eds.): *Democracy and the Media*. Cambridge, Cambridge University Press.

c. folyóiratban megjelent tanulmány esetében:

Selck, J. Torsten (2004): On the Dimensionality of European Union Legislative. *Journal of Theoretical Politics*, vol. 16., no. 2. April, 203–222.

10. A táblázatokat és az ábrákat megfelelően formázva, az eredetüket feltüntetve, a szövegbe építve kérjük. A fekete-fehér ábrákat Excel formátumban, a közlés előtt kérjük mellékelni. A táblázat formázási szabálya:

1. táblázat. Cím.

elnevezés	adat 1	adat 2
párt 1	33,0	0,33
párt 2	34,0	0,34
párt 3.	33,0	0,33
Összesen	100,0	1,00

* megjegyzés.

Forrás:

11. A szerkesztőségbe beérkezett – formailag megfelelő – kéziratokat a szerkesztőség előzetes szűrése után két opponensnek küldjük ki. Az opponensek szerzők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele két opponens támogató véleménye. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz. A két opponens egybehangzó elutasítása esetén a kéziratot nem publikáljuk.

12. Kézirat beérkezési és lehetséges közlési határideje.

beérkezési határidő	a közlés első lehetséges határideje
január 15.	első szám
március 15.	második szám
május 31.	harmadik szám
szeptember 15.	negyedik szám

A szerkesztőség fenntartja magának a jogot, hogy az egyes cikkek közlési sorrendjét, maga határozza meg.

13. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet. Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat.

Folyóiratunk megvásárolható az alábbi könyvesboltokban, ára 750 forint,
előfizetőknek 650 forint.

Előfizethető a szerkesztőség postacímén (*Budapest, Pf. 694/115*),
valamint a *posze@mtapti.hu* e-mail címen.

Az előfizetés ára egy évre: 2600 forint.

L'HARMATTAN KÖNYVESBOLT, Bp., V., Kossuth Lajos u. 14–16.

PÁRBESZÉD KÖNYVESBOLT, Bp., VIII., Horánszky u. 20.

ELTE TÁTK HALLGATÓI BOLT, Bp., XI., Pázmány Péter sétány 1/a.

ELTE BTK Könyv- és Jegyzetbolt, Bp., V., Múzeum krt. 6–8.

GONDOLAT KÖNYVESHÁZ, Bp., V., Károlyi Mihály u. 16.

ÍRÓK BOLTJA, Bp., VI., Andrássy út 45.

NYITOTT MŰHELY, Bp., XII. kerület Ráth György u. 4.

MTA TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT, Bp., I., Országház u. 30.

ANTI-KFT, Pécs, Ferencesek utcája 1.